

н е з а л е ж н и й к у л ь т у р о л о г і ч н и й ч а с о п и с " є "

1 5 р і к в и д а н н я

i n m e m o r i a

32*

2004

н е з а л е ї н у ю к у л ' т у р о л о г і ч н у ю ч а с о п у с " є "

н е з а л е ж н и й к у л ь т у р о л о г і ч н и й ч а с о п и с " Ї "

1 5 r i k v i d a n n y

**Проект здійснено
за підтримки Програми
“Партнерство за прозоре
сусільство”, Київ**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк
(головний редактор)
Юрій Цетнар
(куратор числа)
Ірина Магдиш
Мирослава Прихода
Оксана Дащаківська
Євген Троян
Ян Чайковський

У часописі використано
редакційну версію
українського правопису

Адреса редакції:
e-mail: ji@litech.lviv.ua
e-mail: ji@is.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

© Редакція журналу «Ї», 2004

Зустрічаючись з іноземцями (не тільки з-за океану), часто чув асоціації, які виникають у них з Україною. Це – Чернобиль, Гонгадзе, Шевченко (не Тарас), корупція, Клички. Низка виглядає зовсім сюрреалістичною, але, на мою думку, достатньо правдоподібною. На жаль, тільки дві асоціації з цього списку є позитивними – це Клички і Андрій Шевченко. Про Чернобиль та Георгія говорити не будемо, бо чимало вже сказано. Зупинимося на корупції. Читачі можуть скептично усміхнутися, мовляв, а що нового можна сказати про корупцію в Україні? Вона є, і нема на то ради. Взагалі то, вони праві.

Про те, що корупція в Україні існує, знає цілий світ. В останні роки Україна неухильно посідає чільні місця як одна з найкорупованіших країн світу (дай, Боже, нам таких показників в економіці та розвитку демократії) і, зважаючи на теперішній стан справ, не залишить їх найближчим часом. Про існування корупції заговорили навіть найвищі державні дістойники і понавидавали Указів, Законів, постанов, рішень, ухвал та чимало інших документів, в яких рішуче і жорстко засудили це ганебне явище і задекларували рішучу боротьбу з ним. Як наслідок, з регіонів почали надходити сигнали про перші успіхи: звільнено з роботи та оголошено догани десяткам сержантів міліції, позбавлено теплих насиджених місць сотні державних службовців районних і міських адміністрацій,

податкових інспекторів, пожежників, начальників ЖЕУ, інших корупціонерів, які своїми діями псували імідж нашої держави перед світовим товариством.

Наступний рейтинг, проте, залишив Україну на тій же позиції. Тому у боротьбі з корупцією почали використовувати важку артилерію (благо, американські друзі допомогли). Павло Лазаренко виявився тією рятівною соломинкою, за яку вхопилася влада і навішала на неї «всіх собак». З'явилися статті про астрономічні суми, викрадені Лазаренком, про корупційні діяння з його боку, про пенсії, забрані ним у мільйонів пенсіонерів, про хабарі астрономічних розмірів, отримані від партнерів по бізнесу. Проти його колишніх партнерів неодноразово відкривали і залишали кримінальні справи. Шуму було багато, зрештою, він і зараз триває. Але чому нам не повірили і ми знову – перші серед корупціонерів.

Чому? Невже Лазаренко не хабарник, не зловживав становищем, перебуваючи на різних високих державних посадах, чи не спонукав до хабарництва? Безумовно, так. Одне тільки запитання: невже про це ніхто не знав? Невже про це не знала прокуратура, УМВС, СБУ, ДПА і інші державні органи, покликані вести непримиренну і постійну боротьбу з корупцією? На це запитання може бути дві відповіді: знали – та не знали. Якщо перше, то чому не вжили ніяких заходів? Якщо друге, то на-

віщо потрібні органи, які у себе під боком не можуть знайти і нейтралізувати злочинця?

Тут ми підходимо до найголовнішого висновку: звичайно, знали. І мали всі можливості, ресурси, можливо, й бажання, але були безсилі. Не могли, тому що *корупція стала системним елементом управління державою і суспільством, системно утворюючим фактором; її негативний вплив на політику, економіку, соціальну сферу набув визначального та незворотного характеру*. Оскільки правоохоронні і фіскальні органи є частиною цієї влади, то вони змушені грати за встановленими правилами, а не виконувати безпосередні обов'язки.

Чи існували спроби протидії чи боротьби з корупцією? Безумовно, вони були і будуть. Чинне законодавство не є досконалим, але достатнім, щоб доволі ефективно боротися з корупцією і запобігати їй. Крім законодавчих актів опубліковано сотні листів, роз'ясень, формулярів та інших документів, які пояснюють, де і яким чином боротися з цим злом. Були спроби залучення громадськості до цієї боротьби. На цьому зупинюється докладніше.

У грудні 2001 року створено громадську організацію «Антикорупційний форум». Наведу цитати з виступу на форумі Голови (на той час) ДПА України М. Азарова:

«Якщо йдеться про нас, країну, яка проголосила європейський вибір, особливої актуальності набуває досягнення відповідальності між задекларованими цілями і повсякденною дійсністю. Принципо-во важливим є розуміння того, що масова корупція унеможливлює

побудову громадянського суспільства. А у «негромадянському суспільстві» гальмуються ринкові реформи, економічна політика за визначенням не зможе набути соціальної спрямованості. <...> Якщо практика корупційних дій стає нормою, то корупційні зв'язки і діяння набувають загрозливих для суспільства масштабів і характеру. Якщо практика корупції стає суцільною, то з нею просто никому боротися».

Пророчі і правильні слова, проте вони залишилися тільки словами. Тому «Антикорупційний форум», як, зрештою, і багато інших, організованих владою заходів, закінчився деклараціями, закликами і резолюціями, що успішно не виконувалися.

Щодо ситуації, яка склалася в Україні, можна з певністю стверджувати, що корупція є небезпечною саме як сфера зловживань, яка враєгає усі структури державної влади і поширюється на все суспільство.

Важливим є чітке усвідомлення сутності корупції, від чого значною мірою залежить формування стратегії і тактики антикорупційної діяльності. Існує чимало визначень терміну «корупція», починаючи від зведення її до такого злочину, як отримання хабаря, і закінчуючи загальними формулюваннями, які не містять конкретних ознак злочину. Тому чітке роз'яснення поняття корупції дасть змогу визначити коло корупційних діянь, і головне, наповнити конкретним юридичним змістом. Чинне законодавство не подає чіткого та однозначного поняття корупції, більше того, деякі трактування у різних публікаціях нечіткі, неконкретні та не-

однозначні, що створює додаткові проблеми і без того нечастим судовим засіданням щодо корупції.

Чи вирізняється корупція в Україні певними особливостями? Корупція не є українським винахом, вона присутня майже у всіх країнах світу. Але якщо в Україні вона супроводжує людину від по-логового будинку, тобто від народження, до цвинтаря, це означає тільки одне – глибоку системну духовну кризу суспільства. І тим більше обурення повинна викликати система, що ставить кожну людину у такі принизливі умови.

Можна, звісно, зіслатися на об'єктивні труднощі: помилки державного будівництва, управлінські проблеми, незавершеність формування нової політичної системи, нерозвинуті інститути громадянського суспільства, спадщина командно-адміністративної економіки і тоталітарного суспільного ладу. Однак, якими б національними особливостями не визначалась природа корупції як суспільного явища, боротьба з ним і методи його усунення в основному збігаються у більшості країн світу. Вони передбачають:

- підконтрольність державних чиновників і державних інститутів громадськості і парламенту;
- відкритість і прозорість прийняття рішень усіх рівнів державної влади і місцевого самоврядування;
- свободу слова;
- свободу засобів масової інформації (ЗМІ) та їхньої реальної незалежності;
- можливість громадського контролю за прийняттям найважливіших економічних і політичних рішень;

- незалежність судової влади;
- збалансованість гілок влади.

Тепер накладемо цей перелік, на нашу українську дійсність і заважимо, що жоден із перерахованих пунктів не виконується повноцінно, а стан зі свободою ЗМІ, незалежністю судової влади, підконтрольностю чиновників продовжує погіршуватись.

Особливістю України є існування вже сформованих і структурованих фінансово-політичних кланів, що зосередили у своїх руках величезні владні, фінансові та інформаційні ресурси. Про боротьбу державних органів з такими кланами говорити важко, бо, фактично, саме останні є реальною владою.

Чи можна подолати корупцію? Цілковито мабуть неможливо, але зменшити її вплив на суспільство є справою цілком реальною. Явище корупції – це соціальна, політична та економічна проблема суспільства і держави, а не лише правоохоронних органів, об'єднань громадян тощо. Проблема протидії корупції – це, насамперед, проблема політичного керівництва держави, яке визначає політику в усіх сферах суспільного життя. І якщо в наших керманичів є така політична воля та відчуття нагальної потреби щось змінити, то можна сподіватися на позитивні зрушенння. На жаль, досвід останніх років засвідчив, що далі політичних гасел, гучних заяв і показових заходів справа не йде.

Реальне зрушення у протидії корупції може настати зі зміною політичної влади. Саме поняття зміни вже несе позитивний елемент. Пригадаймо прихід до влади нового грузинського керівництва –

основним гаслом була боротьба з корупцією. Звісно, переносити грузинський досвід на українські реалії немає потреби і сенсу. Окрім того, шлях від проголошення гасел до їх реалізації складний і тернистий. Та все ж, перейняті позитивний досвід і вміло його використати завжди корисно.

Значний внесок у боротьбу з корупцією та її профілактику повинна вносити громадськість. Активна громадська протидія корупціонерам, підтримка роботи правоохоронних органів, громадський контроль за ними, максимальне забезпечення гласності і відкритості – ось основні шляхи до зменшення цього ганебного явища. Не останню роль повинні відігравати і громадські організації, а особливо, їх об'єднання.

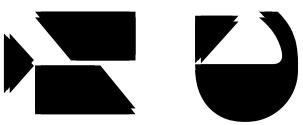
Останні два роки в Україні діє антикорупційна програма «Громадськість проти корупції в Україні / Партнерство за прозоре суспільство», що фінансиється Агентством США з міжнародного розвитку в Україні, Біларусі та Молдові. Особливістю Програми є участь у ній не окремих недержавних організацій, а їх коаліції. Спектр організацій найрізноманітніший – від культурологічних до правозахисних. Програма діє в 10-ти регіонах України і участь у ній беруть понад 150 громадських організацій. За час діяльності програми у громадських приймальнях, на гарячих лініях, у судових засіданнях, семінарах, круглих столах, тренінгах та інших заходах, організованих Програмою, отримали допомогу десятки тисяч громадян, виграні сотні судових справ, а головне – громадяни починають вірити, що можуть себе за-

хищати, відстоювати власні права, впливати на прийняття рішень.

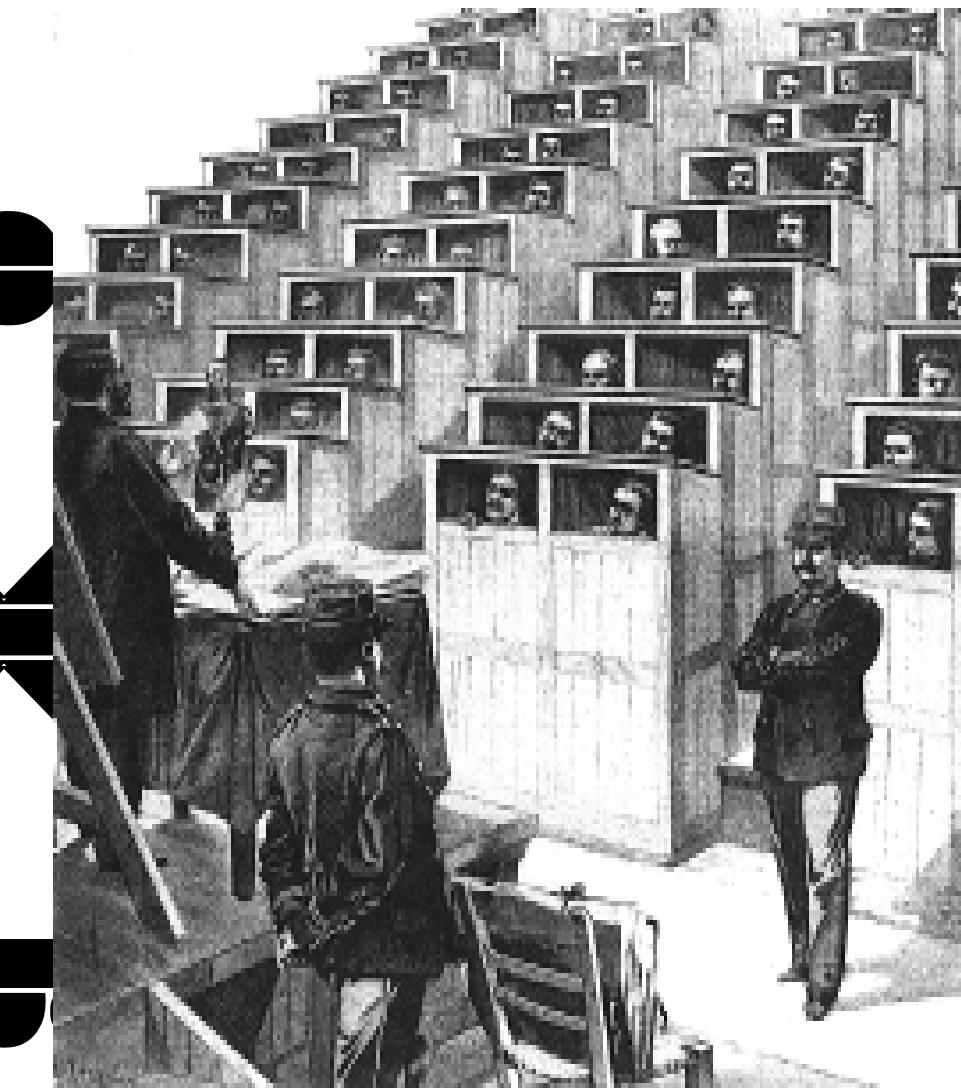
Сподіваюсь, що з приходом до влади в Україні нової політичної еліти прийдуть зміни і боротьба з корупцією перейде з площини риторики в площину реальних та дієвих справ. Час уже не терпить.

Юрій Цетнар

Рей М. Джонс	6	Академічна корупція в Україні
Вікторія Бутенко	10	Природа і причини корупції в Україні
Ігор Жданов	18	Корупція в Україні: спроба аналізу
Володимир Єшкілев	24	Явище корупції. Корупція і преса
Ольга Муха	32	Консерватор в умовах ліберальної свободи
Лариса Новак	38	Що нам хоче сказати наша реклама?
Андрій Репа	42	Нотатки про холод. Війна і телебачення
Анастасія Шиманська	48	Стан свободи слова в Україні
Олег Коляса	52	Свобода в слові
Всеволод Гордієнко	58	Ідеократія політичного маніпулювання
Роман Ганджа	66	Дещо про вади
Юлія Далека	68	Свобода слова - свобода слуху... а різниці ніякої!

академічна корупція в Україні

Після 30 років викладання у системі вищої освіти я навчився спокійно сприймати різні прояви поведінки студентів, які спостерігав час від часу. Напевно, мої очікування відносно України були перебільшеними, через те, що я мав дуже гарних студентів, коли працював у Словаччині в 1992-1993 роках. Я розумів необхідність деякого культурного пристосування до життя в Україні, тому що ця країна знаходиться далі від заходу. Але я з нетерпінням чекав викладання тих курсів, які в Сполучених Штатах залишають на вибір старшим студентам. З минулого досвіду викладання економіки я знат, що курси за вибором сприймаються студентами дещо з більшим ентузіазмом, ніж базові теоретичні, і що студенти старших курсів більш зрілі та дисципліновані, ніж студенти молодших курсів.

За винятком великої кількості пропусків занять, було небагато проблем, з якими я зіткнувся в перші тижні викладання прикладної економіки студентам четвертого та п'ятого курсів українського університету. Потім я приймав перший іспит. Мені здалося дивним, що студенти почали скучуватися по четверо на парті для двох. Було багато місця, і не було потреби це робити. Коли я розподілив їх по два, то помітив дещо дивне у виразі їхніх облич. Але може я помилився, до того ж я не хотів більше марнувати час, відведений для іспиту. Отже, я роздав тест.

...Якусь мить я перебував у стані шоку. Я не міг повірити в те, що бачив. Тільки двоє з понад двадцяти студентів взялися за виконання тесту. Решта зразу ж почали його обговорювати не зважаючи на мої зауваження. Отже, я пройшов по аудиторії, закриваючи книжки та звертаючись до кожного з проханням прибрати конспекти, не списувати у сусідів і не розмовляти. Це не допомогло. Тільки-но я відходив, вони поверталися до старого. Через деякий час я поступився: якщо вони так мало знали про предмет, то не могли успішно шахрувати. Я був правий. Лише два гарних студенти одержали 87 та 85 балів, решта від 63 до 14 із можливих 100. Але я помилився в іншому. Метою студентів було не скласти іспит, а одержати питання, спільними зусиллями знайти відповіді, а потім використати своє право перескладати іспит ще двічі.

Так розпочався мій жахливий семестр. Я — досвідчений викладач — думав, що можу впоратися з

більшістю навчальних проблем. Але, вочевидь, це було не так. Я нічого не зміг зробити з поганим відвідуванням занять. Деяко ліпші успіхи були в управлінні іспитами. Я домігся того, щоб студенти сиділи по одному, не приносили ніяких книжок і записів на іспити, і заборонив їм розмовляти. Але я не зміг перешкодити студентам передавати по класу російсько-англійські словники. Я також нічого не міг зробити з перескладанням іспитів. Так, студент, який ніколи не з'являвся у класі під час семестру, прийшов складати іспит. Невдаха вже двічі перескладав іспит і ніколи не набирає більше 51 балу. Він попросив милосердя, тому що йому дійсно треба було скласти екзамен з цього курсу. Я запитав його, чи розглядав він ситуацію з мого боку. Студент нічого не знат з предмету, не зробив спроби щось вивчити і не звертався до мене по допомогу. Він просто намагався запам'ятати відповіді на питання, які не розумів, використовуючи існуючу систему для того, щоб скласти іспит. Студент виглядав спантеличеним і сказав, що я дійсно спричиняю для нього багато проблем.

Щось не так в самій основі цієї системи. Студенти є студенти. Саме система встановлює норми та регламентує поведінку студентів. Українські студенти не мають стандарту академічної поведінки, до якого б вони могли звертатися. Немає також і межі неприйнятної академічної поведінки. Здається тривіальним нагадувати, що вища освіта повинна ґрунтуватися на правді. Чи хочемо ми мати лікарів, які займаються шахрайством під час іспиту з анатомії; менеджерів, які не можуть взяти на себе відповідальність; державних діячів, які насправді не вивчили економіку, — навіть якщо їх академічні посвідчення вказують на протилежне? Ми залежимо від того, наскільки наші академічні інститути зможуть гарантувати відповідність посвідчену, які одержують випускники, рівню їхніх знань. Що тут відбувається не так і чому? Що можна із цим зробити? Я обговорював ці питання і з українськими, і з американськими викладачами з різних університетів. Не всі викладачі стикаються з цими проблемами однаковою мірою, але всі погоджуються з тим, що система зіпсована в своїй основі і у них малі можливості що-небудь віправити.

Найлегша відповідь на ці питання — брак грошів. Навчальним закладам потрібо зберігати студентів,

щоб отримувати платню за їх навчання. Може й так, але університети могли б зберігати студентів і, водночас, дотримуватись академічних норм. У перспективі вони зруйнують свою репутацію і все одно втратять студентів. Крім того, я думаю, що проблема спричиняється не тільки браком грошей: ймовірно, бракує знання того, як встановити стандарти в мінливому світі. Стара система незмінно трималась на процесі розповсюдження політично коректної інформації. Можливо, це було прийнятним для фізичних наук, математики і технічних наук. Але це зовсім не підходить для гуманітарних, соціальних наук та управління бізнесом. Узагальнюючи, можна сказати, що академічна поведінка псується структурою навчання, створеною навчальними закладами. Дозвольте мені пояснити.

По-перше, університет повинен створити культуру пристойної поведінки для освічених людей. Більшість університетів США запрошують першокурсників в академістечко за тиждень до початку навчання для проходження орієнтаційної програми, значною мірою підготовленої старшокурсниками. Разом з оглядою екскурсією та культурними програмами студенти старших курсів прищеплюють новим студентам норми поведінки. Вони включають правила особистої поведінки та зовнішнього вигляду в публічному місці і академічної поведінки в класі та під час навчального процесу. Шахрайство в будь-якій формі заборонено. Кожний студент повинен брати на себе відповідальність за свою роботу — і вони змагаються за те, щоб бути прикладом відмінного навчання та поведінки у своїх *alma mater*. Іншими словами, студенти та випускники університету дотримуються однакової культури поведінки, мають високі академічні стандарти, історичну репутацію, які передаються їм з вірою, що вони будуть їх наслідувати. Найбільш важливим є те, що культурне ототожнювання не вимагається від них вищими інстанціями, а лише рівними їм студентами, які є зразком успішної поведінки в університеті. Можливо, українські університети вважають, що для належної поведінки досить буде того, що студент підпише контракт. Це не так. Студентам потрібно мати зразки поведінки. Деякі американські університети підтримують ці норми за допомогою студентського суду, який вислуховує

скарги та рекомендує міру покарання для студента, якою може бути навіть виключення з університету.

По-друге, навчальна програма в українських університетах складається з обов'язкових курсів, що позбавляє студентів можливості визначати свою особисту навчальну програму. Вони не вибирають курси та викладачів і, відповідно, не відчувають відповідальності за поведінку, яка б підтверджувала їх власний вибір. Студенти говорили мені, що вони відчувають себе вівцями, яких проганяють через проблемний курс. Тому не дивно, що вони намагаються пройти через цю перешкоду з мінімальними зусиллями, уникаючи справжньої відповідальності. Створено не програму для здобуття професійних знань, а гру, в якій можна виграти завдяки спритності. Навчальна програма повинна бути більш гнучкою завдяки курсам за вибором та різним секціям, щоб надати студентам можливість самим обирати курси та викладачів і відповідати за дотримання високих стандартів у навчанні. Це спонукатиме і викладачів працювати краще, якщо їх будуть обирати, так само як і курси.

По-третє, студенти можуть бути в одній групі і відвідувати разом всі заняття протягом п'яти років. Це утворює систему академічних паразитів. Слабкі та ледачі студенти не відвідують заняття, беруть конспекти у гарних студентів, списують завдання й користуються допомогою хороших студентів під час іспитів. Ти нікуди не подінешся від своєї групи. Ти просто повинен пристосуватися. Колективне навчання таке ж малоефективне, як і колективне виробництво в інших сферах. Найгірше те, що й розумні студенти підпадають під вплив групи, стають байдужими до навчання і не намагаються максимально реалізувати свій потенціал. Замість позитивних їм нав'язують негативні приклади поведінки. Більше число курсів за вибором, більші можливості вибору для студентів, відкриті графіки занять та відкритий реєстраційний процес дозволять студентам бути особистостями і демонструвати ліпші успіхи.

По-четверте, використовується жорсткий метод, який полягає в читанні лекцій та муштруванні, що не заохочує до активного мислення, вирішення проблем і робить нецікавим сам процес навчання. Все побудовано

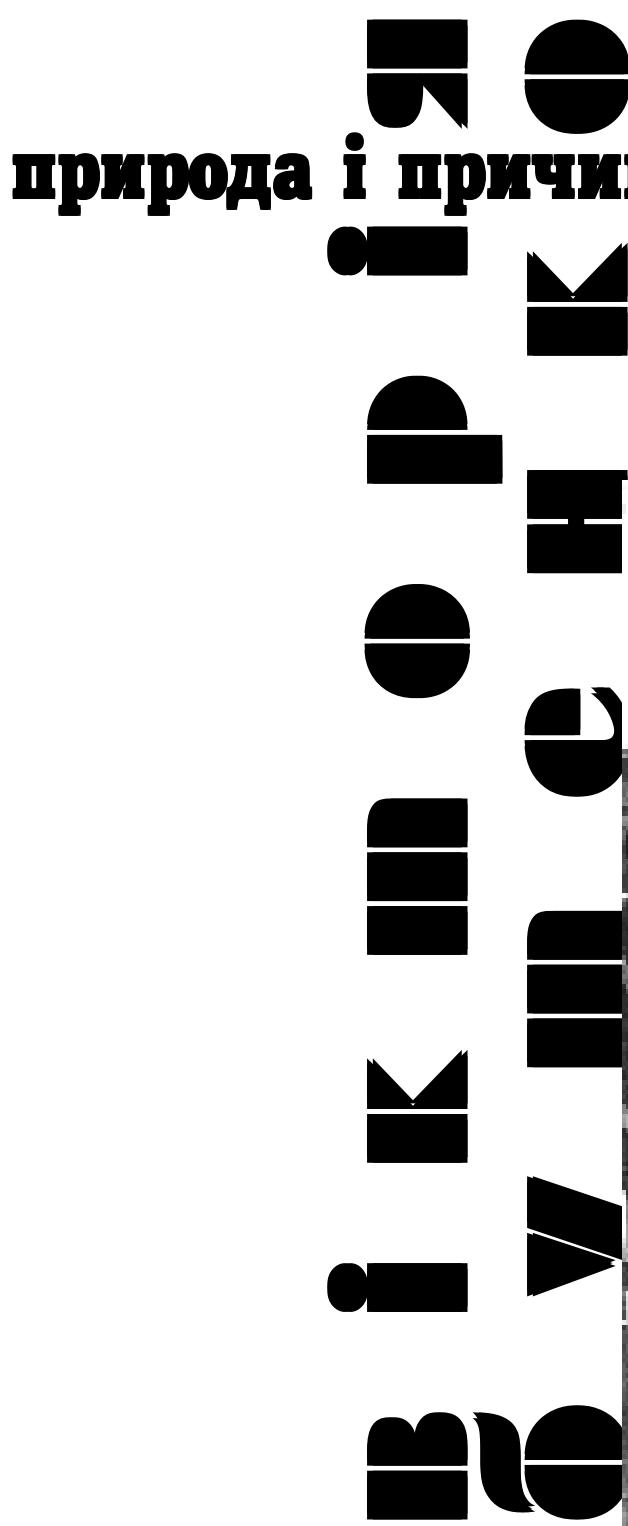
на запам'ятовуванні, без будь-якої відповідальності чи, навіть, можливості мислити, як особистість. Все націлене не на те, щоб навчати людей мислити, а на те, щоб навчити їх не мислити, бути роботами. Це просто навіювання. Як я вже говорив, такий метод може бути доцільним у викладанні фізичних наук і математики, але він неефективний для гуманітарних, соціальних наук та управління бізнесом. Для цих предметів критичне мислення, вирішення проблем, індивідуальне навчання є необхідним. До того ж, ці предмети постійно змінюються — змінюються зміст курсів, одержується нова інформація, з'являються нові перспективи, нові курси замінюють старі. Дивовижно, як багато змінилося за останні 50 років. Тепер викладання — це та-кож вивчення людей, їх поведінки та стосунків між ними. Викладачі повинні мати право та зобов'язання бути на рівні розвитку свого предмету та найкращих методів навчання.

Нарешті, студенти вищих навчальних закладів мають законне право двічі перескладати іспит. Навіть важко уявити, який розумник це придумав. Це знімає з викладача відповідальність за академічне оцінювання знань і перетворює його на гру. Як наслідок, викладач віddaє свій дорогоцінний час не гарним студентам, які принесуть користь суспільству, а поганим, які навряд чи зможуть використати можливості навчання тепер або в майбутньому. Від цього викладачі не тільки почувавуть неповагу з боку слабких студентів, а й виробляють практику не ставити поганим студентам незадовільних оцінок, щоб не витрачати на них свій час і не зазнавати приниження від маніпуляцій здібних, але ледачих студентів. Це також дозволяє дещо розслабитись гарним студентам і не робити максимальних зусиль для свого розвитку. Ось серйозна причина розладу в академічній сфері, і її потрібно усунути, для того щоб мати в Україні систему вищої освіти, яка б готовала спеціалістів високої кваліфікації, необхідних для власного розвитку держави та зростання поваги до України

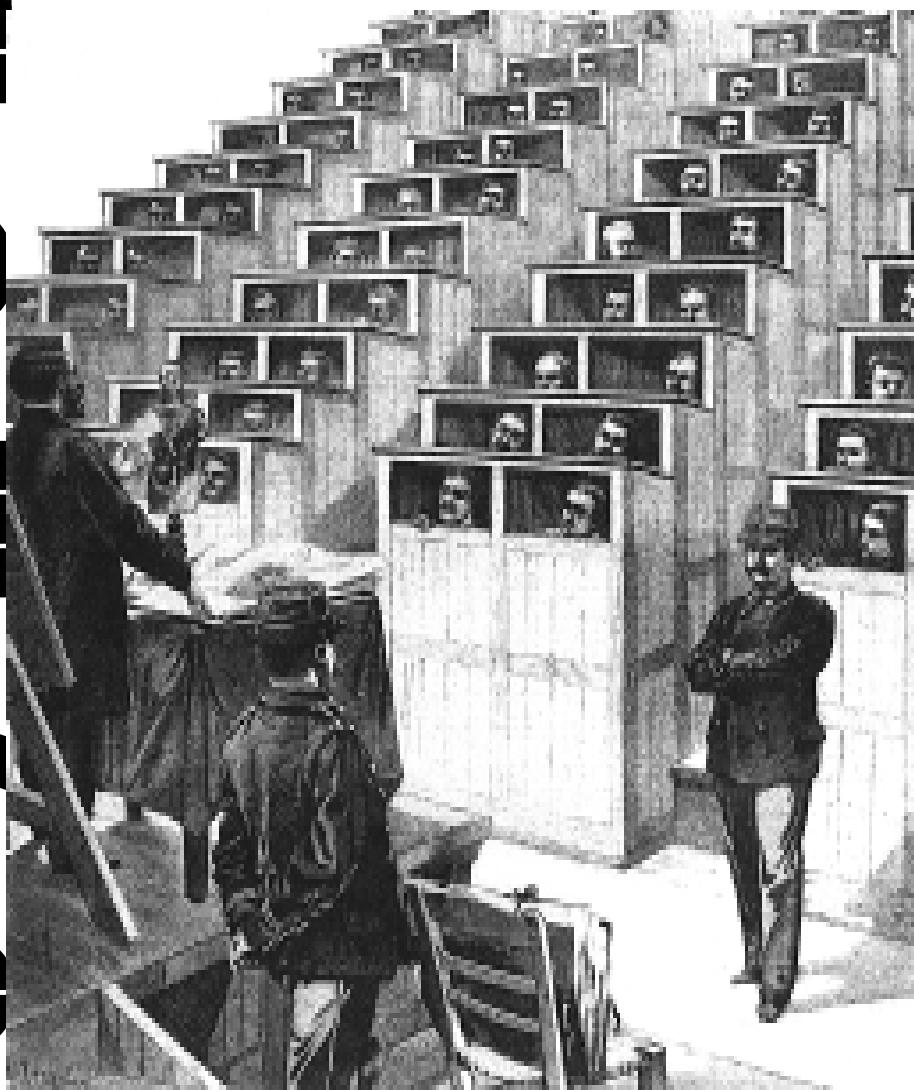
з боку міжнародної спільноти. Ректори університетів та відповідальні офіційні особи повинні щось зробити для того, аби передати право оцінювати знання викладачам, яким воно належить.

В Україні є все для того, щоб мати систему освіти, яку можна було б порівняти з найкращими у світі. Потрібні лідери. Студентські лідери повинні бути відповідальними за академічну культуру, яка б вимагала високих норм поведінки від однокурсників. Викладачі повинні мати право та нести відповідальність за перебудову навчальних програм та складання розкладу, з тим щоб включати більше курсів за вибором, передбачати можливість вибирати викладачів, застосовувати навчальні методи, які б заохочували студентів до активного мислення та вирішення проблем, великих і малих, з якими вони зустрінуться в ХХІ столітті. Адміністрація повинна зробити відкритим складання розкладу занять та процес реєстрації, щоб дозволити студентам спілкуватися з ширшим колом товаришів, їм буде корисно відвідувати змішані групи зі студентами різних років навчання. Нарешті, ректори та політичні діячі повинні усунути нерозумне правило про перескладання іспитів. Якби існував інституційний засіб для зниження рівня вищої освіти, то саме це правило повинно було б займати перше місце. Нічого не призводить до виродження національної гідності більше, ніж така освітня політика.

Американські викладачі — гості в Україні. Ми можемо пропонувати зміни, заохочувати до поліпшення ситуації та обговорювати норми академічної поведінки в наших університетах. Не гордовито, але співчутливо та з упевненістю в тому, що ми дійсно бажаємо цій країні мати університети світового рівня. Вацлав Гавел, драматург та президент Чеської Республіки, звалив уряд, просто «кажучи правду». Можливо, і ми зможемо збудувати нову академічну систему, якщо будемо робити те ж саме.

природа і причини корупції в Україні

Перспективи розвитку та протидії корупції

*«Where there can be an abuse of power
there will be an abuse of power»*
Murthy's Law of Political History

Сім століття тому Данте помістив винних у віроломстві й підлості у найнижчі і найтемніші круги пекла. Погляд істориків щодо політичних причин його непримиренности з корупцією такий: хабарництво спричинило занепад Італійської Республіки та успіх політичних опонентів Данте. У наш час про корупцію можна прочитати не лише у рімейках *Inferno*, але й на сторінках газет, журналів, законів і їх проектів. Здається, що de-jure «роздаванню подарунків бюрократії» було оголошено війну, але чи йде вона насправді? Принаймі, у рейтингах Transparency International Україна стабільно посідає «почесні» місця серед найкорумпованих країн.

Боротьба з корупцією ведеться згідно з та на підставі Національної програми боротьби з корупцією від 10 квітня 1997 року, Законів України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р., «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р., «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 р., Постанови Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією» від 25 травня 1998 р., Концепцією боротьби з корупцією на 1998–2005 роки та інших документів, кількість яких, на відміну від кримінальних справ щодо корупції, зростає щороку.

Ставлення до корупції всередині країни є теж неоднозначним: від абсолютноного неприйняття (серед них, хто не може скористатись цим привілеєм) до підтримки її як єдиного засобу обійти бюрократичну тяганину і владнати проблеми з вповноваженими органами.

Окрім того, масове використання звинувачень у корупції без доказів або з їх наявністю як компромату на бізнесових — з часом політичних — конкурентів, призвело до вироблення у громадськості «корупційного імунітету». З корупцією змирилися, заражували її

як частину менталітету, на який прийнято списувати все.

Окрім корупції, до якої всі звикли, є певні її сезонні різновиди. Наприклад, напередодні виборів модно говорити про політичну корупцію. Під час вступних іспитів — про освітню. Під час епідемій грипу — про медичну. Усі ці теми заслуговують окремого розгляду, особливо зі сторони органів міліції та прокуратури, тому ми зосередимось на корупції адміністративній.

Природа і причини виникнення української корупції

*Ti, хто каже, що народи нашого часу
махнули рукою на грабіж і подібне зло,
виявлять, що все це відбувається тому,
що правителі роблять те саме.*
Ніколо Макіавеллі, Промови, III (29)

Поняття корупції у загальноприйнятому розумінні цього явища вперше було сформульовано 34-ю Сесією Генеральної Асамблеї ООН у 1979 р. Фахівцями цієї організації корупцію визначено як «виконання посадовими особами будь-яких дій або ж бездіяльність у сфері виконання їх посадових повноважень за винагороду у всякій формі в інтересах того, хто надає цю винагороду, як з порушенням посадових інструкцій, так і без їх порушення».

Закон України «Про боротьбу з корупцією» трактує корупцію як «діяльність осіб, уповноважених на виконання функції держави, спрямована на противравне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, які не передбачаються чинним законодавством».

Як у кожному українському законі, який пишеться, так би мовити, для себе, законодавці залишили декілька хороших дірок. По-перше, якщо уповноважена особа противправне використала свої повноваження не «з метою отримання матеріальних благ» тощо, а тому, що, наприклад, його попросила дружина, то, виходить, це вже аж ніяк не корупція. І єдиний шанс довести суду обґрунтованість такого звинувачення —

переконати його у тому, що отримана нагорода не передбачена законодавством. У нашому прикладі цього зробити не вдається.

Інша сторона цього визначення ще цікавіша. Законом встановлюються такі суб'єкти корупційних діянь: державні службовці, народні депутати України, АРК та інших органів законодавчої влади. Для відновлення соціальної справедливості у 1997 році до почесного списку внесли і посадових осіб місцевого саморядування.

Найбільш повне визначення корупції, на мою думку, дав проф. Б.В. Вояженкін: «Корупція – це суспільне явище, коли державні (муніципальні) службовці та інші особи, вповноважені на виконання державних функцій, використовують у діях (або бездіяльнності) своє службове становище, статус і авторитет посади, яку обіймають, в корисливих цілях (зокрема для особистого збагачення) або в групових інтересах»¹.

Концептуалізуючи поняття «використовують», можна стверджувати, що воно містить ту останню частину визначення, даного ООН, тобто «як з порушенням посадових інструкцій, так і без їх порушення». Цей пункт є дуже важливим, оскільки існують дві незалежні категорії адміністративної корупції: перша проявляється, наприклад, там, де послуги і укладення контрактів здійснюються «згідно з правилами», і друга, де операції проводяться «проти правил» (або взагалі без них).

У першому випадку посадова особа незаконно наживається, виконуючи роботу, передбачену професійними обов'язками. У другому – хабар дається за ті послуги, надавати які заборонено.

Було б неправильно говорити, що корупція є карою небесною лише певних країн. Це глобальне явище, яке було завжди і всюди. А тим, хто пишається місцем України в рейтингах ТІ, вважаючи їх хоч якимось, але позиціювання на світовій арені, можу дати ще один предмет гордості. Як зізнався один з американських чиновників, претензії уряду США до України у контексті корупції викликані не так її наявністю, як тим, що навіть тут грають не за правилами.

«У нас теж є корупція – стверджував він. – Та коли ти даеш хабара, то можеш бути певен, що твою справу владнають. А в Україні можна роздавати ха-

барі цілій армії чиновників і не розв'язати найдрібнішої проблеми!» Тут показовим є приклад одного індійського чиновника високого рангу, який, одержавши хабаря, не зміг пришвидшити отримання якогось дозволу через причетність до цього численних бюрократів, проте охоче запропонував свої послуги зі сповільненням ліцензування компанії-конкурентів².

Ряд фахівців намагаються кваліфікувати корупцію, піддавши її явище певній структуризації. Наприклад, М. Джонстон у своїй праці «Політичні наслідки корупції» визначає чотири головні її типи³:

– Хабарництво у торгівлі, пов’язане з функціонуванням чорного ринку, протизаконними фінансовими та майновими операціями, ухиленням від сплати податків, фальсифікацією фінансових документів (П. Лазаренко).

– Патронажна система, що виникає, як правило, тоді, коли реалізація незаконних угод концентрується в руках обмеженої кількості осіб або організацій. Діячі, які контролюють патронажні системи, намагаються монополізувати владу аж до встановлення повного контролю за діяльністю легітимного уряду (рожева мрія В. Медведчука та СДПУ(о)).

– Непотизм (дружба або кумівство) призводить до виникнення несправедливих великих поступок при укладанні угод, призначення родичів на вузлові посади в системі управління, пільгової купівлі власності, доступу до твердих валют тощо (хто власники фірм-підрядників, що виконували роботи з реконструкції майдана Незалежності, Бессарабської пл. та ін., як не близькі та рідні міського голови?).

– Кризова корупція – робота великої кількості бізнесменів в умовах ризику, коли предметом купівлі-продажу стають рішення офіційних органів, які можуть призвести до великих політичних зрушень або змін у країні (державні гарантії інвесторам, процес приватизації, принаймі та його частина, що отримала назву прихватизації).

Наявність та процвітання усіх чотирьох типів корупції в Україні є свідченням того, що українська корупція є системною. На відміну від розвинених країн, де корупція часто вражає яку-небудь одну складову частину політики – впливову спілку чи політичну партію, наприклад. Україна ж є менш захищеною

(на межі з повною незахищеністю, що є усвідомленою і провокованою) системою інститутів і «охоронними організаціями», що дозволяє більшості тих, хто має «доступ до корумпованого тіла», використовувати його для того, щоб просто вижити, а привілейованій меншості — продовжувати своє збагачення.

Щодо першої категорії (більшості), то основною детермінантою корупції залишається низька заробітна платня, в основному серед державних службовців. Це призводить до появи «мертвих душ» у державних списках, незрозумілих та невиправданих відряджен, залучення «себе як експерта собі» для надання консультацій (та отримання за них відповідної платні). Розвиток т.зв. «медичного та освітнього шантажу» теж належить до цієї сфери. Мою шкільну золоту медаль оцінили, здається у \$400 (NB — на видання шкільної газети). І тепер важко сказати, що було більшою втратою для суспільства — визнання державою моїх знань чи інформаційного голоду сотень школярів, які так і не прочитали газету. А гроші я залишила для вступу до вищого навчального закладу.

Щодо другої категорії (меншості), то я утримаюсь від будь-яких теоретичних доповнень. За тим же законом «Про боротьбу з корупцією», вони повинні оприлюднювати свої податкові декларації та повідомляти про відкриття закордонних рахунків.

Тут вже побіжно були згадані декілька причин корупції. Далі буде проведено їх систематизацію. Зокрема, у Концепції боротьби з корупцією на 1998-2005 роки виділено передумови, властиві певною мірою усім країнам перехідного типу, а також ті, що пов'язані з прорахунками та іншими недоліками у проведенні суспільних перетворень безпосередньо в Україні. Я вважаю їх вартими короткого переліку, оскільки вони є не лише важливими, але, і цікавими. Публічне визнання багатьох з них вже можна було б вважати першим кроком на шляху боротьби з корупцією, якби він не був і останнім. Враховуючи практичний бік справи, перелік даних чинників мені особисто схожий на виправдання.

Отже, передумовами корупції у країнах перехідного типу є:

- відсутність стратегії формування нового суспільного ладу;

- недооцінка ролі державного регулювання у перетвореннях;

- наявність політичних сил, що прагнуть повернення до старого ладу;

- залишки роздутого старого апарату необґрунтовано широкими повноваженнями;

- зміна форм власності й утворення корпоративних угрупувань і кланів;

- прагнення усіх, навіть кримінальних структур, вирішити свої проблеми через державний апарат;

- масова зміна законодавчих і правових норм, послаблення контролю за їх виконанням;

- значне збільшення кількості майже не обізнаних з національним законодавством і правопорядком іноземних підприємців та інвесторів, які стали легко здобиччю корупціонерів;

На свою душу українська влада взяла наступні гріхи (передумови корупції в Україні):

- декларативність багатьох реформаторських намірів та рішень влади, їх обмеженість, зволікання та непослідовність у проведенні реформ;

- переведення державної власності у приватну в інтересах окремих груп, тіньових структур і кланів;

- криміналізація економічних відносин;

- пасивність правоохоронних та інших державних органів щодо притягнення винних у корупційних вчинках до відповідальності, що стало стимулом безкарності корупційних діянь;

- поширеність у суспільстві думки про корумпованість влади, ... про пріоритетність більш жорстокого покарання винних у вчиненні корупційних діянь, а не усунення причин та умов останніх;

- сприяння формуванню таких уявлень через засоби масового впливу на населення за відсутності спрямованої антикорупційної протидії.

За змістом виділяються такі групи безпосередніх причин та умов розвитку корупції:

- політичні (замкнутість системи управління, її повільний розвиток, відсутність системи виховання патріотичних почуттів, моральних якостей, поверховість у проведенні антикорупційної політики, відсутність державної ініціативи щодо створення громадських формувань, незалежних недержавних структур для

зростання активності населення у боротьбі з корупцією);

— економічні (несприятливий режим діяльності підприємств, відсутність прозорості багатьох економічних процесів і т.п.);

— правові (відсутність цілісної системи антикорупційних засобів, невизначеність відповідальності за корупційні діяння, формальний характер чинної системи декларування доходів, неповне визначення суб'єктів, нецілеспрямованість правоохранних органів щодо виконання правових вимог у виявленні корупційних діянь, викритті винних у їх вчиненні);

— організаційно-управлінські (відсутність чіткої регламентації діяльності посадових осіб, поширеність у кадровій політиці випадків заміщення посад через знайомство, відсутність механізмів унеможливлення прийняття на службу лідерів і членів злочинних угрупувань, відсутність окремих працівників, що контролювали б цю сферу);

— соціально-психологічні (нерозвиненість громадянської свідомості, корислива спрямованість державних службовців, професійна та моральна деформація частини керівників, що вияляється у поблажливому ставленні до корупції) та ін.

Варто зазначити і той факт, що, хоча суд не входить у десятку найкорумпованих інститутів, судова гілка влади у нас є майже підконтрольною виконавчій, що ніяк не сприяє об'єктивності процесів.

Перспективи розвитку протидії корупції

На початку уже перераховано елементи законодавчої бази боротьби з корупцією. Вказано і на деякі «дірки» у Законі «Про боротьбу із корупцією» 1995 року. Варто зазначити, що серед усіх документів найліпшу оцінку від міжнародних і вітчизняних експертів отримала Національна програма боротьби з корупцією, розроблена Міністерством юстиції у 1997 р. Її неофіційна назва — «Чисті руки». Станом на 1 січня 1998 року Програма мала бути виконана. Цікаво, що саме на 1998 рік припадає пік публікацій про «розквіт» корупції в Україні, її наслідки і бездіяльність влади.

Отже, спільними зусиллями Кабінету Міністрів України і Координаційного комітету по боротьбі з організованою злочинністю та корупцією при Прези-

дентові України було успішно провалено реалізацію даної Програми, з чим їх можна привітати.

Метою ж цієї нереалізованої Програми було створення передумов для боротьби з корупцією, тому заходи її носили переважно профілактичний, проте невідкладний характер. Більшість її пунктів починались з таких слів: *подати КМУ, розробити для КМУ, запропонувати, вивчити досвід* і т.д. Програмою не було передбачено звітування перед громадськістю про наслідки її реалізації та рівень корумпованості в країні. Лише таким чином, вирішили її автори, можна збільшити рівень довіри до влади серед українців, і міжнародного співовариства до України. Фактично, держава зробила вигляд, що вона щось робить, а громадськість зробила вигляд, що вона в це вірить. На тому й розійшлись.

Логічним продовженням Програми стала Концепція з тією ж назвою. Цей проект був розрахований на 1998-2005 роки, проте в ньому зазначалося, що: «Невідкладні заходи щодо запобігання і протидії корупції доцільно здійснити протягом 1998 р., а ті, що потребують тривалого розроблення і впровадження, — у найближчі 2-3 роки». Реальних результатів має бути досягнуто у 2005 році. Після її прийняття спокійніше стало спати посадовим особам. Deadline був далекий, Президент до того часу ще встигне змінитися. Все вийшло як у анекдоті: «Вчора було погано, сьогодні погано, завтра буде погано — нарешті життя стабілізується». Отак говорять і про ситуацію з корупцією.

Варто відзначити і деякі позитивні зрушення у цьому процесі. Зокрема, проект інтернетизації уряду і місцевої влади. Він дозволить частину розрахунків та документації проводити через інтернет, а не заносити їх з поклоном у незліченні кабінети. Немає гарантії, що його закінчать до 2006 р., як планується, і корупції «у особливо великих розмірах» він не елімінує, проте зменшить число контактів з бюрократією.

Не заперечуючи важливості демократичних принципів, громадянського суспільства, свободи інформації, законності та ін., навіть визнаючи їх пріоритетність, я залишаюсь прихильником більш предметного підходу до боротьби із корупцією.

Базуючись на розробках Інституту відкритого суспільства (Будапешт), Transparency International

(Берлін) та Української Правничої Фундації, хотіла зупинитись на трьох інститутах: Омбудсмен, Головний аудитор і Незалежні агентства з боротьби з корупцією⁴.

Омбудсмен

Перший Омбудсмен з'явився у Китаї ще 2000 років тому; зараз цей інститут закріплено у конституціях багатьох країн. Омбудсмен — це служба, яка незалежно приймає і розглядає скарги на погане державне управління. Головна її функція полягає у контролі рішень, процесів, рекомендацій, випадкових або на-вимісних дій, які суперечать закону, правилам або інструкціям чи мають відхилення від встановленої практики чи процедур, а також скарги на ігнорування, недостатню увагу, затримки, некомпетентність, неефективність і невідповідність в керівництві або виконанні службових обов'язків. У багатьох країнах повноваження омбудсмена також поширяються на контроль та інспектування адміністративних систем з метою зведення корупції до мінімуму.

Це повинна бути структура, незалежна фінансово та політично, рішення якої матимуть рекомендаційний характер. Проте, її належатиме і право звернення до суду зі звинуваченням, якщо справа того вимагатиме. Це варто зробити для того, щоб не перетворити омбудсмена на одну із структур-маріонеток виконавчої влади. Також необхідною умовою функціонування цієї служби є громадська підтримка, яку можна здобути лише через ефективність виконання обов'язків. Омбудсмен є прямим і конфіденційним інститутом, що зближує до нього довіру.

Українським аналогом омбудсмена є Уповноважений з прав людини. Дійсно, частина вимог тут витримана — незалежність, безперешкодний доступ до інформації, гарантовану законом співпрацю державних органів. Але у компетенції Уповноваженого з прав людини корупційні діяння не мають місця. Та і механізми впливу українського Омбудсмена фактично обмежуються формуванням громадської думки. Існує й іміджева різниця. Скільки людей щорічно звертаються за своєю ініціативою до Уповноваженого з прав людини? Як розглядаються скарги? Наскільки ця людина є відомою і відкритою для громадськості? Я впевнена, якщо зараз створили б новий незалежний

інститут з боротьби з корупцією, який очолили б такі протестно-відомі особи як, наприклад, Н. Вітренко або навіть Ю. Тимошенко, кількість звернень була б величезною.

Служба Головного аудитора

Головний аудитор є державною особою, що відповідає за аудит урядових доходів і витрат, оцінює ефективність витрат, забезпечує відповідність дій виконавчої влади вимогам законодавчої та попереджує корупцію шляхом розвитку фінансових і аудиторських процедур.

Особливо важливим є процес призначення на посаду (або обрання) Головного аудитора та система підзвітності цієї структури. Вона теж повинна мати підтримку громадськості та авторитет в її очах. Одночасно задля ефективності цієї служби та залучення до неї професіоналів із приватного сектору, дозволяється встановлення окремого рівня заробітної платні для її працівників. Його робота і компетенція не повинні обмежуватись іншими структурами, особливо тимчасового характеру, які перебувають у підпорядкуванні організацій, що працюють у тій же сфері.

Місце українського Головного аудитора може зайняти Рахункова Палата. Вона є підзвітна і підконтрольна Верховній Раді, її Голова, Перший заступник і заступник призначаються Верховною Радою. Вони не можуть бути народними депутатами, членами уряду, займатись підприємницькою діяльністю. Проте, Рахункова палата безпосередньо працює лише з центральними органами влади.

Існує і Державна контрольно-ревізійна служба, яка повинна здійснювати державний контроль за витрачанням коштів і матеріальних цінностей у міністерствах, відомствах, державних комітетах та фондах, бюджетних та інших установах, що отримують кошти з бюджетів усіх рівнів. Діє вона при Міністерстві фінансів і очолена заступником Міністра фінансів. Саме ця служба, разом із ФДМУ, СБУ, НБУ та іншими структурами подає інформацію у Рахункову палату. Це призводить не лише до великої похибки, а й до неможливості провести будь-який комплексний аудит.

Незалежні агентства

Нелогічно, коли з корупцією доручають боротися самим корумпованим чиновникам. Людина сама собі не ворог, тому така боротьба ні до чого не приводить. Максимум, здадуть одного-двох цапів-відбувайлів. Тому багато країн перейшли до практики створення спеціальних агентств і комісій, що займаються розслідуванням і моніторингом.

Для успішної роботи такого підрозділу потрібні:

- політична підтримка у вищих колах уряду;
- політична і функціональна незалежність у розслідуванні;
- відповідні повноваження на право доступу до документації і опитування свідків;
- найвища порядність керівництва.

Такі агентства повинні мати повноваження на заморожування рахунків, вилучення і конфіскацію документів, захист інформаторів і професійні привілеї. Штат такого агентства має бути малим, щоб не перетворити його на бюрократичну структуру.

В Україні теж передбачено створення такої структури. Ймовірно, вона буде підрозділом Національного бюро розслідувань, що має бути створене за указом Президента.

Висновки

Якщо ви бачите, що влада недопрацьовує — штовхайте її у спину.

Борис Єльцин

У статті було зроблено спробу визначити як особливості української корупції, так і її спільні риси з іншими державами, зокрема країнами перехідного періоду. Також було наведено перелік причин та умов, що сприяють розвитку корупції у нашій державі, проаналізовано антикорупційне законодавство та практику його застосування, розглянуто перспективи боротьби з корупцією.

Висновки не зовсім втішні, бо Україна — рай для корупціонерів. Причин корупції — максимум, протидії — мінімум, і лише на декларативному рівні. Проте, на дай же Бог, посваритись Вам із «сильними міра сего», тоді на Вас будуть перевіряти дієвість цього ле-

гендерного антикорупційного законодавства, і не лише цієї країни.

Але цей метод не дуже поширений серед «Тисячі і одного засоба вбити конкурента», оскільки багато бруду виливає на усіх.

У 1998 році обнадіювало те, що за результатами соціологічного дослідження «Питання національної добroчесності», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, найкорумпованішою серед установ і організацій України виявилась ... державна автоЯнспекція. І не тому, що я була морально до цього підготована жартами на кшталт: «Заява міліціонера: «Прошу перевести мене у ДАІ у з'язку з важким матеріальним становищем»; і не тому, що я не належу до числа щасливих власників таких технічних засобів, як автомобілі. Просто Верховна Рада та суди були на 9 та 10 місяцях відповідно. Цього року, за дослідженням центру «Академія» найдорожчою була податкова, а в суд не йшли — бо не хотіли втрачати час. Лякає ж те, що корупція стає очікуваною, а вимога хабаря — одним з небагатьох випадків, коли Ви розумієте бюрократа з напівслова.

1. Політологія посткомунізму. Кер. авт. кол. Половачо В.К., — 1995. — С. 163-173.

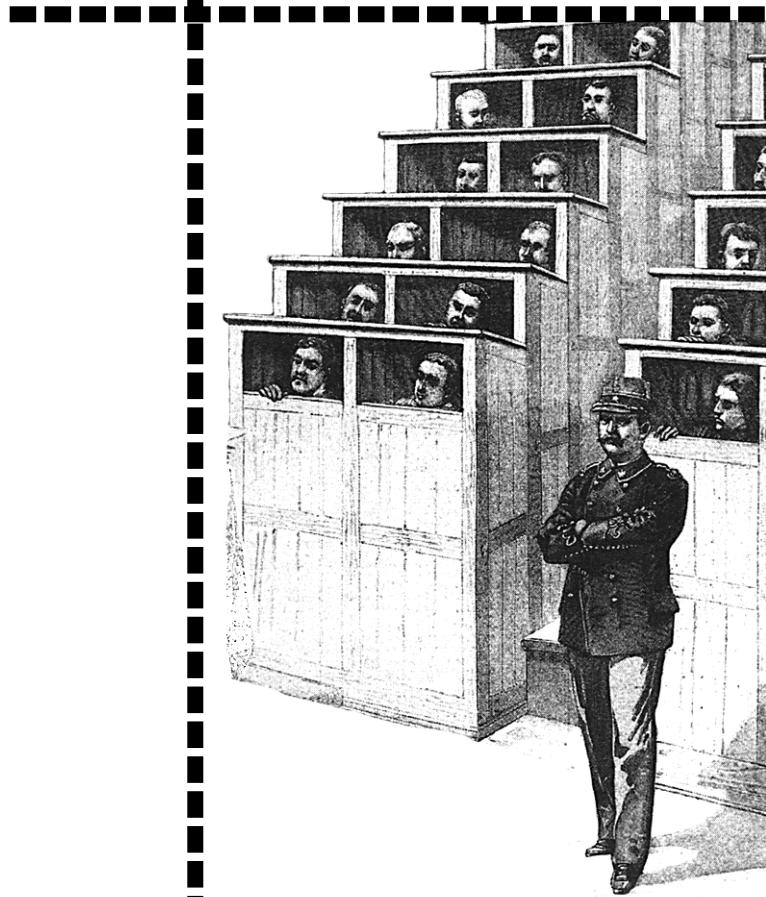
2. Кауфман Д. Корупція в тумані двозначності. //Політика і час. — 1998. — №1. — С. 60.

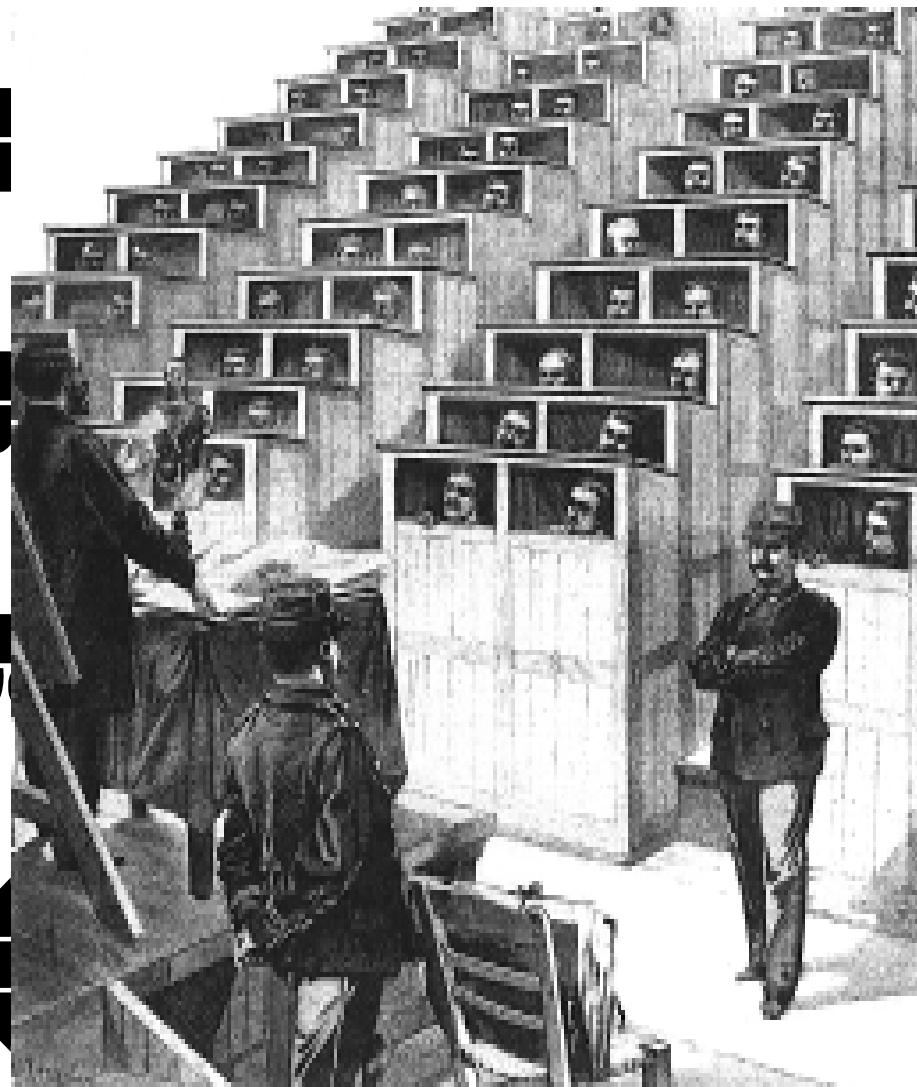
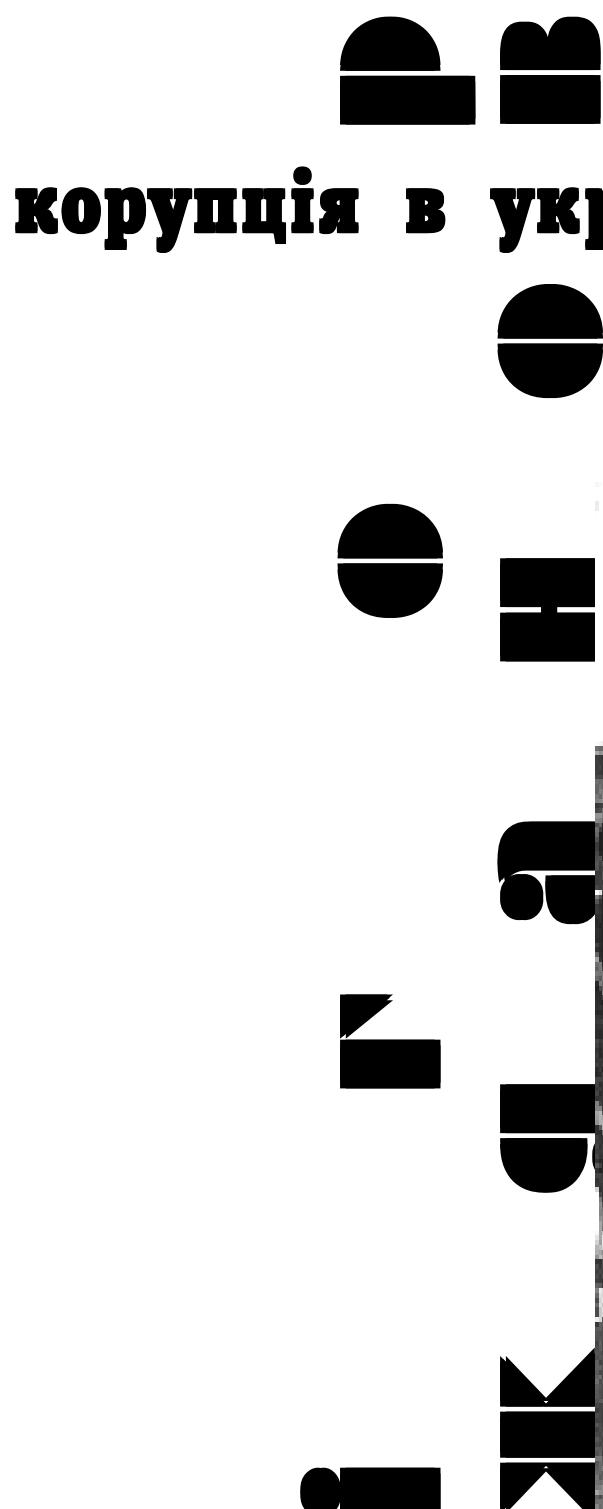
3. Дорошенко А., Овсій І. Спрут, що охоплює планету. //Політика і час. — 1998. — №5. — С. 30-31.

4. Див. Національні системи добroчесносі. Під ред. Поупа Дж. — К. — 1998.

Використана література

1. Дорошенко А., Овсій І. Спрут, що охоплює планету // Політика і час. — 1998. — №5. — С. 28-34.
2. Кауфман Д. Корупція в тумані двозначності//Політика і час. — 1998. — №1. — С. 58-65.
3. Національні системи добродетелі. Під. ред. Поупа Дж.-К., — 1998. — 263 с.
4. Невмерлецький Є. Хто ж вони, суб'єкти корупції?//Політика і час. — 1998. — №11-12. — С. 55-61.
5. Політологія посткомунізму. Кер. авт. кол. Погошало В.К., — 1995. — С. 163-173.
6. Савицький О. Корупція без кордонів.//Політика і культура. — 1999. — №1. — С. 28-29.
7. Harrison G. Corruption, Development Theory, Social Change.//Contemporary Politics. — Sep.1999. — V.5. — #3. — P. 210-224.
8. <http://www.transparency.de>.

Про корупцію в Україні говорять вже давно і майже всі: від опозиційних політиків до високих посадовців. На державному рівні неодноразово приймалися відповідні закони, концепції та програми боротьби з цим ганебним явищем. Однак, масштаби корупції в Україні залишаються, на думку наших громадян, незмінними і досить великими. Ми вважаємо, що головна причина такого стану — відсутність політичної волі (не декларацій, а реальних дій) вищого керівництва держави, слабка суспільна підтримка антикорупційної діяльності. Лише за поєднання двох чинників політичного та суспільного характеру така боротьба може принести реальні результати.

У цій статті наводиться визначення поняття корупції, аналізуються рівень корупції та її вплив на українське суспільство, пропонуються окремі заходи для запобігання цього явища.

Визначення поняття корупції

Як свідчать окремі енциклопедичні словники, слово «корупція» походить від латинського «*согирatio*», що означає «псування», «роздещення», тобто може розумітися як роздещення окремих посадових осіб державного апарату, як соціальна корозія, що роз'їдає державну владу і суспільство в цілому.

Слід зазначити, що як серед українських вчених-правознавців, так і серед практиків не існує чіткого визначення поняття корупції. Основні підходи до розуміння корупції можна звести до наступного:

корупція розуміється як підкуп-продажність державних службовців;

корупція розглядається як зловживання владою або посадовим становищем, здійснене з певних особистих інтересів;

корупцію розуміють як використання посадових повноважень, статусу посади, а також її авторитету для задоволення особистого інтересу або інтересів третіх осіб;

корупція розглядається як елемент (ознака) організованої злочинності.

Нормативно-правові акти України також не дають єдиного визначення поняття корупції. Так, у Законі України «Про боротьбу з корупцією» наводиться таке формулювання: «під корупцією в цьому Законі

розуміється діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, направлена на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг».

Інше визначення корупції дається в Концепції боротьби з корупцією на 1998-2005 рр.: «У правовому відношенні корупція — це сукупність різних за характером і ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю корупційних дій, інших правопорушень (кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних), а також порушень етики поведінки посадових осіб, пов'язаних зі здійсненням цих дій».

Аналіз міжнародно-правових документів також свідчить про існування різних підходів розуміння корупції. Так, у Резолюції «Практичні заходи боротьби з корупцією», розповсюдженій на VIII Конгресі ООН по запобіганню злочинності (Гавана, 1990р.), корупція визначається як «порушення етичного (морально-го), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилися в протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності». Інший документ ООН (Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією) формулює поняття корупції як «зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях».

Таким чином, корупція — це складне соціальне явище, що негативно впливає на всі аспекти політичного і соціально-економічного розвитку суспільства і держави. Воно полягає як у протиправних діях (бездіяльності), так і неетичних (аморальних) вчинках.

Корупцію можна визначити як складне соціальне (а за свою суттю асоціальне, аморальне і протиправне) явище, що виникає в процесі реалізації владних відносин уповноваженими на це особами, що використовують надану їм владу для задоволення особистих інтересів (інтересів третіх осіб), а також для створення умов здійснення корупційних дій, приховування цих дій та сприяння їм.

Масштаби корупції в Україні

Населення України дуже високо оцінює масштаби поширення корупції в Україні. Згідно з результатами соціологічних опитувань Центру Разумкова, населення оцінює рівень корупції в державі як масштабне

явище. Більшість опитаних дотримується такої точки зору: «хабарі беруть, використовуючи службове становище, майже всі» — так вважають 12% опитаних; «багато хто» — 49%; «дехто» — 29%. Тільки 2% респондентів вважають, що «майже ніхто в країні не бере хабарів».

Навіть для реалізації своїх законних прав громадяни України повинні вдаватися до корупційних дій, давати хабара. За даними соціологічного опитування Центру Разумкова, 60,5% респондентів знають про випадки, коли давали хабара для ухвалення законного рішення. 47,5% опитаних знають про випадки хабарництва для ухвалення незаконного рішення.

За даними іншого дослідження, проведеного громадською організацією «Партнерство за прозоре суспільство», 65% опитаних вважають, що «корупція дуже поширенна в Україні», 27% — «дещо поширенна». Кожен третій (31%) громадянин протягом останнього року давав хабара.

Про масштаби корупції свідчить і те, що за різними оцінками, до 6,5% від своїх середньорічних доходів підприємці в Україні витрачають на хабарі посадовим особам. Експерти Світового банку оцінюють річну суму хабарів в Україні на рівні двомісячного торгового обороту країни.

Іншої точки зору дотримуються керівники правоохоронних органів. Так, виконуючий обов'язки Генерального прокурора М. Гарник заявив, що «не потрібно багато говорити: проста арифметика показує, що від загальної кількості українських чиновників до адміністративної відповідальності було притягнуто 1,2% державних службовців. І якщо говорити про рівень корупції, то Україна стоїть далеко не в перших рядах». На підтвердження своєї позиції він навів такі дані: станом на 1 січня 2001р. в Україні нараховувалося 254 тис. державних службовців. У цьому ж році судами розглянуто 7934 адміністративних матеріалів, складених за виявленими фактами корупції, а до різного виду відповідальності притягнуто 3123 осіб. Кількість офіційно зареєстрованих випадків хабарництва також не вражає: у 2000 р. їх було зареєстровано 2300 (порівняно з 1990 р. їх кількість збільшилася у 2,3 рази).

Така різниця в оцінках масштабів корупції в Україні пересічними громадянами та керівниками правоохоронних органів свідчить про те, що офіційна статистика, напевне, не відображає всієї повноти картини.

Поширенню корупції, наприклад, сприяє нецільове використання бюджетних коштів, яке останнім часом набуває великих масштабів. Наприклад, лише в I кварталі 2000 р. не за призначенням було використано 200 млн. грн. На ці кошти, за словами Президента Л.Кучми, можна утримувати протягом року Міністерство внутрішніх справ. Якщо негативну тенденцію не зламати, то обсяг використаних за нецільовим призначенням бюджетних коштів дорівнюватиме сумі, необхідній на утримання майже всіх органів виконавчої влади України! За оцінками експертів Центру Разумкова, корупція в енергетиці може привести до виходу стратегічно важливої галузі з-під контролю держави. Корупція в Україні має досить великі масштаби, провокує недовіру населення до владних структур, заводить Україну у глухий кут деградації і занепаду.

Вплив корупції на українське суспільство і державу

Корупція в Україні перетворилася на одну з загроз національній безпеці. Вплив корупції на українське суспільство і державу має комплексний та системний характер, зокрема йдеється про соціальні, економічні, владні, політичні, та міжнародні аспекти цього впливу.

Соціальний аспект впливу. Існування корупції призводить до того, що, фактично, у суспільстві функціонують дві соціальні підсистеми — офіційна та неофіційна: перша з яких дотримується правових і моральних норм, друга — використовує противправні методи. Суб'єкти корупції функціонують у неофіційному середовищі, де панує своя система цінностей, свої цілі і методи їх досягнення, а життя будеться не за законами, а (як стало модно говорити) «по поняттях».

Аналіз доводить, що співвідношення офіційної і неофіційної підсистем свідчить про надзвичайно небезпечну ситуацію, що склалася в державі. За оцінками, зробленими навіть на найвищому державному рівні,

неофіційна підсистема, щонайменше, є не менш впливовою за масштабами, ніж офіційна.

Економічний аспект впливу. Корупція впливає на всі сфери економіки України. Її провокує масова «тінізація» економічного сектору України, що, в свою чергу, є економічним підґрунтям корумпованих зв'язків. Відповідно до офіційних заяв керівництва держави, частка тіньової економіки в Україні фактично зрівнялася з офіційною і складає 45-60%. У тіньовому секторі економіки працюють мільйони громадян України. За даними Фонду «Інтелектуальна перспектива» і Центру соціальних експертіз Інституту соціології НАН України, що провели опитування громадян України за темою тіньової зайнятості населення, 45% опитаних працюють у «тіні». За підрахунками фахівців, сукупний тіньовий капітал українських громадян складає приблизно \$40 млрд.

Загалом, корупція підриває економічні основи держави, блокує надходження іноземних інвестицій, приводить до «тінізації» економіки, сприяє зростанню впливу організованих злочинних груп.

Владний аспект впливу. Корупція в Україні впливає на формування органів державної влади всіх гілок влади, на вироблення і реалізацію державної політики.

Так, під час формування представницьких органів влади важко уникнути впливу корупції. У цьому випадку мова може йти про порушення фундаментальних принципів організації і проведення виборів: підкуп кандидатів, представників влади і членів виборчих комісій; нелегальне фінансування виборчих кампаній; посадові зловживання під час агітації; фальсифікація результатів виборів, створення перешкод для реалізації виборчих прав громадян та ін. Останні парламентські вибори 2002 р. засвідчили, що зазначені порушення виборчого законодавства були досить типовими, особливо під час проведення передвиборної агітації.

В Україні потенційно найбільш корумпованою є виконавча влада, оскільки саме її представники мають великі «хабаромісткі» розпорядчі функції (розпоряджаються коштами, нерухомістю, матеріальними цінностями тощо). Це підтверджує і судова практика застосування антикорупційного законодавства: переважна більшість осіб, притягнутих до відповідальності

за хабарництво, посадові зловживання, порушення Закону України «Про боротьбу з корупцією» — це представники виконавчої влади.

Питання про відповідальність за посадові зловживання суддів порушуються досить рідко. Так, наприклад, протягом 1998-2000 рр. всього дев'ять суддів були звільнені за порушення присяги, проти п'ятьох суддів порушені кримінальні справи за фактами одержання хабарів.

Політичний аспект впливу. Корупція та боротьба з нею широко використовується у практиці політичної діяльності в Україні. Зрозуміло, що особливо господарює ситуація під час проведення виборів, як президентських, так і парламентських. Так, під час останніх виборів до Верховної Ради України правоохранні органи ініціювали розгляд кримінальних справ проти Ю. Тимошенко, які розглядалися як політичні, як засіб тиску на опозицію. У свою чергу, представники опозиційних сил оприлюднили низку депутатських запитів, в яких вимагали розслідування кримінальних справ з хабарництва вищого керівництва держави.

Загалом, використання корупції у політичний боротьбі може проводитися у таких напрямках: (1) застосування кримінально-правових засобів до державних діячів, політиків (як правило, опозиційних) за наявністю для цього підстав, але не через їх наявність, а головним чином — з політичних міркувань; (2) юридична розправа з політичними опонентами шляхом притягнення їх до відповідальності за звинуваченням у корупції (інших протиправних діях) за відсутності для цього законних підстав; (3) застосування репресивних дій з тих же мотивів до осіб з оточення політичних діячів, у дискредитації яких зацікавлена влада.

Міжнародний аспект впливу. Корупція негативно впливає на міжнародний імідж України, переважає, а іноді блокує надходження іноземних інвестицій. Так, за даними експертного опитування, проведеного Центром Разумкова, близько 80% закордонних експертів в якості негативного фактору вказали на корумпованість влади. Оцінюючи ситуацію, також близько 80% опитаних експертів вважають, що в першу чергу іноземному бізнесу в Україні заважає корумпованість чиновників.

Корупція також заважає міжнародним контактам, налагодженню міжнародних зв'язків, може привести до «тихої», але відчутної ізоляції країни на міжнародному рівні.

Окремі висновки і пропозиції

Корупція загрожує національній безпеці та суспільному ладу України, системно і комплексно впливає на формування і діяльність владних і політичних інститутів, підтримує довіру громадян до влади, ускладнює відносини України з іноземними партнерами.

Політична воля вищого державного керівництва, забезпечення відкритості влади, суспільна підтримка таких дій є обов'язковими та основними умовами протидії корупції; їх відсутність зводить таку протидію нанівець.

Боротьба з корупцією і хабарництвом пов'язана з вирішенням наступних основних завдань: (1) зменшення числа так званих «хабаромістких» функцій державного управління (видача дозволів, ліцензій, довідок тощо); (2) чітке законодавче визначення процедур прийняття управлінських рішень; (3) забезпечення прозорості прийняття рішень за допомогою конкурсів, тендерів тощо; (4) підвищення кримінальної відповідальності за корупційну діяльність та ін.

1. Більш детально див.: Мельник М. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. — Київ, 2001, с. 113-116.

2. Затверджена Указом Президента України «Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998-2005 рр.» №367 від 24 квітня 1998 р.

3. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію. — Київ, 1999, с. 102.

4. Адміністративна реформа в Україні: чи вдається розірвати замкнене коло? Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень. — Національна безпека і оборона, 2000, №5, с.16.

5. Дослідження проведено компанією «Соціс» на замовлення організації «Партнерство за прозоре суспільство» 13-20 березня 2002 р. Опитано 1200 респондентів старше 18 років в усіх регіонах України.

6. Корицкая Л. Конец страусиной политики? — Человек и закон, 2000, №2, с.4.

7. Див.: <http://www.pravda.com.ua/?20515-e-new>.

8. Статистичний щорічник України за 2000 рік. Державний комітет статистики України. — Київ, 2001, с. 498.

9. Интерфакс-Украина, 20 апреля 2000 г.

10. Адміністративна реформа в Україні: чи вдається розірвати замкнене коло? Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень. — Національна безпека і оборона, 2000, №5, с. 17.

11. Криміналізація всіх сфер економічного і політичного життя, масова корумпованість (у т.ч. вищих ешелонів державної влади, що ставить під загрозу майбутнє України) — це факт, констатований законодавчим органом держави. Див.: Постанова Верховної Ради України від 13 січня 1998 р. №12/98-ВР. — Голос України, 27 січня 1998р., с. 2.

12. Детально про це див.: Адміністративна реформа в Україні: чи вдається розірвати замкнене коло? Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень. — Національна безпека і оборона, 2000, №5, с. 15-17.

13. Долженко Г. Соло для підприємця у супроводі контролюючих та кримінальних структур. — Урядовий кур'єр, 25 лютого 2000 р., с. 4.

14. Поволоцкая Л. Украина ожидает проведение налоговой амнистии. — Факты, 6 апреля 2000 г., с. 7.

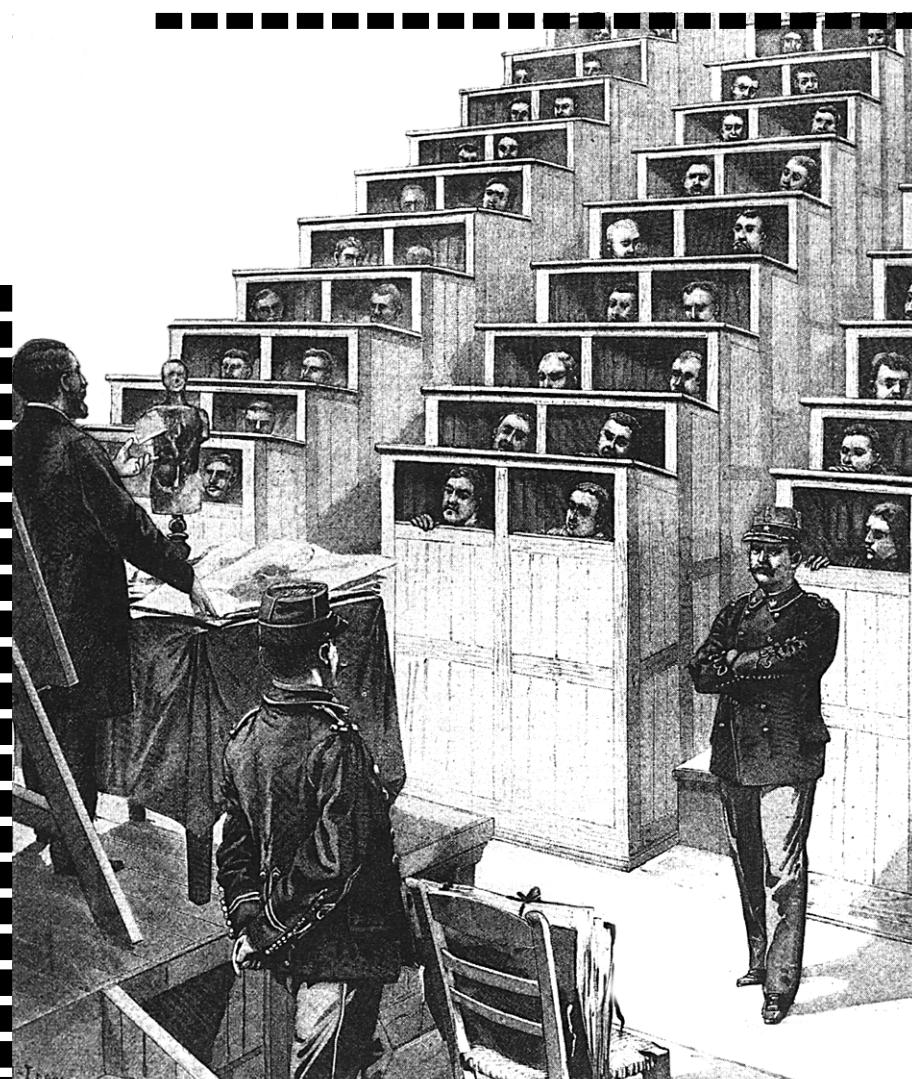
15. Детально про це див.: Мельник М. Влада і корупція в Україні: хто кого переборе? — Національна безпека і оборона, 2000, №5, с. 64-72.

16. Див.: Звіти за підсумками моніторингу КВУ передбігу виборчої кампанії по виборах народних депутатів України. — <http://www.cuu.kiev.ua>.

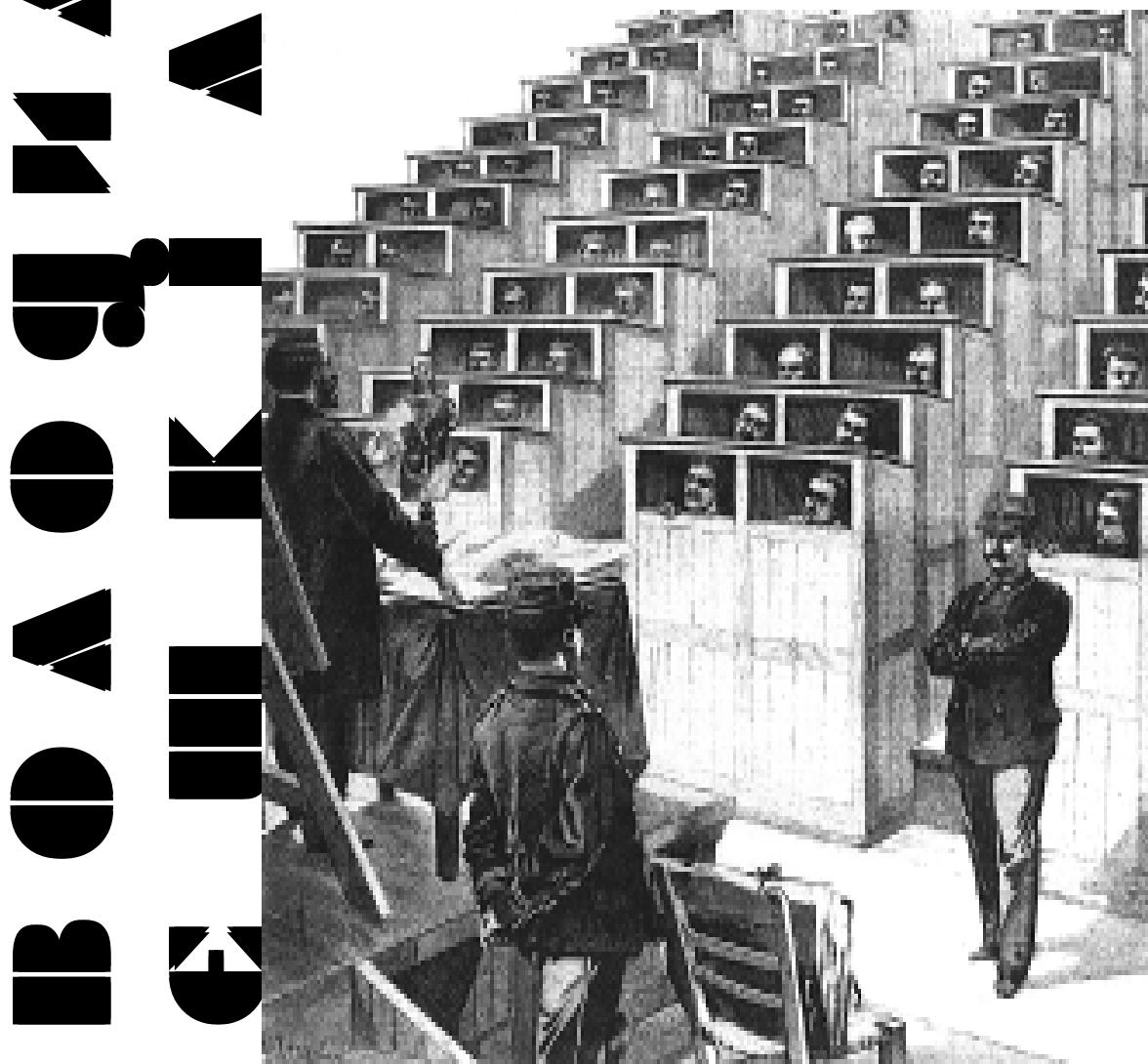
17. Див.: Ваулина О. А судьи кто? // Голос України, 19 января 2000 г., с. 5.

18. Детально про це див.: Мельник М. Влада і корупція в Україні: хто кого переборе? — Національна безпека і оборона, 2000, №5, с. 67-68.

19. Міжнародний імідж України: міфи і реалії. Аналітична доповідь УЦЕПД. — Центр Разумкова, 2000. Київ, 2001, с. 88-89.

явище корупції. корупція і преса

Безумовно, є збоченням те, що літератор і літературний критик пише про корупцію загалом та про корупцію серед журналістів, але, як на мене, все відбувається знаково, позаяк колись газета «Дзеркало тижня» офіційно назвала мене збоченцем. Одне збоченство тягне за собою інше і немає нічого дивного в тому, що так все відбувається в нашому просторі.

Коли йде мова про корупцію, завжди йдеться про ситуацію «виклик-відповідь», що, як на мене, неправильно. Взагалі, наприкінці 20 століття після занепаду модерністських практик, зокрема, комуністичних, в світі запанувала американська модель мислення, яка передбачає саме таку дихотомію розгляду будь-якого явища. Згідно з цією моделлю, корупція є певним кримінальним викликом суспільству. У відповідь на це суспільство вдається до певних заходів. Зокрема, в Україні 5 жовтня 1995 року прийнято Закон України «Про корупцію» з внесенням змін від березня 2000 року. Такий собі хороший закон. Як відомо, закони бувають хороші, погані і українські. У даному випадку ми маємо справді хороший закон.

Але, я повторюю, це все у межах мислення: виклик-відповідь. Тобто, корупція сприймається як виклик, як певна заздалегідь маргінальна ситуація, якої в суспільстві не має бути, але чомусь є. Отже її треба знищити. Натомість навіть побіжний, загальний підхід до корупції, як до явища змушує нас визнати, що в межах таких категорій і в межах такої схеми зрозуміти, чому корупція на сьогодні є найважливішою проблемою нашого суспільства, сьогодні неможливо. Якщо це просто виклик і якщо суспільству десь оголошена війна, то треба визнати, що війна програна і ми перебуваємо в ситуації окупації. З іншого боку, суспільні діяння і життя суспільства не припинилося. Незважаючи на тотальну корумпованість суспільства, воно продовжує функціонувати. Якщо розглядати суспільну ситуацію в межах дихотомії виклик-відповідь, цього також не може бути. Отже, треба подумати над тим, що корупція як явище має інші формати, виміри та аспекти, ніж пропоновані тим самим законом.

Преамбульна частина закону звучить так: «Корупційними діяннями є: незаконне одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави та у зв'язку з виконанням цих функцій матеріальних благ,

послуг, пільг або інших переваг, у тому числі прийняття чи одержання предметів, послуг за ціною чи тарифом, які є істотно нижчими від їх дійсної вартості; одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави кредитів або позичок, придбання цінних паперів, нерухомості або іншого майна з використанням при цьому пільг чи переваг, не передбачених чинним законодавством»

У цьому тексті ми бачимо констатацію ознак, а також констатацію певної мотивації, але кожен феноменолог, побіжно знайомий з філософією 20 століття, скаже вам, що формальних ознак, таких як мотиваційні ознаки і ознаки ординарної присутності в бутті недостатньо, щоб цей феномен описати.

Ми не будемо зараз заглиблюватися в історичну ретроспективу. Хоча, погортавши Іпатіївський літопис, я знайшов у ньому Чернігівське повстання проти «мздоїмства» – так називалася корупція в ті давні часи. Це 12 століття, отже ситуація має ще й ретроспекцію, причому ретроспекцію неабияку – на 800-900 років в минулі, і на наших теренах.

Але суть справи не в цьому, а в тому, що корупція має певні онтологічні моменти. Вона існує в суспільстві як явище іманентне, невідчужуване від суспільства. Навіть в дуже розвинених і дуже добре організованих суспільствах корупція все одно присутня. У чому вона полягає?

Видаеться, що фундаментом корупції є феномен тотального відчуження людини від свого власного існування і намагання людини подолати це відчуження. Поміж інших ознак це відчуження проявляється у тому, що людина не відчуває влади над життям, яке її оточує. Людина ходить вулицею і не відчуває, що це її вулиця, живе у будинку і не відчуває, що це її будинок. Людина має над собою владу, але не відчуває, що ця влада її, не відчуває, що це слуги народу загалом і кожної людини зокрема.

Відчуження породжує різні варіанти подолання цього відчуження. Найпростішим з цих варіантів є зашитися і не бачити нічого, але це, скажімо, для 3-ох відсотків населення. Всі інші мають долати відчуження в форматі виробничої присутності в суспільстві, виробляючи певний продукт, репродукуючи себе в своїх спадкоємцах і роблячи інші речі, які так чи інакше

прив'язують людину до цього суспільства безліччю зв'язків.

Отже, подолання відчуження передбачає певний тип консолідації. Як казали Маркс і Енгельс – людина істота стадна. У давніші часи людина також долала відчуження від світу шляхом консолідації в колективи. Ці колективи могли врятувати її від складностей доісторичного життя. Це є і сьогодні.

Всі людські спільноти діють консолідовани у подоланні відчуження. Консолідація може бути кількох типів. Консолідація у громадянському суспільстві передбачає, що громадянське суспільство об'єднується проти влади і вступає з нею в певні договірні стосунки, себто терпить її лише як певну конвенційну пригоду в бутті і не більше. У суспільствах недемократичних консолідація відбувається між особою і владою, яка передбачає консолідацію не горизонтального, а вертикального, стрижневого плану.

Тут виникає один цікавий момент, про який у нас в Україні не хочується, або бояться говорити. Річ в тому, що у нас корупція перетворилася з суспільного феномену в суспільний інститут. Як відомо, суспільство поділяється на горизонтальні структури – страти, і стрижневі – інститути: інститут освіти, інститут права, інститут влади. Сьогодні в Україні ми маємо ще один стрижневий інститут – інститут корупції. Корупція має всі ознаки суспільного інституту, окрім одного – публічності. Це означає, що ціни, за які можна купити бюрократа, не вивішенні на бігбордах, але де-факто публічність цього інституту існує, оскільки на рівні пліток завжди відомо, скільки що коштує, а якщо не відомо – завжди є в кого запитати. Таким чином, ознака публічності, за відсутності якої корупцію відмовляються визнавати інститутом, присутня. Тобто ми маємо справу не з якимось феноменом, не з блукаючою життєвою пригодою, на яку натрапило наше суспільство, а з суспільним інститутом.

Якщо мислити в такому форматі, то говорити про якусь парадигму виклик-відповіді і боротьби з корупцією неможливо. Суспільний інститут і є та сфера життя, де формуються відповіді на виклики. Ми маємо ситуацію, коли інститут корупції має формувати відповідь на виклик феномену корупції. Можливо і так це собі уявити – корумповані правоохранні органи

переслідують корупціонерів іншого плану, скажімо, хабарників у вищих навчальних закладах. Тобто інститут корупції відповідає на виклик корупції більш низького рангу чи більш вузького формату.

У законі перелічені державні структури, які мають боротися з корупцією: а) Міністерство внутрішніх справ; б) Податкова міліція; в) СБУ; г) Органи прокуратури України. 20 березня 2000 року Закон доповнений статтею 16, в якій сказано, що контроль за виконанням законів у сфері боротьби з корупцією здійснюється Верховною Радою України безпосередньо, а також комітетом ВРУ з питань боротьби зі злочинністю та корупцією. Таким чином – інституціональні органи інституту права названі, а інституціональні органи інституту корупції... ми знаємо. Не буду називати конкретні установи чи прізвища, оскільки немає достатньо доказів для того, щоб вигравати суди. Я повторюю – це все залишається у сфері феноменології. Цей висновок, який є логічним, можливо, буде підданий критиці в ході дискусії. Тоді вже можна уточнювати, чому зроблено висновок щодо інституціональності корупції в нашому суспільстві. Можуть бути захищені щодо легітимації, публічності, якої корупція нібито не має.

Цей висновок веде за собою ще одну групу положень. Якщо корупція є інститутом суспільства, то суспільство не може боротися з корупцією, як система всередині себе. Таким чином, суспільство має розімкнутися на зовнішні фактори, щоби подолати всередині себе деструкцію, сформовану як структуру. У Прибалтійських країнах це зробили, вводячи в структуру влади діаспорників, навіть громадян іншої держави, які не були задіяні на дану суспільну систематику, суспільну структуру, перебували зовні цієї системи, а отже могли боротися з деструктуруючою силою, оформленою, як структура. У нас такої практики немає ні в реальності, ні в проекті і в принципі бути не може. Оскільки немає навіть кандидатів на таку інвазію. Таким чином, ми є замкнутою системою. Важко уявити собі, що завтра з'явиться контролер з Європи, встановить над системою, над структурою і почне її деконструювати з метою знищити інститут корупції в суспільстві.

Зон у суспільстві, суспільних прошарків, які були б вільні від корупції, практично немає. Немає

традиційних острівців, вільних від корупції, які історично були на Заході. Візьмемо хоча б аристократію, яка була захищена від корупції самими чинниками свого існування. Немає, зрештою, вільної преси як вільного поля комунікації, в якій корпоративність і консолідація існують як взаємоєднані структурні елементи. Так є на Заході, а у нас вся преса є корпоративною.

Влада у всі часи і завжди мала два канали оприлюднення своєї позиції. Перший рівень владної комунікації – через систему наказів, через бюрократичну структуру. Другий рівень владної комунікації – через ЗМІ. ЗМІ в будь-якому суспільстві і в будь-які часи слугували для влади комунікативним засобом. Засобом доведення свого репресивного чинника до всіх, хто цьому репресивному чиннику підлягає. Таким чином преса, навіть незалежна, перебуває в маніпуляційному полі влади. Вона так чи інакше задіяна на інституальні формати владної присутності в суспільстві. Немає жодної газети, жодного сайту, який би професійно займався інформуванням і не був би задіяний в структурі влади. Будь-яке проголошення, будь-яка маніфестація інформації – це вже є влада. Наскільки ці ЗМІ задіяні у владу, настільки вони задіяні і у корупцію. Інститут корупції пов'язаний з інститутом влади. Це тіньова піраміда інституту влади.

Тут є момент, до якого підходять у публікаціях, але які не проголошуються відверто і відкрито. Говорять про те, що преса змушені користуватися темниками, змушені продаватися і т. д. Знову таки не говориться загальна, феноменологічна правда, що в Україні вільна преса не може існувати в принципі. Такою ситуацією є не тому, що не створені правові чи економічні координати її існування. Просто преса в Україні вмонтована в корпоративну структуру суспільства, а іншої структури, яка би була носієм свободи цієї преси, в суспільстві просто немає. Будь-яка вільна зона, створена за будь-які гроші, в якій почне діяти певна газета чи певне телебачення, через пів року перетвориться на нову корпорацію, яка буде диктувати журналістам свої правила поведінки. Чим це зумовлено? Це зумовлено цілою низкою факторів.

Перший фактор – це глибоко вкорінена корпоративна ментальність. Українська ментальність не то-

талітарна. Певних тоталітарних чинників, як в Росії – прагнення за будь-яку ціну мати над собою царя, імператора, Путіна, будь-кого – в українській ментальності немає. Українська ментальність корпоративна, себто спрямована на захист «свого». Причому це «свое» розуміється дуже строкато – від хутора до області чи галузі, але ця ментальність формує корпоративну замкнутість. Вона не відкрита на чинники універсальних значень. Таких як прогрес, порядок, істина, честь, гідність. Вони залишаються деклараціями. Вони ніде не присутні в якості мотивації суспільного життя. Вони можуть бути присутні в окремих людей, але виступають в ролі маргінальних мотивацій, а стрижнева мотивація завжди є корпоративною. Ще один фактор – це історичний розвиток, який теж сприяв корпоративному способу структурації суспільства. Зокрема, в останнє десятиліття ми мали справу з суспільством західного типу, яке від суспільства, скажімо так, модерно-інституціонального дуже швидко перейшло на корпоративну модель. Пануюча корпорація – комуністична партія в кінцевому рахунку перетворилася на корпорацію класичного взірця зі всіма політичними, економічними та культурними ознаками корпоративного існування. Навіть загибелль комуністичної держави була загибеллю корпораційного типу. Загибеллю, яка була ініційована головою директорату. Так держави не гинуть, як загинув Советський Союз, так гинуть корпорації. Це не державний тип деструкції.

Сьогодні Україна як держава деградує. Ми маємо реальний процес деградації. Україна деградує не як держава, а як корпорація. Ось чому праві сили постійно програють. Тому що всі проекти правих сил завжди зорієнтовані на державницькі підходи. Вони рятують державу в той час, коли об'єкт, який вони намагаються врятувати, насправді є корпорацією. У межах цієї корпорації свободи бути не може. Корпоративне суспільство її не передбачає. Свобода виникає як міжкорпоративний феномен, але якщо держава дотрінє корпорації, то всередині міжкорпоративного моменту бути не може. Міжкорпоративний момент може бути за її межами. Скажімо, майор Мельниченко, який виїхав і звідти випускає плівки – це також міжкорпоративний момент. Це ж компромат абсолютно корпо-

ративного типу – член корпорації втік зі своєї фірми і дає компромат на свій директорат.

Ситуація не означає структурне буття як державницьке. Те, що я зараз кажу – це речі дуже примітивні. Це суміш газетного матеріалу з азами структурализму. Це перші розділи книг Мішеля Фуко, перемішані з газетним матеріалом сучасної української преси.

Я закликаю до одного – переглянути первні, переглянути фундаментальні підходи до корупції, переглянути фундаментальні підходи до проблеми незалежності, незаангажованості преси. Коли організм хворий на гангрену – лікувати нежить чи класти пластир на тилову частину – це не врятує. Ми повинні знати, з чим ми маємо справу. Якщо ми надалі будемо вважати, що живемо в державі, а не в корпорації, ми надалі будемо помилятися. Якщо ми будемо вважати корупцію феноменом і викликом – ми завжди будемо боротися з вітряками. От ці первні мають бути поставлені на тверді феноменологічні основи. Тільки так ми зможемо побачити реальну картину.

Мене постійно дратує той момент, що завжди у розмовах про проблематику суспільства постійно говориться, але не договорюється. Чому немає останнього слова, яке б поставило все на своє місце, я не знаю. З боку незаангажованих спостережень з Заходу я теж не чую оцінки з боку сучасних феноменологічних підходів. Неназваність феномену на сьогодні дорівнює його непізнаності, адже пізнати можне тільки те, що ми можемо назвати. Називання – це перше окреслення хоросу, себто кордонів певного феномену. Тільки назвавши його, ми зможемо оперувати партікулярностями цього феномену.

Негативність явища корупції залежить від контексту. Боротьба з корупцією в Узбекистані в свій час привела до зниження економічного зростання в республіці. Історично і ментально склалося так, що в Середній Азії те, що ми називаємо корупцією, є просто традицією життя народу, життя суспільства і там, напевно, якщо це традиційно, то воно є і позитивним. Хоча між традицією і позитивом не завжди можна ставити знак рівності. Що стосується України, тут у мене є сумніви, тому що, з одного боку, не можна говорити, що Україна – це азійська територія. Все-таки більшість

населення зорієнтована на європейські цінності, а в системі європейських цінностей корупція – це зло. Тому, наскільки ми Азія – настільки корупція для нас позитив, наскільки ми Європа – настільки корупція для нас негатив.

Є суспільства, де європейські і азійські партікулярності в їхньому житті зійшлися у якусь ситуативну гармонію. Скажімо, Японія. Це також корпоративне суспільство, де одночасно існують, причому доволі органічно, запозичені з Заходу демократичні інституції. Напевно, ця гармонія тимчасова, оскільки на сьогодні в Японії відчувається суспільна криза, пов'язана з тим, що зійшлися на прою інститути демократії, парламентаризму та корпоративності. Боротьба між ними впливає на економічний розвиток Японії. Тому, якщо розглядати Україну як територію боротьби азійського та європейського, тоді корупцію можна розглядати як суспільну інституцію, яка є союзником азійського. Таким чином, багато економічних та політичних явищ сьогодення стають більш зрозумілими. Достатньо було б Заходу поставити інститут корупції в Україні собі на службу, як проблеми протистояння і боротьби за Україну між Заходом та Росією вже не було б. Наші корупціонери радо би здалися Заходу.

Хтось на Заході намагався використати ці моменти корупційності українського суспільства за допомогою кредитів, які не дуже сильно контролювалися, і грантів з метою привчити корумповану еліту до цих грантів. Але ця політика не була послідовною. Вона проводилася послідовно з 1993 по 1996 рік. Можливо, ці гранти занадто нахабно розкрадалися, чи, можливо, на Заході запанували люди з більш ригористичними поглядами на ці речі. А, можливо, почалася світова кампанія боротьби з брудними грошима. Зі Сходу була інша пропозиція. Зі Сходу запропонували безконтрольність. Повну. Пропозиція Заходу була така – ми вам будемо давати гранти, щоб ви перебудувалися і відвикли від своїх поганіх звичок за певний час. Приїде контролер і все закінчиться.

В усіх західних підручниках історії написано, що історія 20 століття поділяється на два періоди. Перший період – створення національних держав. У цей період найбільш модерним і динамічним було створення національних державних організмів. Десять по-

чинаючи з 60-тих років, з проголошення незалежності країнами Африки, світ вступає в новий період – корпоративний. Це означає, що держава як провідна структура організації суспільства стає занадто громіздкою для забезпечення розвитку продуктивних сил, тобто ускладнення розвитку продуктивних сил вступає в протиріччя з заскорузлістю, затуплістю державного механізму та чиновництва. Разом з тим замість держав найбільш модерним або постмодерним чинником починають виступати корпорації. На сьогоднішній день світ знаходиться на четвертому десятилітті корпоративної ери, коли значення національної держави занепадає, а значення корпорації, чи політичної партії, як корпорації політичного плану, збільшується. Це той момент, який не був врахований в Україні на початку 90-тих років. Так сталося тому, що в Україні почали будувати національну державу тоді, коли в світі вже три десятиліття національно-державні механізми вважалися минулим днем. Це вже було ретро. Насправді ми не змогли побудувати національну державу, ми побудували, або побудувалася сама собою корпорація. Не можна в епоху корпорацій будувати те, що треба було побудувати в 18-му році. Тоді треба було будувати національну державу. Тоді б вона склалася – інші були чинники, інша епоха. А тепер ми маємо те, що маємо. У корпоративному світі ми маємо корпоративну державу, а в цій державі ми маємо купку корпорацій. Це називається політичним постмодернізмом. Ви самі, напевне, відчуваєте, наскільки смішним у сучасному світі є патріотизм. Це не є смішним в перспективі вічності, як не смішно є церква, а лише в тих координатах, в форматах, де є MTV, де є глобалізація, де є всесвітня комунікація. Наскільки комічним є патріот з пропором, або священик в церкві. Більшість людей, які зараз живуть у світі, орієнтуються не на ті чинники, які тепер є в опозиції. Мені більш симпатичний патріот та церква, але це опозиційне, маргінальне. Більшість споживачів орієнтується на моду, на формат актуальної презентації. Та в цьому форматі на першому плані є корпоративний постмодернізм: об'єднуйтесь в бригаду і перемагайте інших. Створення корпорації – це сьогодні мейнстрім. Можна цей корпоративізм відкидати, упосліджувати мистецтвом, мати в носі, але це буде стріляниною з гвинтівки по Б-52.

Корпоративізм таким шляхом можна знищити, але ймовірність дуже мала. Вона możliва, лише якщо ми хочемо перейти в глуху опозицію, як Талібан, та чекати, поки Аллах чи інша вища істота своєю силою знищить існуючий порядок речей в світі. Але ж ми хочемо розвиватися, конкурувати і робити багато декларованих речей. Тому ми маємо існувати за законами корпоративного світу, якими би мерзенними вони не були.

В інших суспільствах наукова обумовленість цих явищ була більш глибокою. Американські дослідники отримали декілька нобелівських премій за дослідження в сфері девіантної економіки. Це було ще в 60-х роках. Там були розроблені дуже складні схеми подолання корупції на корпоративному рівні. Названість там була, але там були і відповідні називальники, тобто інтелектуальні середовища, які були адекватні тим феноменам, з якими вони зіткнулися. Ситуація є наступною – сьогодні в Україні відбуваються складні процеси, не простіші, ніж в Америці 60-х років, а інтелектуальних сил, які могли б достатньо фахово висвітлювати ці феномени, в Україні немає.

Я відслідковую ту пресу, яка вважається в Україні якісною. Це публікації Центру Разумкова, публікації в газетах «Дзеркало тижня», «День». Рівень публікацій є не просто ненауковий та нефаховий. Рівень публікацій є катастрофічно безграмотний. Жодних узагальнень тих процесів, які відбуваються, немає, жодної аналітики, яка б виходила за межі простого когерентного аналізу форм – з'єднання різних факторів в ознаки поточні доби, просто немає. Жодного аналізу процесів, які відбулися в Україні протягом 1989 – 1996 років. Але ж відбулися процеси перевороту, революції. Де хоч одна узагальнююча монографія? Де хоч одне узагальнююче дослідження цього періоду? Де аналітика? Ну, не рівня нобелівських лауреатів, а хоча б аналітика першого рівня? Де хоча б статистичні таблиці з невеличким коментарем до тих процесів, які відбувалися? Як можна аналізувати і називати, якщо немає навіть такого примітивного? Це просто катастрофа самоаналізу.

Саморефлексії в українському суспільстві немає. Воно не рефлектує на свою проблематику. Немає погляду на себе. Є, наприклад, купа досліджень пізнього Советського Союзу. Це нецікаво. Це все мертвє.

А де дослідження 90-х років? Це чіпти боятьсяся. Зрозуміло, чому боятьсяся. Це час, в який формувалися капітали, формувалися олігархічні клани. Але це ж не виправдовує суспільство. Воно себе не бачить. Ось в чому проблема неназваності. Як можна говорити про корупцію, коли ми не знаємо своєї економіки. Ми не знаємо, яким чином вона розвивалася. Не дослідженний катастрофічний обвал економіки 93-94 років, який за своїм масштабом не мав жодних прецедентів у світі. У 12 тисяч разів зінфляціонувала національна валюта. За два роки валовий національний продукт скоротився на 250 відсотків. Це не досліджується. Втрати України за ці два роки дорівнюють втратам в 1942-44 роках. Це не я сказав. Це слова одного з корифеїв української економічної науки доктора економічних наук Яковлєва. Де дослідження цього всього? Це наша історія, яку потрібно узагальнювати. Я вже не кажу про те, що досі не названі результати перепису населення.

На жаль, корумпованість саме як ушкодженість, навіть в тому форматі, який пропонує закон України «Про боротьбу з корупцією», стосується не тільки інституцій, а й побуту. Корумпованим є і побут. Влада виступає не у вигляді інституціоналізованого чиновника і функціонера, а у вигляді більш сильного і спроможного по відношенню до менш сильного і спроможного. Менш сильний не бореться з більш сильним. Він його купує.

У сучасному корпоративно-постмодерному світі є багато моделей і пропозицій, але для того, щоб вийти з власною пропозицією, Україні потрібно мати інтелектуальний потенціал для формування цієї пропозиції. Інтелектуального потенціалу я не бачу. Я глибоко впевнений, що якщо цей інтелектуальний потенціал за десять років себе ніяк не проявив, якщо замість концептологів ми маємо аналітиків рівня відділу КДБ, то як ми можемо виступити з якоюсь пропозицією? Скільки років пройшло і вже стало зрозуміло, що з цим державотворенням ми втрапили в халепу, та все ще чути про творення держави... Скільки можна! І ніхто на це не реагує. Немає інтелектуальної опозиції цим безглаздим дурницям.

Ми зайшли в обговорення не концепцій, а міфів. Німець, який не краде – це міфологема. Якщо ми будемо говорити що можемо запропонувати світові ук-

райнський міф – то ми вже запропонували цей міф. У кожній нації є свій міф. Якщо в міфі є антикорупційна складова, то цій нації можна лише позаздрити. Але я повторюю, що національні міфи, як і держави, складалися в минулому. На початку 21 століття пізно формувати національні міфи. Потрібно формувати корпоративні міфи.

На вільну пресу в Україні дійсно немає масового замовника. Є певні суспільні групи та прошарки населення, невпливові та нечисельні. Скажімо, незангажована гуманітарна інтелігенція, чи вузький прошарок незалежних бізнесменів, яким потрібна вільна преса, вільне слово та вільна інформація. Переважаючі частині суспільства, безперечно, вільна преса не потрібна. Плебсу потрібен entertainment – розваги. Їм потрібна «Інтересная газета». Чиновнику потрібна преса, в якій будуть розпорядження, укази, закони. Тобто преса як другий комунікаційний канал влади. Журналістам преса потрібна як годувальниця, «корумпка». Я теж не бачу замовника. Є нечисельні, невпливові групи людей, які мали б побажання, а іноді і потребу, мати вільну пресу, але вони клімату не роблять, ні інтелектуального, ні інформаційного. Це ще одна проблема. Я вже казав про суспільно-ментальні чинники і корупції, і того зніяковіння, отупіння, яке нас оточує, і одним з елементів якого корупція і є.

Я не говорю про ідеальні суспільства і не вірю у жодне ідеальне суспільство. Я думаю, що навіть той самий Уотергейт був замовлений певною групою олігархів, яка намагалася звалити іншу групу олігархів. Але є інший момент. Там існує певна умова вільної інформації. Себто навіть групи олігархів зацікавлені в тому, щоби існувала вільна преса як поле більш або менш вільної боротьби. А в Україні немає цього поля, тому що в нас взагалі немає ніякої коректної боротьби. Поняття коректності – це вже ментальні чинники. Заглиблюватися в них дуже важко. Коректна боротьба передбачає розуміння того, що кожна перемога – це поразка. В нашему суспільстві такого розуміння в пересичній людини немає. Захід до цього йшов своїми манівцями, своїми шляхами. Де і коли саме це виникло – в середовищі ілюмінантів, чи в 19 столітті... Мені важко зрозуміти це. Я думаю, що весь простір Російської імперії з Україною включно «проскочив» че-

рез ці речі, а тепер відновлювати це все вже немає можливості та потреби. Змінилася історична епоха. Я глибоко впевнений у тому, що такі речі, як демократія формувалися у певну історичну епоху. На сьогодні, коли світ від демократії йде куди-інде, як то кажуть, «свинячий голос» – будувати демократію, і національно-демократичну державу, і суспільство демократичне. Це можливо, як якийсь деміургічний проект. Як перформанс. Але як якась серйозна річ, в яку потрібно вкладати гроші, своє життя, якісі пріоритети – ні. Це романтика.

Держави на Заході пройшли певні стадії розвитку. Вони пройшли стадії імперій в 18-19 століттях. Потім пройшли стадію національних держав – це кінець 19, перша половина 20 століття. І потім вступили в корпоративну стадію. Україна звільнилася від імперії, коли фаза активного, модерного і якісного існування національних демократій вже минула. Таким чином, Україна після існування імперського опинилася відразу в корпоративному світі. Україна не пройшла через етап становлення національної демократії, не сформувалися певні механізми, інституції, які на Заході формують демократичний політичний процес. В кінцевому рахунку ці інституції та механізми досі утримують демократію на Заході, адже, за моїм переконанням, її стає все менше. Західна демократія перебуває в занепаді.

У 19 столітті сформувалася американська нація. Більше того, ця нація була настільки потужною за своїми формами та форматами, що витримувала де-кілька потужних хвиль мігрантів, яких вона консолідувала в американську націю. Інша справа, ми звикли до того, що нація – поняття етнічне. Але нація може формуватися різними шляхами. Американська нація формувалася політично. Я глибоко переконаний, що будь-яка перверсія, деривація, будь-яке збочення з стрижневого шляху є не тільки згіршенням, але й можливістю відкриття таких шляхів, які іншим недоступні.

Можливо, те, що Україна не пройшла національної стадії, якою мірою врятувало Україну від югославських варіантів. Можливо, в цьому був плюс. Можливо, перехід з імперії на корпорацію легший, ніж форсоване створення якихось національних

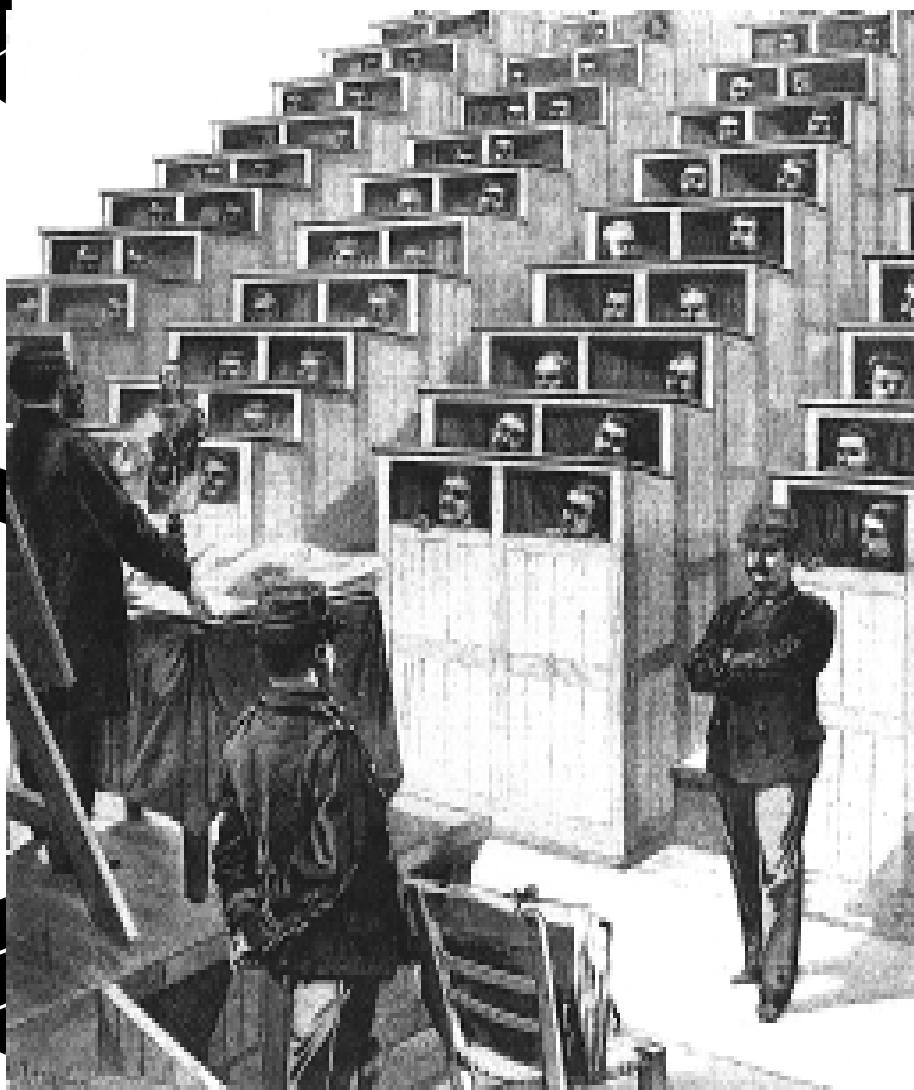
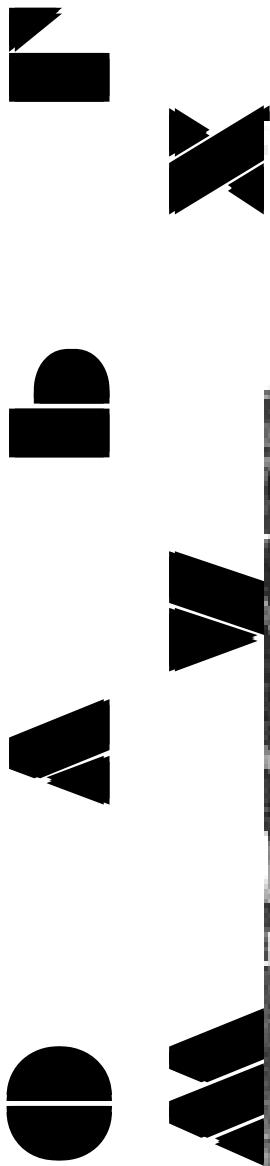
організмів. Це також питання. Можливо, ці моменти відкривають для України якісь форсовані перспективи. Для цього потрібен фактор звільнення від покоління, яке живе минулім. В нашому суспільстві не було моменту подолання цього покоління політично, ми мусимо дочекатися, поки воно вимре фізіологічно. Після того відкриються якісь можливості. Сьогодні в Україні формується молодь. Що це за молодь – ми не знаємо. Немає досліджень. Ми знаємо їхніх батьків, але це зовсім інше покоління. Куди поведе далі нове покоління – ми не знаємо.

Мене найбільше непокоїть відсутність інтелектуального потенціалу. Відсутність високоінтелектуального ядра нації. Відсутність людей, які б продукували концепції, нехай маргінальні. У нас нічого не продукується.

Якщо ми все-таки звернемось до закону, то у цьому законі під корупцією мається на увазі «діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на противравне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг або інших переваг». Я наголошу на тому, що навіть ті, хто писав закон, написали: «під корупцією в цьому законі мається на увазі...» Я не декларував, що я дотримуватимуся точки зору українських законодавців. Поняття корупції насправді ширше. Далі – те, що стосується преси – в Івано-Франківську, де я живу, на сьогодні є вісім газет обласного рівня з тиражем більше тисячі примірників. З цих восьми газет у п'яти співзасновниками є різні державні органи. Журналісти у цих газетах не обов'язково є держслужбовцями, але всім зрозуміло, на кого вони працюють. На цьому я би хотів акцентувати. Можливо, я перебрав певну міру, коли говорив про філософію корупції, але я мав на увазі саме явище, а не те, про що говорить законодавець.

к о н с е р в а т о р в умовах ліберальної свободи

(реакція на міт про свободу слова в Україні)

Відкривати лад у самих речах, не нав'язувати їм своє упорядкування; зберігати цей лад, а не спорядковувати речі на основі формул, які можуть виявитися не більш, ніж черговою модою; віддавати перевагу уважному спостереженню за конкретними об'єктами ... – це і є консерватизм.

Р. Дж. Вайт «Консервативна традиція»

Для початку, мене можна звинуватити у схильності до звичайнісінських лінощів. Будь-які переміни – справа морочлива, обтяжуча і вимагає зусиль. І якщо я вже знайду собі певний спосіб життя, який більш-менш мене влаштовуватиме, то якісь додаткові клопоти мені геть ні до чого. Та зачекайте.

Авжеж, жоден консерватор не заперечуватиме того, що однією із наріжних потреб є *підтримувати* порядок і лад у світі. Без бодай-якої стабільності нічого не можна досягти – ні свободи, ні добробуту, ні справедливості. Хіба випадково. Але порядок аж ніяк не є самоціллю. Порядок – лише засіб для досягнення цілей, притаманних власне цьому суспільству – рівності, щастя, цивілізації, всього, що завгодно. Та ліберали кажуть, що сам по собі порядок можна легко використати для виправдання репресій. Ліберали не люблять і уникають штывніх конструкцій, вони їм видаються не стільки надійними, скільки небезпечними.

Багато українців тішать себе тим, що хоч сучасна демократія на український лад і принесла занепад науки, виробництва, культури, економіки та інших державних конструкцій, зате тепер – свобода слова, вільне висловлення поглядів і переконань, гарантовані Конституцією і ще більш ніж 110-ма нормативно-правовими документами – Законами, Указами Президента, Постановами Кабінету Міністрів. Ухвалено Концепцію національної інформаційної політики та розробляється Інформаційний кодекс України. Парламент України прийняв Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань забезпечення та безперешкодної реалізації права людини на свободу слова», за яким застосування цензури у будь-якій формі кваліфікується як кримінально карне діяння. Україна «з розумінням ставиться до стурбованості європейської спільноти щодо деяких трагічних фактів насильства» над представниками українських ЗМІ, поділяє певні оцінки та критичні зауваження. Достоту-

як школяр-халамидник над своїм щоденником. Теоретично все складається дуже добре: заборона цензури, право на отримання об'єктивної інформації, право збирати і розповсюджувати інформацію, принцип свободи слова, зрештою.

Натомість 71% громадян щиро переконані, що в оглядах новин на телебаченні та пресі існує політична цензура, а лише 11% із цим не погоджуються (ці та наступні статистичні дані подані згідно результатів опитування, проведеного організацією «Українське демократичне коло» на замовлення Інституту політики, доступні на ресурсі Кореспондент.net за 16 липня 2003 року). Більше 50% громадян, а це кожен другий, заявили, що вбачають у питанні про реалізацію права на свободу слова більші чи менші проблеми. А кожен п'ятий (20%) просто заявив про повну відсутність свободи слова в Україні. Дивно якось виходить: законодавче забезпечення інформаційної діяльності ледь не найлояльніше у цілій Європі (принаймні, так нам його зображають), а практикучого механізму її реалізації немає.

Міра свободи, якою в кожну історичну епоху володіють люди, в загальному і цілому визначається рівнем розвитку і відкритості їх суспільства, рівнем їх свідомості та пізнання, і, нарешті, соціальним і політичним устроєм даного суспільства, обумовлюючим фактичний розподіл реальної свободи між різними суспільними верствами і прошарками, соціальними групами і окремими особистостями. Свобода особистості завжди є лише частиною свободи, яку допускає це суспільство в цілому. Жити в суспільстві як органічна його частина і бути цілком незалежним від цього суспільства неможливо.

Розвиток цивілізації і накопичення знань протягом історії людства, однаке, не завжди супроводжувалися рівномірним зростом рівня свободи всіх і кожного. І консерватизм не вимагає достеменного збереження того і тільки того, що було; ні центром більше. Свобода вибору, здійснена попередніми поколіннями, перетворюється на необхідність для кожного наступного у вигляді передбачуваних і непередбачуваних наслідків їх діяльності. У особистісній сфері індивідуальна свобода одних обмежується свавіллям інших чинити тільки за власним бажанням, тільки так, ніби «Его» і є основною «точкою відліку» у сфері моралі.

Мірою індивідуальної свободи часто є розміри приватної власності і обумовлена цим можливість розпоряджатися матеріальними і духовними благами. Людина, котра має вищу освіту і добру роботу має більше варіантів вибору, і, відповідно, перебуває на вищому ступені «реалізації свободи». Натомість, аби цю освіту здобути і добру роботу отримати, переважно необхідний «стартовий капітал», що складається не тільки із особистих здібностей, задатків і здатності до навчання та якісної роботи, але й з певного фінансового базису. Таким чином в свідомості з'являється установка: «не гроши заради грошей чи багатства, а гроши заради свободи і можливості вибору». При цьому ущемляється не тільки свобода величезної маси людей, але й одночасно відбувається колосальна розтрата матеріальних і людських ресурсів даного суспільства. Для того, аби суспільство як система функціонувало ефективно, йому слід жорстко розмежовувати і визначати свої пріоритети. Зрештою, людство рухається до збільшення потенціальної індивідуальної свободи. Головний момент в цьому – динамічна соціальна мобільність. Якщо у XVII столітті ти народився у селянській сім'ї, у тебе навіть не виникало питання, ким ти будеш. Факт твоого народження у цьому місці і в цей час вже все вирішив за тебе: оптимальний варіант твоєgo життя – гарне одруження, велике обійття і багато діточок, які б допомагали у господарстві. Якщо ж ти народжувався у королівській сім'ї, то мови не могло бути про якесь одруження «з любові». Пріоритетом твоєgo життя мали бути політичні цілі. Сьогоднішні принцеси відмовляються від престолу заради одруження з коханою людиною, а талановита людина, народжена у сільській місцевості має всі шанси стати президентом країни. Гм. Кожен з нас тепер значно вільніший у своїх виборах: тобі вільно здобувати освіту чи ні, одружуватися чи жити у громадянському шлюбі, мати дітей чи залишатись до кінця життя одинаком, присвячуячи себе улюбленийі справі. І можна навіть сказати, що така динаміка зросту особистої свободи дає можливість людям бути моральнішими: шлях обраний тобою вільно, без зовнішнього тиску громадської думки чи обставин, є більшою мірою *твоїм* шляхом і тільки ти нестимеш за нього відповіальність. Тепер не потрібно шукати винного. І в кінцевому рахунку, те суспільство, яке виявляється не в стані забезпечити свободу на тому рівні, який відповідатиме

досягнутому ним рівню знань і цивілізації, рано чи пізно зобов'язане поступитися місцем іншим, більш доречним і прогресивним формам суспільної організації. Власне за таким принципом відбуваються перетворення і у сучасному суспільстві. Коли ж на зміну стихійним неузгодженим процесам прийде рівномірне планування і розвиток, суспільна діяльність людей стає справді вільнішою і свідомою їх творчістю. Коли я, встаючи зранку, можу вибрати, що юстиму на сніданок, що дивитимусь по телебаченню, куди сьогодні піду і чи стану економістом чи космонавтом, і якщо від цих моїх виборів прямо не залежатиме моя мораль (у негативному сенсі) і мої стосунки з людьми, я можу сказати, що *моє життя – це моя свобода*.

Здавалося би – цілковита ідилія, чого тут ще вимагати і які можуть бути претензії чи невдоволення. Імпульс лібералізму – по можливості надати кожному те, чого він хоче, – просто звичайна доброта. Але в політиці, у ролі реформатора й філантропа ліберал усіляко намагається переробити людей на уподобаний ним лад, щоб їх полюбити. З його погляду було б егоїстично поліシリти людей на самоті. Ім слід, а навіть необхідно допомагати просуватися в *правильному* керунку, байдуже, хочуть вони цього чи не хотять. А якщо я захищатимусь вашим же наріжним принципом ліберальної свободи – «дайте мені спокій, облиште мене саму!» То що ви робите, навіть коли мені хочеться чогось, на вашу гадку, геть шкідливого? Чи зможете ви пояснити мені, що я насправді не розуміюся на тому, що є добре для мене, а що – зло? Що я раб поганих звичок та нищих інстинктів? А якщо мені видається, що це якраз ви хочете накинути мені погану звичку слухати когось? Із цього випливає, що жодна людина реально чи в ідеалі не в змозі хотіти чогось іншого, ніж того бажають найліпші люди. Як слушно зауважив Дж.Сантаяна, що «принцип чистісінької води снобізму»: якщо я відмовляюсь рухатись у вказаному напрямі, то не просто вирізняюсь з-посеред інших, але й стаю забороненим і порочним. Дозвольте ж дикуну залишатись дикуном, а швачці – швачкою. І поважайте її вибір. Всі хочуть чогось свого – лібералізм як жодна інша доктрина це визнає, схвалює, підтримує і захищає. Але усі геть не є добрими, розумними, чесними і т.д. Треба тоді дати всім рівні шанси до самореалізації: хочеш красти – кради, що ж; вбивати – от тобі і

свіженька модна професія визріла – кіллера; ура! Всім по потребах! А те, що декому цю свободу слова і дій давати небезечно? А, може, й не варто? Геть дурнувату тоталітарну звичку запрошувати високоповажних спеціалістів-вчених, аби вони продискутували різні точки зору на проблемах в нудних програмах (таке залишається лише на маргінальних комерційних каналах для «інтелектуалів») – свобода слова дарує усім право (а особливо артистам) висловити свої «незалежні» «міркування» у яскравому демократичному ток-шоу на будь-яку тему. Така ліберальна мораль. Ale навіть для того, аби якось вдовольнити ці потреби, їх зручно трохи редукувати. Консерватизм підтримує різноманітність кожного на своєму місці. Лібералізм ж пропонує всім одні цілі, а це провокує подібні шляхи, схожі способи, однакові потреби: ту одномірність, з якою ми постійно хочемо боротись. Це все-одно, як замість того, щоб носити почергово літній чи зимовий одяг, ми стали б шити одяг на «середню температуру даних широт». Консерватори інстинктивно відчувають, що невгамовна ліберальна пристрасть до всезагальнюючої рівності наймовірніше може бути досягнута шляхом все зростаючої однотипності.

ЗМІ не відчувають особливих труднощів у тім, аби видавати приватні інтереси за інтереси всіх розумних людей. Ціле (суспільство) уявляється втіленням самого Розуму. Ні-ні, це не держава: під її безпосереднім контролем знаходиться не більше 10% ЗМІ (це 2,6% телерадіоорганізацій, 8% друкованих періодичних видань, 10% видавничих організацій). Дані подано за звітом І.С.Чижка та Голів Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації від 13 січня 2004 року. Доступний на ресурсі www.rada.gov.ua). Ніколи ще не було такого обсягу панування *суспільства* над індивідом. Катастрофа в тім, що ця технологічна цивілізація робить людину неспроможною відмовитись від благ цієї цивілізації.

Преформування зовсім не починається із масового поширення радіо чи телебачення і централізації контролю над ними. Зауважмо, що телебачення найбільш дешевий і «найбільш народний» ЗМІ, однак і найбільш залежний – чи то від великих фінансово-економічних груп, чи від держави. А українське телебачення, навіть за оцінками західних експертів, які до нашої «молодої демократії» ставляться поблажли-

во, доволі одіозне в сенсі вибору. Про пресу забудьмо – хто тепер газети купує? Однак ми ж могли б ставитись до телевізора просто як до телевізора, та ні. Люди вступають в цю стадію уже підготовленими. Тут уже свою ідеологічну функцію демонструє так зване «зрівнювання класових відмінностей». От і професор, і студент отримують задоволення від одних і тих самих телепередач, прибиральниця із офісу та донька нашого шефа користуються послугами однієї кравчині і мають одинаковий make-up, робітник і його бос відвідують ті ж самі курорти. Це не зникнення класів, це унікальна здатність до всезагального засвоєння потреб і способів їх вдовolenня.

Як слухно помітила в котромусь із своїх есеїв Віслава Шимборська, певні слова подекуди здатні творити просто карколомну кар'єру; і їй, власне, йшлося про слово «чудово». Про те, що ми дивимось чудові телепередачі, «маємо чудові ігри і чудові конкурси. Маємо чудових членів журі, чудову публіку і чудових учасників. Деякі з них використовують чудову нагоду, щоб привітати чудову родину, а насамперед чудових дітей під чудовою опікою чудової бабусі¹. «Ми також навчаємося у чудових вузах, захоплюємося чудовими книгами, товаришуємо із чудовими людьми та час від часу відвідуємо чудові церемонії, чудові свята та чудові похорони.

І такі слова на час, а інколи й назавжди витісняють із обігу усі інші із подібним значенням. Чудовий приклад явно продемонструвати чудову однорідність нашого мислення. І його чудову, вражуючу глибину, бо ж чи хтось мені пояснить, що ж є оте «чудово»?

Преформування підготовлює організм до спонтанного прийняття запропонованого. Те, що найбільше дратує: величезна продуктивність цієї раціонально-ірраціональної цивілізації, її здатність вдосконалювати і все ширше поширювати зручності, перетворювати в потребу надмірне споживання (ну куди мені подіти всі ці тренажери, кухонні комбайни, плойки, фени і гори одягу та косметики, які мусить мати «кожна нормальна жінка»? в мене є цілком природна потреба у ще одній величезній шафі!). Цивілізація трансформує об'єктивний світ у продовження людської свідомості і тіла. Люди пізнають себе в оточуючих їх предметах споживання (скажі, яка в тебе машина, парфу-

ми, телефон і цигарки – і я скажу, хто ти!), люди знаходять свою душу в своїй стереосистемі, кухонному обладнанні чи фінській сантехніці. Сам механізм, який прив’язував індивіда до суспільства, змінився, і суспільний контроль тепер вкорінено в нових потребах, створених суспільством, а демократично поширених ЗМІ, котрі підкреслюють «незалежність» пропонованого вибору пріоритетами свободи слова («за всього багатства вибору іншої альтернативи немає»), а свою «незалежність» – рекламию і переліком спонсорів (до речі, у нас «незалежній» – значить приватний, себто не-державний, такий що керується лише ринковим попитом-пропозицією на інформаційну продукцію; кажучи просто – приватизований, та й усе, ніяк не більше). І це, безумовно, втілення самого Розуму, скерованого на благо всіх соціальних груп і вдоволення всезагальних інтересів, так що всяке протистояння здається ірраціональним, а всяка протидія немислимою і навіть злочинною (якщо ви припините купувати усі ці чудові пояси для схуднення і набори кольорових бігудів, на що будуть жити їхні виробники? Ви пустите їх і їхніх дітей з торбами по світу!). Політична культура такого демократичного суспільства є виявом тієї ж політичної тоталітарної культури, тільки набуває в нових умовах більш витончених і цинічних форм.

У сучасну епоху технологічна реальність втручається в особистий простір і зводить його нанівець. Масове виробництво і розподілення, а надто ЗМІ зі своєю свободою, претендують на *всього*, цілого індивіда, а індустріальна технологія вже давно і далеко вийшла за межі заводу. І індивід приймає закон свого суспільства так, як приймає закон тяжіння. Розум пеперетворюється на покірність фактам життя, добрами́м головним чином із телевізора, і динамічній здатності продукувати все більше і більше фактів такого роду. Ефективність системи притуплює здатність індивіда розпізнавати зарядженість цих фактів репресивною силою цілого. Яке поняття відчуження, коли індивіди ототожнюють себе із способом буття, їм нав’язаним, і в ньому ж віднаходять себе, шляхи свого розвитку і вдоволення! І складно сказати, чи це ототожнення – ілюзія, чи дійсність. Герберт Маркузе говорив, що таки дійсність, яка, однак, веде до нових ступенів відчуження. Останнє стає всеціло об’єктивним і «відчужений суб’єкт поглинається формою відчуженого буття».

Саме тепер існує тільки один вимір – всюди і в усіх формах. *Продукти* володіють навіючою і маніпулюючою силою; вони поширяють хибну свідомість, вакциновану імунітетом проти власної хибності. І чим більшій кількості людей вони стають доступними, тим менше це реклама, і тим більше – спосіб життя. Це не поганий спосіб життя, ні – він щораз кращий: здоровіший, престижніший, комфортніший, гарніший, зрештою. Саме це й не дає прорватись якісним змінам. Адже все щодень робиться кращим і кращим.

Навіть якщо ви не встигаєте над цим подумати. Для китайців колись було найгіршим прокляттям побажати, щоб хтось жив у час змін. І найкраще – щоб жив так, як учора. Сьогодні молодь слухає тільки нову музику і «вчорашній день» – це різновид лайки. А домогосподарки любесенько женуть за *новим* пральним порошком, а не за тим, який добре пере.

Мати свої відмінні, а надто такі, котрі можна тлумачити як старомодні, уподобання – дивацтво, а навіть розкіш. І це в умовах безумовної (пробачте за каламбур) свободи слова!

Інтелектуальна і емоційна відмова «слідувати з усіма» постає як свідчення безсилля і неврозу. Або нестачі грошей. На практиці, на жаль, основними чинниками формування інформаційного простору виступають владні структури та фінансовий капітал. Індивідуальний протест придушується ще в зародку. Для того, щоб із цим боротися, треба мати або величезну купу грошей і всіх десь, або кожен день падати з утоми від пильного і безрезультативного доведення *власної* вільної думки і сентиментально пити «за пониманіє». Або тихо займатися своїм ділом, навіть якщо найбільше у світі ти любиш клейти коробочки чи малювати кроликів, а тим часом на загал слід справно справляти враження людини, зайнятої достойним ділом. Або плювати на всі ці «краще», «вигідніше», «зручніше» чи «престижніше», а для звичайної людини то трохи складно. Вже щоб могти собі дозволити «плювати» не на асфальт, треба бути не дуже звичайним.

Класична свобода була лише назвою *непіддатливої незалежності* і упокорення власній природі. *Нерівність шанували*. Кожній «нерівності» пропонувався їй одній властивий варіант щастя, успіху, способу життя. Кожен нехай не мав примарного *«усього*», натомість напевне мав гарантоване *«свое*». В силу де-

мократичного укладу й геніально захищеного принципу свободи слова, це «твое» за мить може стати набутком загалу – і не шукайте приватності – наше демократичне суспільство, переповнене пурхаючими «вільними словами» – п р о з о р е!

Лібералізм через доступність посилює принади публічних нагород, предметів розкоші. Ліберальна держава – держава для мрійників і честолюбців. Якщо сприймати ці всі речі серйозно, доведеться працювати зранку до ночі тільки задля того, щоб колись-там досягнути якихось із цих принад, які ще невідомо чи такі принадні і чи так потрібні. А ні – дивись серіали і втішай себе тим, що «багаті, мовляв, теж плачуть». Ліберальна держава – жорстока держава. «Ви можете це замовити вже тепер!» А я хочу працювати не від світанку до ночі, а стільки скільки люблю й хочу, мати мало речей і багато вільного часу! На біса мені мікрохвильовка, коли я люблю і хочу готовувати власноруч, а може ще й у садочку на відкритому вогні. «Як це несучасно!» Складно бути дійсно щасливим, володіючи не тим, що дійсно любиш, а тим, що *інші вважають достойним* твоєї любові. Поміж життям як ціллю і життям як засобом – нездолання якісна відмінність. Як і між теорією і практикою, принаймні у тому, що стосується людей.

За цих умов говорити про реальну свободу слова – як розпалювати вогонь на ще не остиглому попеліщі. Або, як зазвичай акуратно формулюють у медіях: «говорити про реальну свободу слова в Україні ще рано». Чи пізно.

Ліберальна ідея прагнула підняти індивіда, а занапастила маси людей. Вона пропонує примарне щастя, часто чуже і в дуже обмеженій кількості. Але лицемірно пропонує для всіх.

Провідний чинник ліберального натхнення – любов до злагоди, безпеки, комфорту й загальної обізnanostі. Він ставив за мету суспільний добробут. Йому притаманний пронизливий жах перед стражданням; бути жорстоким – диявольщина. Лібералізм був до ніцшеанським, він був вікторіанський. Він безнадійно нудний і самовпевнений. Запрошуючи всіх до свободи, він самозакохано передбачав, що у кожного є воля, і кожен її носій конче прагнутиме до багатства, освіти, поміркованості. Запрошуючи всіх і кожного до

свободи слова, ніхто не встиг подумати: а чи у кожного є що сказати?

Я бачу проблему в тому, що сьогодні *ганебно* проміняти *ліберальну* свободу на будь-що, навіть якщо це будь-що – щастя, мораль чи мудрість. І, далі, не хочу віддавати своє життя за право якогось бовдура вільно висловлювати свої нісенітниці.

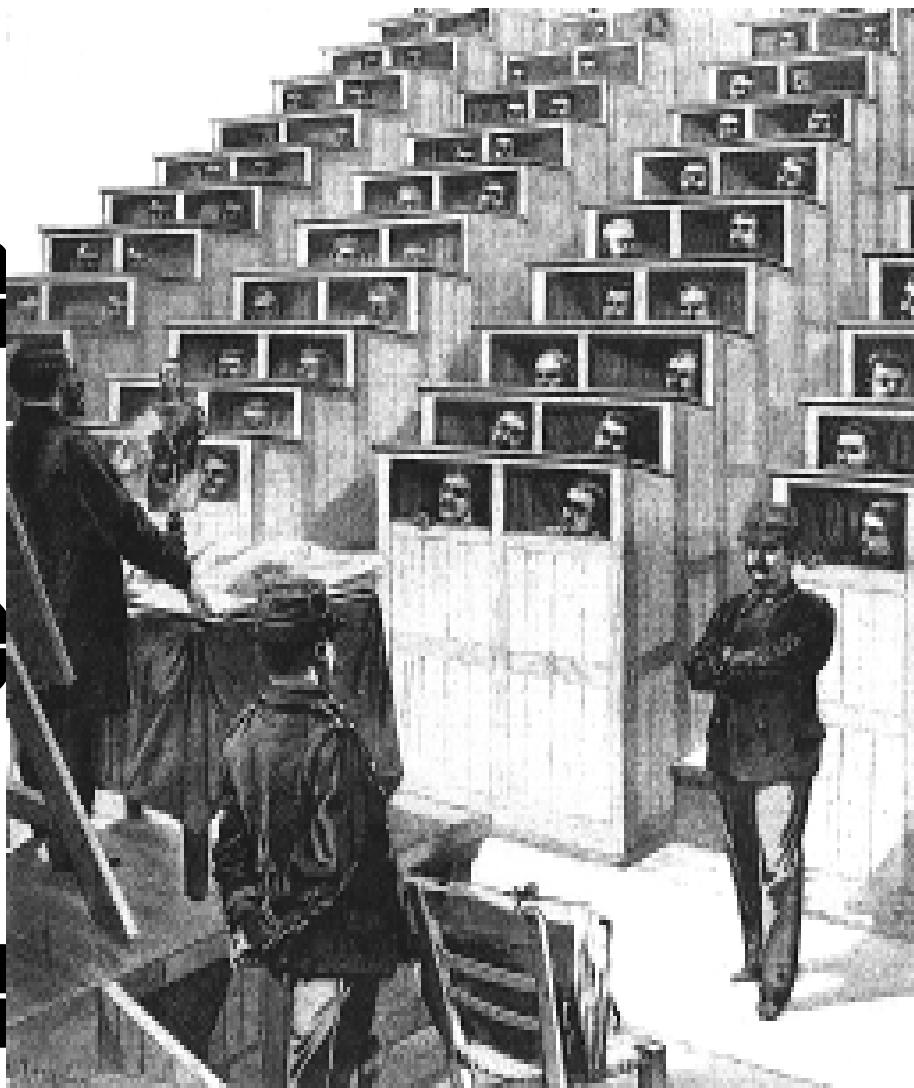
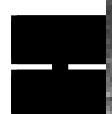
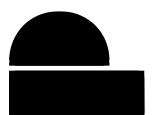
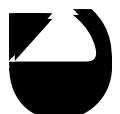
Кожна свобода цінна, але, окрім того, кожен з її різновидів служить інакшій меті, хоч і різною мірою. Свобода слова і відкрита полеміка існують передусім для викриття неяного.

Зрештою, не політика приносить справжню свободу, якщо і можливо її досягти, то лише завдяки філософії. От якби ліберали і консерватори взялися за те, щоб з'ясувати свої кардинальні відмінності задля певної конструктивної мети, то розпочалась би велика плутанина: саме ті речі, які ніби об'єднують їх, стали б головною причиною розходжень. Ніде це не можна так явно побачити, як у відданості обох позицій принципам свободи і порядку. Та очевидно одне: істинно великі консерватори – Берк, Джонсон, Рендольф, Адамс і Ньюмен – характеризуються загостреним відчуттям людських потреб, свобод, можливостей і досягнень, та відчуттям реальності. Карикатуральний образ консерватора як вульгарного егоїста, що відчайдушно чіпляється за свої привілеї – обмежений і хибний. Типовий консерватор виступає радше особою поміркованою, трохи скептичною та критичною. І не дуже пасуватиме до умов ліберальної свободи, бо завжди віддаватиме перевагу не «свободі слів», а «полону моралі».

Можливо, вибір консервативної чи ліберальної традиції залежить від темпераменту? Сьогоднішній всюдисущий культ «молодості» багато в чому обумовлює цей вибір. Молоді роки практично кожної людини – це божевільна мрія: ніщо не має певної форми, ніщо не має конкретної ціни; все видається можливим і ми «живемо щасливо в кредит майбутнього». Байдуже, що буде потім; головне – це те, що зараз. Цей конфлікт традицій, чомусь, щораз більше нагадує мені проблему «батьків і дітей». Однак, переконана, багато з того, що не влаштує в умовах «ліберальної свободи» консерватора, буде дуже близьким до недоліків, які віднайде в ній і ліберал.

що нам хоче сказати наша реклама?

Кожного дня ми стикаємося з засобами масової інформації – радіо, телебачення, преса. Ми ніяк не можемо ігнорувати їх, применшувати їхній вплив на нашу свідомість.

Засоби масової інформації контролюють усю нашу культуру, пропускаючи через свої фільтри величезні потоки інформації та змінюючи свідомість людей. Факти, що не були відображені у засобах масової інформації, зараз практично не впливають на розвиток суспільства.

Розглядаючи роль засобів масової інформації у формуванні духовного світу особистості, необхідно мати на увазі, що, хоча розповсюджувана з їхньою допомогою інформація адресована масам, сприймається вона конкретною особистістю. Специфіка діяльності цих засобів полягає в тому, що в повідомленнях, транслюваних ЗМІ, розкривається штучний символічний світ, за допомогою якого культивуються певні зразки, еталони поведінки, норми моралі, художні смаки, що орієнтують особистість у тім, що важливо й істотно, що добре і погано, що правильно і неправильно, що шляхетно і що ні, що з чим і яким чином взаємопов'язане [5]. Це повідомлення містить слова, фрази, обrazy, стереотипи, культурно погоджені значення, для того щоб інформація була легкою для сприйняття. Рецipiєнт, тобто людина, що сприймає це повідомлення може використати для його розуміння ті рамки, що задав комунікатор, а також може застосувати свої власні. Тобто кожна людина в надану їй інформацію може вкладати той зміст, який вважає за потрібне, надавати або не надавати значення [6].

Кожного разу, коли ми відкриваємо газету чи журнал, вмикаємо телевізор чи радіо, ми стаємо перед вибором: як ставитися до того, що пропонують нам засоби масової інформації. Та навряд чи ми часто заислюємося над тим, який вплив вони мають на нас.

Наприклад, у 1994 році на острові св. Елени почалося одне цікаве дослідження. Воно полягало у тому, що там встановили телебачення для того, щоб спостерігати зміни у поведінці дітей 3-8 річного віку. По телевізору транслювали 60 годин спорту, включаючи футбол щотижня. Через деякий час на дитячих майданчиках стало помітним пожвавлення активності серед дітей, що люблять футбол. Але зовсім не збільшився

рівень антигромадської поведінки, тобто не було зауваженням насильство, утиси...на футбольному полі. Через 5 років дослідники повторили спостереження і не виявили суттєвих змін. Це було зумовлено тим, що здійснювався посиленний контроль і фільтрація з боку сімей, шкіл та інших суспільних організацій щодо передач, які переглядали діти (Charlton, 2000) [9].

Та, на жаль, у нашому повсякденному житті ніхто не контролює тих потоків інформації, які ми споживаємо, а особливо це стосується реклами. Ми часом навіть не уявляємо, як шкідливо вона на нас може вплинути. Наприклад, реклама сигарет. Там зображені «красиве життя», якого кожен з нас свідомо і не свідомо прагне. Це вітальні потреби, як їх називає психологія, а письменник Віктор Пєлевін – вау-фактором. У рейтингу цінностей вони зазвичай розміщуються на верхніх позиціях. І викурити сигарету – це той найлегший спосіб, який нам пропонують для досягнення цього [4]. Багато держав в односторонньому порядку заборонили на своїй території рекламу сигарет, запровадили на них високі акцизи. І відразу можна спостерігати зміни, які почали відбуватися у зв'язку із зменшенням пропаганди куріння: у Норвегії, де з 1975-го року після запровадження заборони на рекламу кількість курців скоротилася на 26%. У 1978 році її приклад наслідували Фінляндія (від куріння відмовилися 37% «сигаретоманів»), Нова Зеландія (1990 рік, 21%), Франція (1993 рік, 14%). Реклама – це успішний бізнес, проте в Європі добре розуміють часом негативний її вплив на свідомість громадян, тому дуже ретельно контролюють культуру, етикет та відповідність встановленим нормам. У Європейському Союзі вже у 2005 році набере чинності закон про заборону реклами тютюнових виробів на телебаченні, радіо, інтернеті та на шпалтах ЗМІ. Окрім заборони реклами, виробники тютюнових виробів втратять можливість проводити рекламні кампанії на вулиці та роздавати безкоштовно цигарки. Такий документ підписали 12 з 15 країн ЄС, не дали своєї згоди на такий радикальний спосіб боротьби з курінням лише Німеччина і Велика Британія [7]. Можна тільки уявити, на скільки знизиться кількість курців в Європі.

В Україні зараз розвивають тактику пропаганди здорового способу життя. На великих рекламних

щитах зображені динозаври, що захоплюються алкоголем і тютюном, разом із слоганом: «Ти знаєш, що з ними тепер?». Та навряд чи, розшифрувавши це сумлінно закодоване послання, люди переживатимуть з природу власного паління або пияцтва. Динозаври мали цілком здоровий, вгодований і задоволений вигляд. Вони не викликали жодних негативних емоцій: ні страху, ні огиди, ні жалю. Але ж художник міг про це подбати.

ЗМІ не обов'язково висловлювати висновки прямим текстом, хоч часом їх зміст може навіть ображати. Так, на постерах однієї з торгових компаній, над запитанням «Думаєш у нього є мобільний?» вимальовувалася постать снігової людини. І за законами класичної логіки, люди котрі не мають мобільних телефонів, можуть дійти висновку: сніговий дикун – це вони. Таким чином у деяких людей розвивається комплекс власної меншовартості, неспроможності, нарікання на зовнішні чинники (державу, роботу, сім'ю).

Можна помітити, що слогани до багатьох рекламних роликів нерідко містять сексуальні мотиви, до яких вдаються, аби клієнт звернув на об'єкт реклами якомога пильнішу увагу: «Wet and wild» – «Вологий і неприборканий» (7UP) [2]. А як відомо слоган – це одна з дуже важливих складових реклами, тож можна здогадатись, що який слоган – така реклама. Тобто, вона розрахована на те, щоб викликати якомога більше сексуально забарвлених думок та емоцій.

Існує, безперечно і позитивна, ненав'язлива реклама. До такої належить реклама, що відображає локальні стереотипи (тобто культурологічні ефекти, що у ній застосовуються є близькими і навіть рідними реципієнту), вона не викликає жодних негативних емоцій, несе в собі виховний елемент. А також виконує своє пряме призначення – намагається забезпечити довіру до рекламиованого товару і забезпечити його продаж. Та вона не є настільки розповсюдженою.

Вплив ЗМІ на особистість не можна визначити ні як поганий, ні як хороший. Він просто є. Тому що люди можуть навіть не помічати того, як цитують уривки з телепередач або фільмів, проектиують ситуації з телебачення на власний життєвий досвід. Також ми не завжди помічаємо, як нав'язуються нам стереотипи. Так жінки у більшості фільмів виконують або пасивну

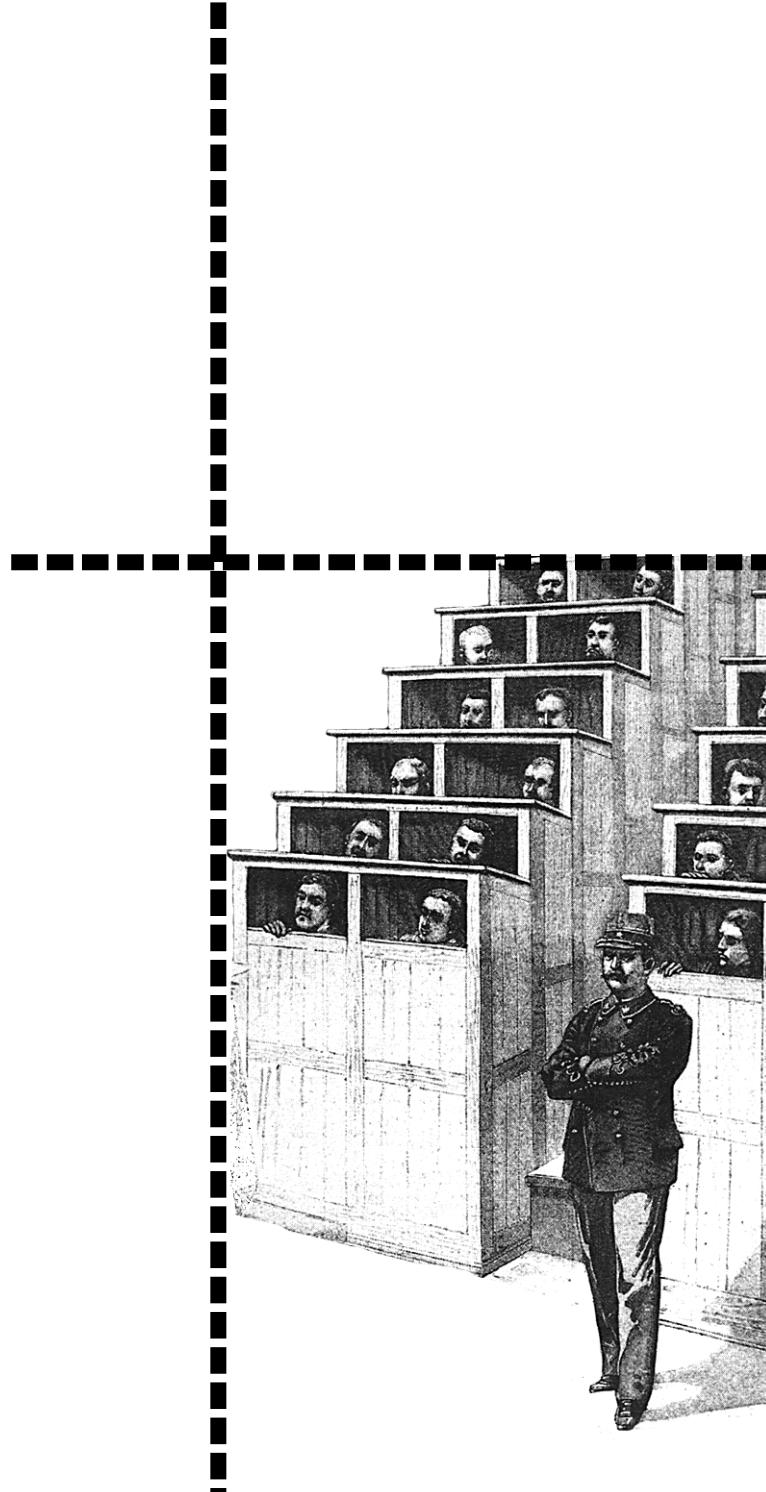
роль, або роль жертви. У рекламі ж їм нав'язується роль домогосподарок (міючі засоби, приладдя для приготування їжі і т.п.) Чоловіки ж здебільшого герої, рятівники планети. За рекламним сценарієм вони п'ють пиво, горілку.

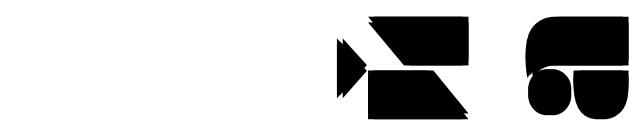
Масова комунікація позбавлена такої істотної риси, як відповідь, що йде від реципієнта (від публіки) до джерела інформації. У тих же випадках, коли слухачі чи глядачі відгукуються на ту чи іншу інформацію, їхня відповідь має або приватний характер, або загальний (у випадку масових відгуків). Але дуже рідко хтось на це реагує і бере до уваги ті чи інші зауваження, намагається щось зробити. Для того, щоб реалізувати зворотній контакт з ЗМІ, потрібно започаткувати правдиву рейтингову систему: тоді глядачі і слухачі хоч якимось чином могли б впливати на те, що вони споживають.

Потрібно бути дуже нетямущим, аби не бачити рекламу там, де відкрито використовуються сучасні технології. Упорядники масових рекламних текстів, гасел, назв праґнуть, щоб фіrmова назва продукції викликала своєрідний умовний рефлекс й автоматично пробуджувала у свідомості читача відповідний образ [1], що закарбовується у пам'яті, постійно про себе нагадують про себе. Звичайно, це не завжди є очевидним, тому що реклама базується на принципі «припущення». Побудована на цьому принципі, вона часто змушує йти і купувати, підкоряючись імпульсу вау-фактора. І, звісно ж, антитютюнові постери нітрохи не пропагують паління. Вони лише натякають, що діяти за порадою «не курити» зовсім не обов'язково. Але людина чудово знає, що прислухатися потрібно не до того, що кажуть, а до того, що мають на увазі [4]. Її ми, як правило, сприймаємо на підсвідомому рівні. Отже прийом «натяку» впливає на нас найсильніше. Він, як і інші рекламні технології, відомий і непогано вивчений. До речі, культурологічні дослідження свідчать: однією з особливостей американця є його упередженість до ЗМІ. Він завжди пам'ятатиме про те, що позиція журналіста – це одна з можливих точок зору. Він помітить усі хитроці та намагання ЗМІ вплинути на його думку і зробивши власні висновки буде приймати до уваги і використовувати тільки відкориговану інформацію. Можливо, згодом американізація ЗМІ буде

виявлятися не тільки у запозиченнях, але й тому, що рекламодавець почне орієнтуватися на кмітливого й освіченого споживача.

1. Феофанов О. *Реклама. Новые технологии в России*. – СПб., 2001.
2. Валентина захарчук, Світлана. *Рекламний слоган та його функції (на прикладі англомовної реклами)*// Соціологія: теорія, методи, маркетинг – 2003, 3.
3. Наталія Костенко. *Медіа-класи або коди нерівності*// Соціологія: теорія, методи, маркетинг – 2003, 2.
4. Ганна Черненко. *Ліквідація реклами безграмотності* // www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/ (архів. 6(381)).
5. Любивий Я.В. *Сучасна масова свідомість: динаміка і тенденції розвитку*/АН України, Ін-т філософії. – Київ: Наукова думка, 1993.
6. David L. Paletz and Robert M. Entman. *Media power politics*. – New York Free Press, 1981.
7. Оксана Приходько. *Сигарета non Grata (за матеріалами зарубіжної преси та сайту www.adic.org.ua)* // www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/ (архів. 30 (455)).
8. *Mass Media and Society*/ Ed. by J.Curran, Gurevitch. – L., 1996.
9. *Global audiences and media messages* // *Introductory Sociology*. Mass Media – 2000.

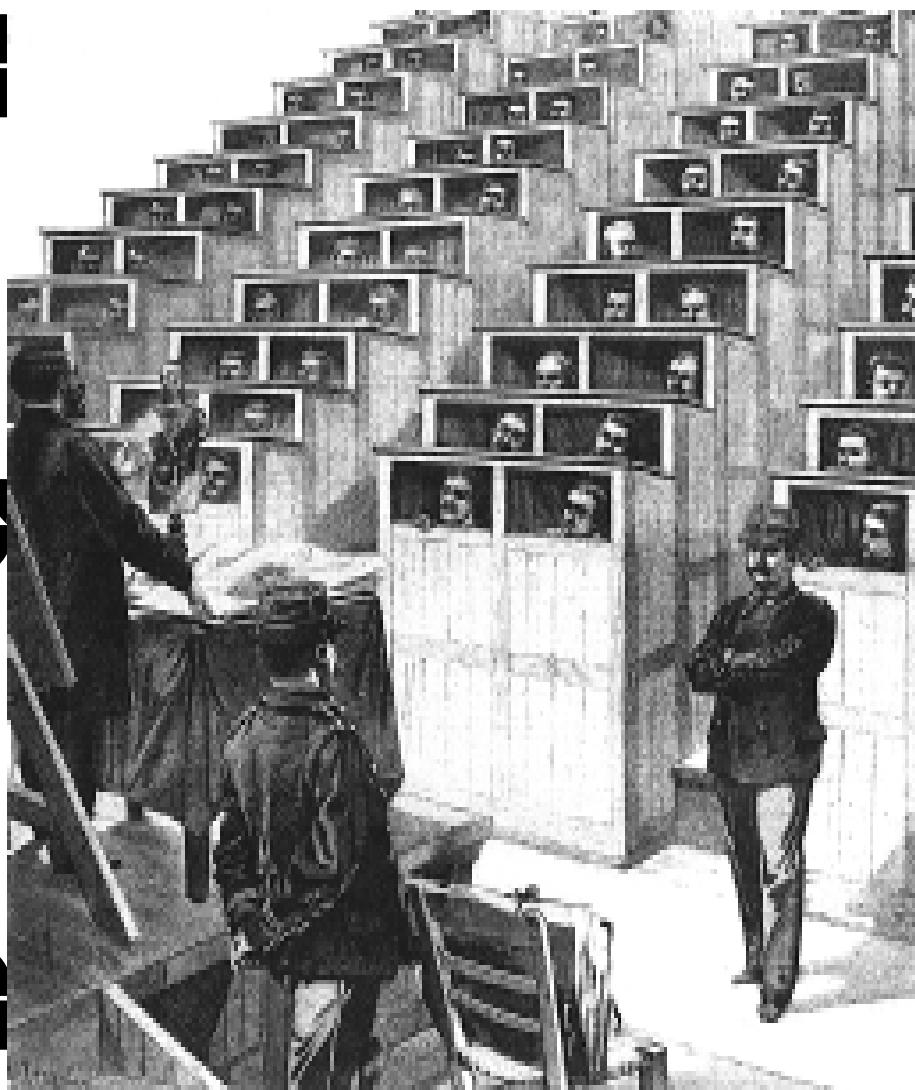
нотатки
війна

i

про

холод.
телебачення

Якщо війна зіштовхує і консолідує суспільство супроти «зовнішнього» чи «внутрішнього» фізичного ворога, тоді телебачення об'єднує спільному супроти ворога метафізичного (увяного). Оскільки сучасні війни стають принципово ідеологічними («телевізійними»), жертви і переможені вороги складають надлишковий дерибат від політико-економічної «першосціни» (справжнісінського холодильника для «гарячих» емансипаторських ідеологій). Капіталістичну ідеологію війни (буття-для-смерті) можливо здолати не поспішною підміною однієї ідеології іншою – хай навіть пацифістською, – але свідомою побудовою революційного суб'єкта дії та суспільно-історичної тотальності (буття-безсмертним).

Війна як мильна опера

Ми, як не банально це звучить, живемо в суспільстві спектаклю, а тому навіть війна – гіпер-, супертехнологічна і віртуальна – сприймається крізь призму наших кіберестетичних преференцій: «Мортал Комбат» чи «Серйозний Сем», кому як до вподоби. От і теоретик мас-медій Жан Бодріяр витлумачував чисто телевізійну сконструйованість війни в Перській затоці. Виявляється, її просто «не було», натомість на екранах ТБ розгорталося щось моторошне й незрозуміле: неякісні «польові» зйомки нічних бомбардувань, де поміж засніженої крупнозернистої відео-мряки зблискували вогники і яскраві плями вибухів, техніка ревіла, солдати кудись бігли, прибори велично функціонували. Комп'ютерна гра, та й годі.

Зовсім не такою виглядала війна в Іраку. Світове ТБ-товариство призвичайлось до іншого режиму сприйняття. 90-ті рр. розтиражували масовий продукт нової темпоральності: reality show, що тривають 24 години на добу. Саме так «монтажували» цю війну «за склом». Я й сам дивився спеціальні – «органічні» – репортажі CNN про те, як годують американських вояків на їхніх базах: вочевидь, журналістів цікавила лише ця вузька тема, непоспіхом вони вешталися казармою, нишпорили в казанках, чіплялися до капралів з ідіотськими запитаннями про солдатську дієту. Якщо війна, економіка, політика та медії глобалізуються у просторі, то це неминуче призводить і до трансформацій у ставленні до часу – технології нікуди не поспішають (в якомусь метафізичному сенсі), переходятять в режим чистого *тривання*. Час застиг. Все давно вже сталося

– демократія, перемога, справедливість, гнів, біль, спокута...

Тому війна як видовище не може бути «гарячою», її можна приготувати лише в «холодному» виді (війна на ТБ – це завжди «холодна» війна). Після Другої світової війни народився абсолютно новий тип політико-культурної («ідеологічної») війни, результатом якої стала «безкровна» (холодна) поразка Сполученого Союзу. «Холодна» поляризація світу на Заход та Схід – після перемоги Заходу – переорієнтувалась на іншу температурну градацію: Північ та Південь. Будемо вважати її (але тільки для позірної зручності) породженням постіндустріальної цивілізації, історичним «вирішенням» якої став спектакль (за Гі Дебором, спектакль – це капітал на тій стадії накопичення, коли він перетворюється на образ).

Холодні закуски історії

Таким є принцип нульового рівня пропаганди: подібно селянину з байки Лафонтена, війна як видовище одним і тим самим подихом розпалює серця гнівом і спрагою до справедливості, а відтак – застуджує їх апатією і безпорадністю. Сатир проганяє геть селянина, обурившись його лицемірству і безпринципністю. Умберто Еко ніби-то також має на увазі такий амбівалентний «холодний» ентузіазм медій стосовно війни: «Війни споконвіку призводили до психологічного зчеплення з ворогами. (...) У всіх війнах, що відомі історії, народ, уважаючи свою війну справедливою, горів бажанням знищити ворога. Тепер же безмежна інформація не лише розхитує ідеологію громадян, але й робить їх уразливими перед виом страждань супротивника: смерть ворога перестає бути далекою і неясною подією, а перетворюється в конкретне і цілком нестерпне видовище» [1]. І чим нестерпнішим (гарячішим) воно буде, тим інтенсивніше воно розповсюджуватиметься в «холодному» виді.

Дике «сире» насилля в процесі історичного розвитку завдяки релігії та державі стає ритуалізованим і політично вмотивованим; воно стає, за виразом Леві-Строса, «вареним». Однак, відтоді як медії перетворюють його у видовище, «приготовлена» природа насилля в нашій культурі перетворюється знову на «сиру», оскільки її можна споживати лише в «охолодженому» вигляді. Маркс говорив, що повторення певної події в історії відбувається в формі фарсу, на

що Бодрійяр відказував, що повторення фарсу відбувається у формі історії. Себто фарс починає виконувати роль логіки історії.

Запропонуємо два приклади з царини популярного кіно (будемо вважати фільмоіндустрію виразником колективного несвідомого): «Вбити Білла» та «Дзвінок». Крізь увесь фільм Квентіна Тарантіно червоную (кривавою) ниткою проходить головна ідея: «Помста – це страва, яку найкраще подавати холодною» (це – «стара примовка Клінтона», однак, вочевидь, запозичена з «Небезпечних зв'язків» Шодерло де Лакло). Все у цьому фільмі холодне: зброя (самурайські мечі), люди (холоднокровні вбивці), змішання американської та японської культури (фригідні жінки на фоні засніженого пейзажу), мовчазне безсилия дітей, які витріщаються на звірячу жорстокість дорослих, а потім виростають з однією нав'язливою жагою: помститися і примножити насилия. Справа, однак, в тому, що таке насилия «заворожене» знаками, обставлене стилістично, приносить естетичне задоволення (коли джерело прекрасного – зло). А що як нестерпне – реальне – жахливе буквально «вихлюпуються» (як у японському та американському «Дзвінку») з екрану просто до нас в оселю, а естетична дистанція зникає в ситуації на кшталт «воно нас дивиться, а не ми його» (як гадалося), «воно нас фільмує, а не ми його»? Єдино можлива і морально вмотивована захисна реакція на експансію Реального – розтиражувати його до безкінечності і змусити подивитись те, що мало б бути табуйоване для ока, усім, хто очі має. Реальність має стати відео-реальністю.

Капіталізм загниває? Його треба заморозити!

Отож, хоч запобіжні табу знято (сиріч скасовано й зафільмовано), а отже, і дистанції подолано, інтимність відпубліковано, далекі біль і нещастя, хай естетично (за Річардом Рорті, наративно), але відчуто та інтерналізовано, чи долає суспільство таким чином фундаментальне відчуження і духовне розпороження? Так, люди можуть чесно сказати: війна і телебачення – це останнє «все», що нас консолідує і дарує відчуття соцільності. Ми не можемо тепер, аби залишились хоча б з соціологами, мислити їх окремо. Вільям Ворнер мовить: «Інтенсивне відчуття приналежності, задоволення, що отримується від колективного зштовхування зі смертю та долання страху перед нею, а також відчуття підйо-

му та ейфорії, породжувані війною, зміцнюють бажання зберегти її впливи і у мирний час. Намагаючись здійснити це, ми організовуємо асоціації, які висувають на передній план демократичні догми, та творимо культу, які дають повторний драматичний вираз почуттям, які були перенесені в часи минулих воєн» [2]. Війна та телебачення – інтегративний фактор, запорука вітальності та життєвого тонусу колективного тіла сучасного суспільства. Однак, на жаль, цей труп просто заморозили.

То що, воен більше не існує, телебачення знищує будь-який символічний обмін? Бізнес-проекти та нові хвилі поширення імперіалістичної експансії капіталу (чим і є сучасні війни початку ХХІ століття) настільки цинічно скалькульовані, що доводиться порівнювати «гаряче» винищення «вогнем і мечем» виключно з неминучими «опіками» холодних технологій. Щодо масмедійного простору, маємо яскравий розвій диктатури опінії, яка нейтралізує будь-які радикальні ідеї та спроби суспільної ініціативи (непокори, бунту, протестних дій) демонстративними інфінітивними та самодостатніми контраргументами або позірним консенсусом. Телевізійне ток-шоу – це виповнене l'art pour l'art. Революційний активізм заздалегідь стигматизовано під маркером «старих пісень про головне» (з одного боку, шоу, з іншого – залякування концентраційними таборами), хоч сталінізм лише для пенсіонерів залишається дієвою товарною формою для політичних ідентифікацій. Для молоді Ліву ідею просто ховають (хто серйозно може говорити про те, що інший світ – світ без капіталізму – можливий?). Проте війна триилася. Капіталістична система продукує війну, аби самовідтворюватись в перманентному зведенні рахунків. Несвідомий потяг її зупинити – це вже перший крок до усвідомлення необхідності власної участі у зміні цього світу. Або принаймні усвідомлення краси своєї душі. Перефразовуючи імператив Фройда «там, де було несвідоме, має постати Я», сьогодні можна ствердити: «Там, де був телевізор, має постати інший».

Ера без відповіді, військовий пацифізм, сором телебачення

Не варто, мабуть, викидати свій телевізійний ящик з вікна чи перерізати кабель собі та сусідам. Ми все одно його не дивились і не дивимося. Телебачення дивиться нас. По-перше, вже класик Бодрійяр добре пояснив цю ситуацію: ніякого обміну чи абіякої ак-

тивної взаємодії між глядачами та акторами телевізійного задзеркалля не відбувається: «телебачення породжує некомунікацію» [3]. Симулятивна відповідь підтримується лише структурно, за допомогою заздалегідь передбаченого *feedback'a*, який не дозволяє розгорнутися справжньому діалогу: листи, дзвінки у студію, «народна платформа», це все вбиває «мистецтво символічного обміну». «Було створено формальний апарат для циркуляції та просування симулятивної комунікації, з якої постали усі інституції, технології, техніки, наукові системи та теорії комунікації». «Люди більше не спілкуються один з одним... Вони остаточно ізольовані в ситуації мовлення без відповіді». Це – «ера невідповіді». Ця модель відтворюється (реплікується) у міжлюдських стосунках, у виборчій системі, в економіці, у відношеннях з технологіями.

Ба більше, обмін за умов капіталізму може відбуватися тільки поміж тим, що улягає калькуляції, накопиченню чи відтворенню. Щось принципово необчислюване, трансцендентне або безкінечне, як-от людина та її випадкові «особисті проблеми», капіталізм просто не помічає. В крашому випадку зводить статистичні графіки (на пару-трійку мільярдів пролетарів на заводах, фабриках чи школах, які мовчазно цей світ «обслуговують» та «матеріалізують»). «Статистично вимірюваний» світ породжує некомунікацію. Це також «глобальний» досвід й нашої країни: міграція праці (*hard slavery*) відбувається лише в один бік, обмін студентами або «нареченими» – також (*soft slavery*). Світом вільно подорожують лише представники деяких країн; війни відбуваються на території лише загарбаніх держав; відповісти інформацією на інформацію про поточні події практично неможливо, так само як запропонувати щось еквівалентне «голлівудській» індустрії розваг; інтелектуали отримують критерії презентації, ресурси натхнення або згори, або «з-за бугра»...

По-друге, ліберальні ідеологи – офіційні представники «здорового глузду» на публічній арені опінії – намагаються створити образ безкровних конфліктів, війни без війни. Шумпетер, наприклад, вочевидь, полемізуючи з Леніним, стверджував, що імперіалізм як форма державної експансії та організованого насилля не є кінцевою стадією капіталізму, а капіталістичні інтереси насправді мають пасифістську, миролюбну природу. Адже війна та насилля гальмують вільний

розвиток ринку та процес капіталістичного накопичення, котрий декому, можливо, приносить прибуток, проте в цілому найліпше розвивається за умов відсутності насилля. Поважний економіст робить висновок, що війна в умовах ринкової економіки – це архаїчний залишок, а тому поступово зайде нанівець. Від Бенжамена Константа до Норberta Еліаса такі ідеї нікуди не зникають, навіть якщо історія постійно надає зовсім протилежні факти.

На рівні ідеології визначати демократію за допомогою об'єднання керуючих верств та верств керованих, скажімо, в інтегральних, об'єднавчих ціlostях політичного суверенітету, – в категоріях загального виборчого права, Нації, Держави тощо, – стає все більш проблематичніше. Операціональнішим буде аналіз їх конфліктних меж, які й конститують спільній публічний простір (Габермас, між іншим, не враховує конститутивний елемент конфліктів в теорії комунікативного простору). Як доводить Ж.-Кл. Мільнер, між керуючими та керованими підтримувалася єдина інституція, що структурувала їхню взаємодію – це була смерть. «Ідентитарна суверенність керуючих та керованих здійснювалася у рамках двох симетричних можливостей.

– Те, що перші мали владу штовхати других, як таких, в руки загальної смерті. Це становить фігуру війни, з якої світові війни ХХ століття склали лише певний тип.

– Те, що другі мали владу штовхати перших, як таких, в руки загальної смерті – в Революцію, для якої Октябрська революція 1917 року склали лише певний тип. Демократіям, звісно, вдавалося її уникати, проте боязнь була завше присутньою, оскільки революція торкалася самої серцевини ідентитарної суверенності. Певна річ, ці дві взаємні фігури вимагали цілісних і обмежених тотальностей: національних позначників, державних апаратів, соціальних класів тощо. Необхідна вимога, оскільки важиль опозиції володів рисами абсолютної межі» [4].

Разом із поступовою трансформацією обмежених та цілісних категорій політичної тотальності, таких як Держава, Нація, Клас, та поширенням необмежених (по суті, статистичних) калькульованих тотальностей, які сьогодні прийнято називати «глобалізацією», змінюється структурний статус смерті. На її

місце підставляється життя як нова форма необмеженої (статистичної та «біополічної») влади: за Мішелем Фуко, більше не змусити ворога померти або подарувати йому життя, а навпаки – змусити його жити або подарувати йому смерть.

Тому сьогодні поширюється парадоксальний воєнний пацифізм. З одного боку, війни не зникають, а примножуються, проте ідеологічно домінує тематика «чистої» війни. Йдеться про переконання, що, буцім, керуючі більше не штовхають керованих на смерть, що це сама демократія провадить війну зі злом (варварами, терористами, диктатурами). «Брудна» війна, таким чином, підкреслює опозицію керуючі/керовані, нагадує про те, що вони не просто відмінні, а покликані штовхати один одного на смерть. З іншого боку, аби підтримати структуруючий для ліберального ладу розподіл між експертами та простолюдом, культивується, як висловлюється Ж.-Кл. Мільнер, «паціфістський варіант» смерті – сором [5]. У руках керуючих сконцентровані усі важелі, аби роз’ятрювати у керованих почуття неповноцінності та сорому. Останні, виявляється, надміру піддаються емоціям, агресивно втручаються у політику або взагалі нічого про неї не відають, не знають, де і хто їх обдурює, занадто швидко водять авта, багато п’ють і палять тощо. Натомість створюється благородний образ керманічів, перенесений на них самими керованими. Водночас керовані не перестають звинувачувати «сильних світу цього» в усіх можливих і неможливих гріхах. Навіть «високочола» критична теорія, зрештою, найчастіше обмежується тим, що просто соромить керманічів і вказує на їх недоліки.

У ХХ столітті домінуючим джерелом афектації сорому був вже не релігійний, а національний позначник (що концентрував навколо себе любов, зраду, персональне та історичне задієння). Проте політика сорому також вимагає дотримання певних меж. А зі зняттям обмежень тотальності політики, сорому залишається єдине можливе джерело натхнення – невичерпний ресурс лицемірства. Телебачення відіграє в цьому неабияку роль. Не гребують нічим (від демонстрації сороміцьких місць тілесного низу до присоромлюючих проповідей), все знадобиться, технології опанували аристичний бриколаж. Технології є справжнім («холодним») витвором мистецтва після того, як воно перестало бути «сирим» чи «вареним». Бодріяру більше

не допоможе віра у звільнючу силу символічного обміну, агональний ланцюг обміну дарами мовлення та контр-дарами перехресних відповідей. Тому що некомунікація також є моментом творення «холодної» комунікації, від якої ніхто нічого не очікує. Телебачення – це місце, де нічого не відбувається.

Повернення іншого

«Холодною» комунікацією ми називаємо ситуацію гіперконсенсусу, що панує не тільки в країнах «першого світу», але й серед сучасних диктаторських режимів. Щодо цих останніх, саме практикування такого «консенсусу» дозволяє їм називати себе демократичними державами, а західним демократіям – розводити руками й говорити вустами Черчіля, що демократія недосконала, проте залишається єдиноможливим способом співіснування.

Уніфікуючою моделлю для такої ситуації є спосіб капіталістичного виробництва, принципом котрого є необмежене накопичення і нагромадження капіталу. Так, Владислав Софонов це пояснює наступним чином: «Якщо економіка є безкінечно складним механізмом безкінечного числа товарів (які задовольняють навіть протилежні потреби), природно, що цей надскладний, а тому нестійкий апарат (ще з механіки відомо – чим складніша машина, тим більше ризикує зламатись) може існувати лише без «різких рухів». Пере-виробництво передбачає задоволення усіх потреб (в рамках, що встановлює система), а це неуникно пов’язано з компромісом. Задовольнити усіх і в усьому можна лише на основі компромісу. Тому компроміс, його ідея, його ейдос, вбудований у саме посуття пізньокапіталістичних соціально-економічних механізмів, є «душею» капіталістичної системи. А її, Системи, «вустами» опиняється академічна наука, яка на правах експерта проголошує компроміс «досягненим ідеалом», знаменуючим собою кінець Історії та кінець Критики» [6]. Такий от штучно підтримуваний, безкінечно розтягнений Апокаліпсис вимагає рухливого гомеостазу, де взаємно знімаються аргументи та контраргументи, заглушуються сили та контрасили в перехресному нагромадженні демократичних опіній та ринкових товарів. Можна дійти висновку, що мрія Бодріяра про символічний обмін дарами в сучасних суспільствах здійснилась в нестримному продукуванні капіталістич-

ного компромісу. Однак це є утопія і секрет Полішинеля. Як для соціалізму дорогою була ідея гармонійного планіфікованого суспільства, так ліберальні ідеологи сповідували переконання про «миролюбне» регулювання ринку та задоволення потреб за рахунок перевдягнення Левіафана в «овечу шкуру».

Мовлячи про некомунікацію або про компроміс, і Бодрійяр, і Софронов підкresлюють, що ці принципи структурують усі сфери капіталістичної системи – від економіки та політики до мас-медій включно. Видеться так, що у першому випадку йдеться про те, що капіталістична система в процесі товарного перенакопичення витісняє й нищить будь-які людські стосунки, усе людське, у другому випадку підкresлюється, що капіталістичний «принцип продуктивності» не гребе нічим, що можна перетворити на товарну форму. Ще у 1920 році Георг Лукач наголошував на викривленості «людського фактору» в умовах тотального оречевлення суспільного буття за умов капіталізму: «Внаслідок раціоналізації трудового процесу людські якості та властивості робітника усе більше постають лише як джерело *pogrüh*ів стосовно до заздалегідь розрахованого функціонування цих абстрактних осібних законів. Людина ні об'ективно, ні у своїй поведінці в трудовому процесі не є його дійсним носієм; як механізована частина вона вводиться в механічну систему, що вона заздалегідь віднаходить готовою та функціонуючи незалежно від неї, – систему, законам котрої вона має беззаперечно коритись» [7]. Відразу Лукач додає, що робітнича діяльність, максимально раціоналізуючись та відчужуючись від кінцевого продукту своєї праці, перетворюється на *контемплативну установу* [contemplative Haltung]. Справді, з'ява людини на телевізійному екрані під час військових дій видеться чимось непристойним і скандальним. Хіба – після величних вибухів і маневрів найусучаснішої техніки, військових одностроїв та пафосних виступів головнокомандуючих – є «нормальною» глибоко терористичне втручання відзначитих кадрів з очманілім від жаху мирним населенням, горами трупів, скривавлених шматків людського м'яса та покалічених дітей? Хіба так само механічні та монотонні порнофільми не є відразливими і неможливими через те, що в цих акторах-автоматах (цих «органах без тіла» капіталізму) раптом «проглядаються» звичайні люди? А що як у

ворога, якого треба подолати,угледіти дещо інше, ніж його «вороху» сутність? І чи не є конструювання образу ворога та «ворохого» чисто внутрішньою проблемою розподілу цінностей та політичних преференцій всередині «нашого» суспільства?

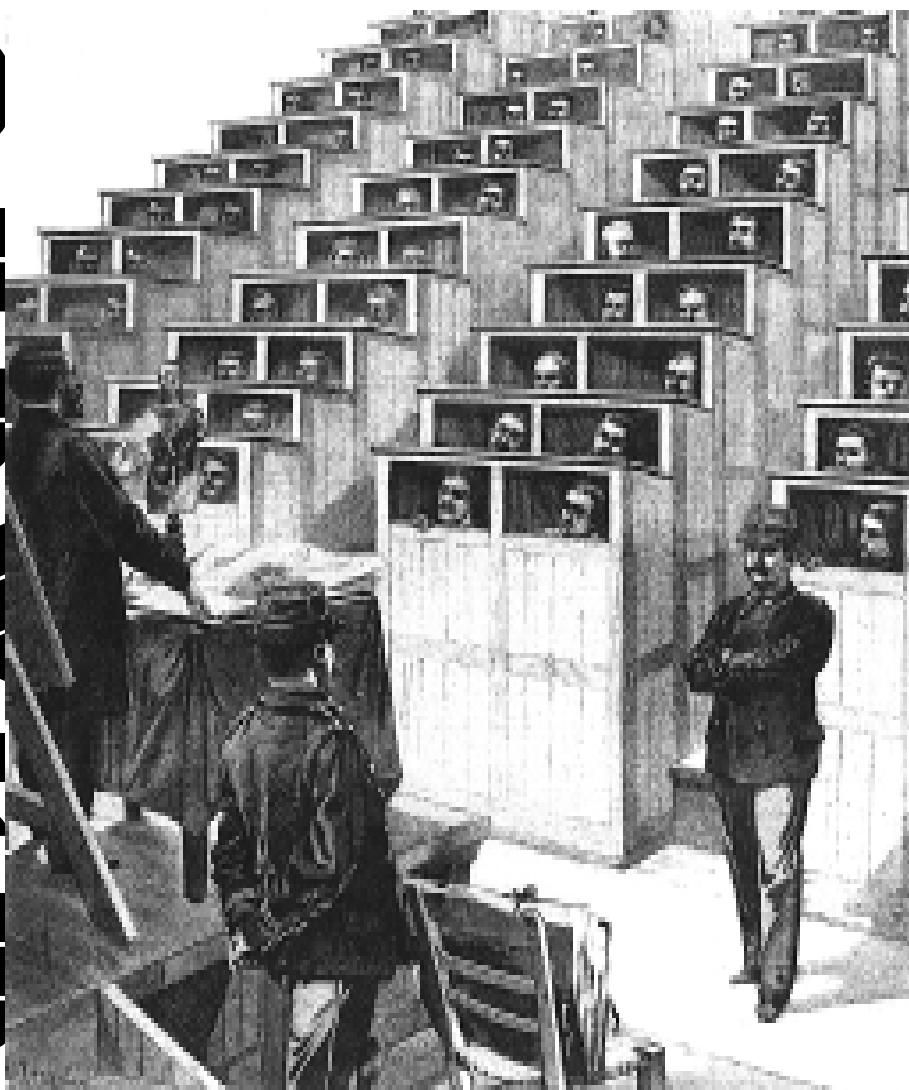
Війни виграються чи програються не з зовнішнім примарним ворогом, а на полі економічного, політичного і культурного самовизначення тут і зараз, в своєму суспільстві. Здається, щоб це зрозуміти, нам наново треба винайти людину поза межами буття-для-смерті та капіталізму. Не людину як жертву, а революційного суб'єкта, що каже смерті «ні», хай навіть ціною власного життя.

«Дикунську» неісторичну свідомість свого часу заступили «гарячі» надісторичні ідеології буття-для-смерті (людина як жертва ідеалу чи інструмент його досягнення). Ці властивості розвинула цинічна епоха (відкинула – «захолодила» – ідеологічні порівняння та упевнила себе, що зупинила історію), проте разом з тим максимізувала віктимузуючу та інструменталізуючу роль буття-для-смерті в спектаклі (крайні вираз – порноіндустрія) та капіталізмі. Отож революційна свідомість сьогодення має бути спрямована на творення усвідомленого буття-бесмертним, виступити проти егоїстичного цинізму та калькульованих, хоч і пафосних, ідеологій.

1. Эко, Умберто. Пять эссе на темы этики. – СПб.: Синопиум, 2000. – С. 37.
2. Уорнер, Уильям. Живые и мертвые. – СПб.: Университетская книга, 2000. – С. 309.
3. Бодріяр, Жан. Реквием по масс-медиа // http://www.highbook.narod.ru/philos/bodyr_mm.htm
4. Milner, Jean-Claude. Le Prince au miroir // Les Temps Modernes, 2000, №610, p. 404.
5. Ibid. – p. 406.
6. Софронов-Антомони, Владислав. Положение вещей, которое будет // www.ruthenia.ru/logos/number/2001_5_6/05.htm
7. Лукач, Георг. История и классовое сознание. Исследование по марксистской диалектике. – М.: Логос-Альтера, 2003. – С. 185.
8. Там само. – С. 167.

стан свободи

слова в Україні

Mit про вільну пресу у вільному ринковому суспільстві один з найтравкіших. А українська людність – просто неперевершений романтик.

Справді, чи може бути вільним журналіст, за спиною якого стоять конкретний хазяїн, у котрого він заробляє на хліб насущний?

Хто хазяї – ви знаєте.

Борис Олійник

Багато людей вважає, що крім свободи слова, є і більш «важливі» свободи і права – на працю, освіту, охорону здоров'я, на життя врешті-решт. Але справа в тому, що, забравши свободу слова, легко забрати і всі інші права: втративши право говорити, автоматично отримаємо право мовчати і не можемо сказати, де всі інші наші права.

Обов'язковими умовами цивілізованої демократичної держави є довіра і повага до влади, партнерів, самого себе, вміння цінувати і відстоювати свободу слова і права людини. З цими умовами в Україні – дефіцит. Справа не в національному менталітеті, а у «совковому» трепеті перед владою, вихованому у нас з часів торжества тоталітарно-комуністичної ідеології. «Натуру» суспільства не можна змінити раптово. Стара парадигма вмирає разом з її носіями, тоді як нова пробиває собі дорогу разом з молодими поколіннями, всмоктується з молоком матері. З точки зору оптиміста, це означає, що процес видужання українського суспільства (видушення із себе раба) може забрати 25–30 років. Шлях довгий, важкий, але пройти його Україні все ж потрібно.

Свобода слова, як і будь-яка інша свобода, по-няття відносне. Якщо порівнювати з минулим, то свобода слова все-таки існує, але в ролі жертви загально-державної ситуації і об'єкта маніпуляції владних і фінансових факторів. Свобода слова вимагає міцної відповідальності і зрілої совісті. Сьогодні ж домінують матеріальні цінності.

У кожній політичній грі (включаючи і вибори) козир незмінний – знов-таки свобода слова. Минулорічні парламентські слухання зі свободи слова показали, що зі свободою у нас проблеми. На всю Україну було заявлено про існування політичної цензури в державі. Правда, віце-прем'єр Д. Табачник у своїй

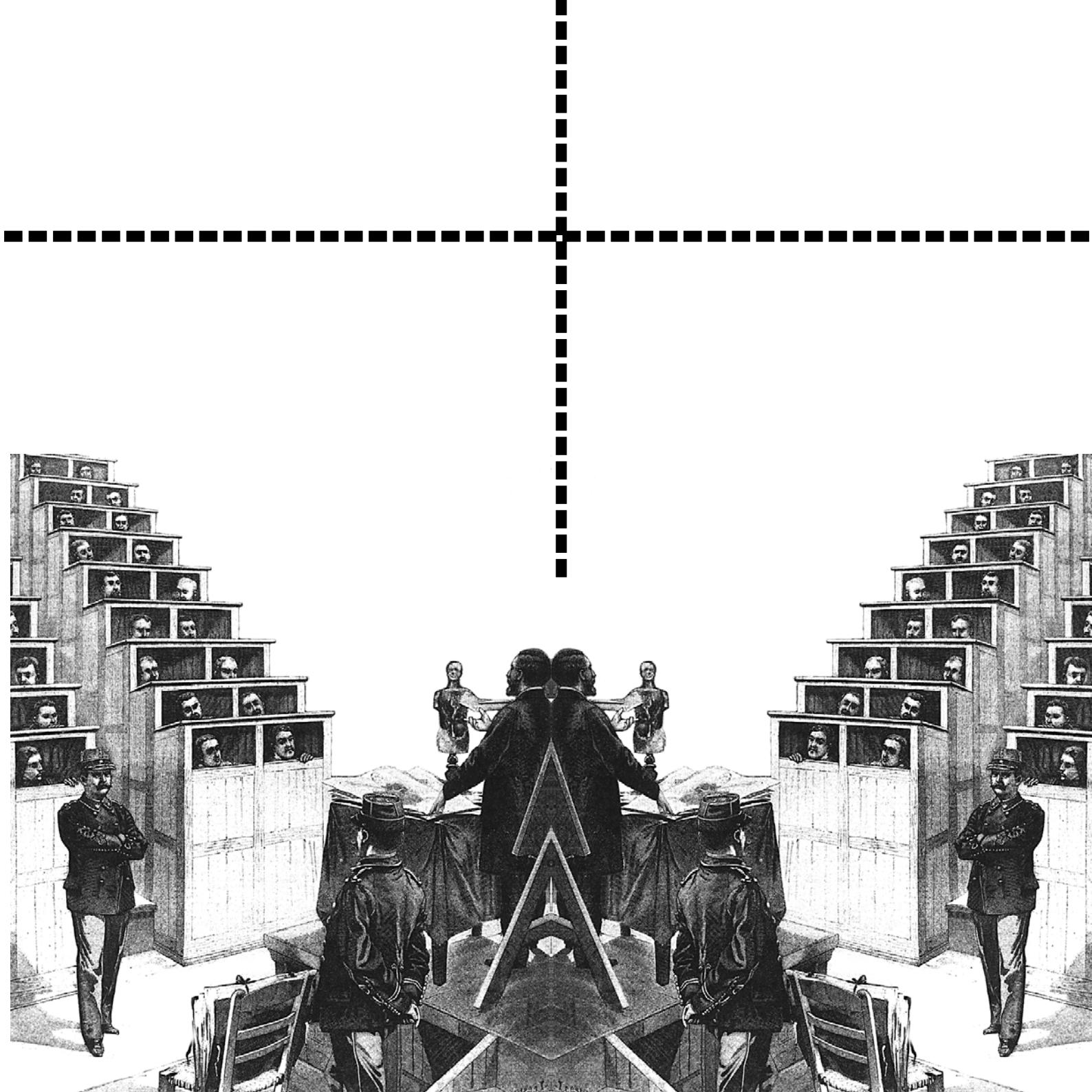
доповіді сказав, «що в Україні цензури де-юре не існує». Так що свобода слова «де-факто» перебуває під патронатом влади. Фільтрують інформацію, зомбують людей і тим самим впливають на громадську думку. «Нагадаю, журналісти є однією з найбільш поінформованих частин суспільства. Ми можемо відрізняти правду від брехні, чорне від білого. Ми вважаємо, що потрібні глобальні і конструктивні зміни, щоб медіа могли працювати незалежно від того, який політик прийде до влади», – заявив журналіст Євген Глібовицький на слуханнях. Тези всіх журналістів звучали коротко і ясно: цензуру потрібно не тільки визнати як існуючу, а й припинити. Можливо, в боротьбі за власне виживання як носіїв професії та творців інформаційного продукту, а також – проти цензури, яку вони щойно пізнали в обличчя, – молоді українські журналісти дізнаються врешті, що свобода слова – це не «четверта влада» і не бізнес, а – « дух святий», без якого, втім, не буває ані бізнесу, ані влади.

Свобода у нас декларована і частково реалізується, оскільки існує плюралізм кланів, які в міру своїх фінансових і політичних смаків формують свої засоби масової інформації. Відокремленість ЗМІ від держави і владних еліт – це один з непорушних устоїв демократичного суспільства. І тому виникає питання: чи можливе формування інституції громадянського суспільства без ЗМІ і конкретних журналістів, які своїм завданням вбачали б служіння саме громадянам? У нас журналісти мають право висвітлювати тільки те, що їм дозволено» зверху». Щодня ЗМІ отримують вказівки – «що, як і де». І як би там не було, про існування цензури зараз заговорили всі. А диму без вогню не буває. Раніше адміністрація президента не вказувала журналістам, що можна сказати, а про що змовчати. Значить, влада у нас була більш демократична? Нічого подібного. Просто раніше журналісти самі говорили про те, що було вигідно владі: засуджували все советське, соціалістичне і підносили на вершини капіталістичне, західне. Але тільки їм здалося, що вони мають свою власну думку, відмінну від думки сильніших, тільки народилось слово критики відносно начальства, журналістам відразу нагадали, «хто в домі хазяїн». Згадайте Михайла Коломійця, Георгія Гонгадзе, Ігоря Александрова. На загал у 1995-

2000 роках зареєстровано 12 вбивств та 2 замахи на життя працівників ЗМІ, 3 факти тяжких тілесних ушкоджень зі смертельними наслідками. Професія журналіста нині найбільш небезпечна... Спрацьовують не тільки невидимі руки цензури.

А влада добре знає, що чим нижчий культурний, соціальний і політичний рівень народу, тим легше з нього стригти купони і тим довше цей народ не формуватиметься у спільноту громадян. Без сумніву, народ ні в чому не винен, але у багатьох свободі слова в Україні асоціюється з болем і соромом перед цивілізованим світом.

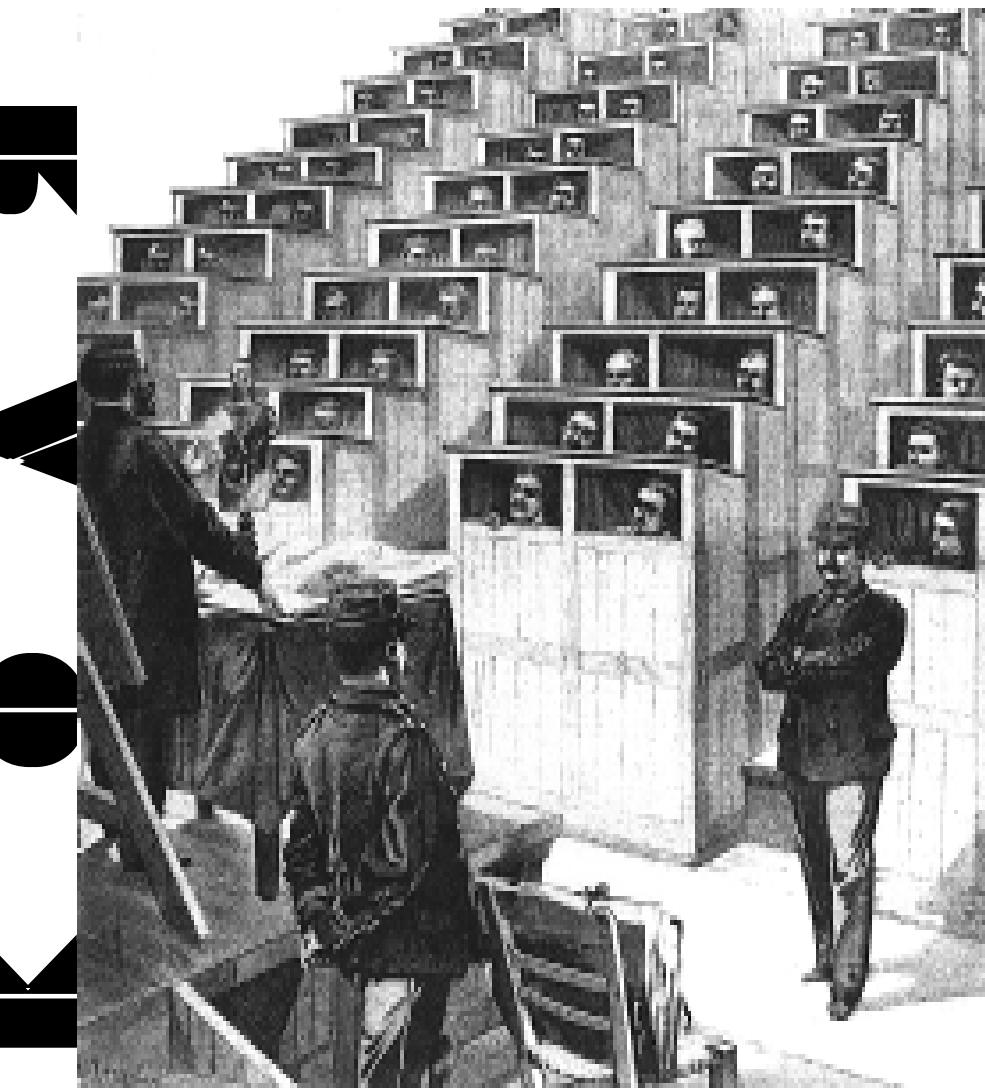
Достатньо зникло професій в Україні, бо сім (!) мільйонів наших громадян заселили «міста Попелюшок» на правах нелегалів і рабів. А разом із свободою слова можна зникнути ще одна професія – журналіста. Народна мудрість каже, що слово – не горобець. Але це зовсім не означає, що його потрібно тримати в клітці, навіть якщо вона в деяких золота.

с в о б о д а

в

с л о в і

Свободу неможливо ні з чого вивести, в ній можливо лише первинно перебувати.

Н. Бердяєв

Важко знайти людину, яку хоча б раз в житті не турбувало питання свободи, свідомо чи несвідомо. Прагнення свободи закладене у неї десь в глибинах душі самим Творцем, на рівні інстинкту. На жаль, істинна суть цієї свободи, виходячи часто настільки змінюється (проходячи через всі наші архетипи і стереотипи), що радше є схожою по суті до рабства, аніж до свободи. Однак, мета нашої роботи не лише в тому, щоб дослідити істину суть поняття свободи, а й в тому, щоб вказати на спосіб, в який можливо відкрити у собі те істинне, початкове поняття свободи. Вважаємо тут доречними є слова Карла Маркса: «Філософи багато пояснюють світ, однак завдання полягає в тому, щоб змінити його».

Зараз можна багато почути про проблему з свободою слова в нашому суспільстві, почути і навіть переконатись на власному досвіді, що така існує. Завжди було важко це сприйняти без якогось внутрішнього переживання, однак ще важче усвідомити, що ти сам безпосередньо причетний до ситуації, що склалась. Питання полягає лише в тому – як? Питання важливе, адже вибір методу залежить багато в чому від твоого розуміння світу, від розуміння суті поняття свободи. Саме в цьому закладена основа того, що називається свободою. Бо, як на нашу думку, основою будь-якої з свобод, своєрідною точкою розгортання є свобода вибору. Людство протягом всього існування робило вибір й згідно з ним визначався шлях розвитку.

У даній статті ми не будемо критично описувати факти, що свідчать про стан свободи слова в нашому суспільстві, чи намагатись, на основі порівняння з успішними закордонними моделями розвитку, підшукувати щось ефективне і для нас. Ми застосуємо дещо інший метод, в основі якого лежить саме християнство, метод, який перш за все вказує на причину, а не лише на наслідки, і, що найголовніше, він містить, як на наш погляд, в собі спосіб подолання тих же причин, а отже і наслідків. Цей метод можна охарактеризувати словами Христа: «Я є Шлях», а отже, на наш погляд, і метод.

На нашу думку, вирішення більшості проблем, криз на рівні суспільства варто починати з тих, що є його основною складовою – людей, саме вони є творцями того стану речей, в якому вони живуть. Саме вони, звичайні громадяни, є причиною, наприклад, «поганої влади». Тому, як на наш погляд, ні повстання, ні революція не змінять стану речей, можуть змінитися форми, однак суть залишиться незмінною, адже не буде головного, не буде усунуто причину тієї ж «поганої влади». Підтвердженням сказаному можна знайти, наприклад, в Євангелії:

«13 Нехай кожна людина кориться вищій владі, бо немає влади, як не від Бога, і владі існуючі встановлені від Бога.

2 Тому той, хто противиться владі, противиться Божій постанові; а ті, хто противиться, самі візьмуть осуд на себе.

3 Бо володарі – пострах не на добрі діла, а на злі.» [1, с.1401]

Багатьох з нас турбує стан свободи слова в Україні, стан, коли правду казати все більше і більше невигідно, ба, навіть небезпечно. У переважній більшості першою реакцією є внутрішне незадоволення, ми, якщо не маємо сміливості говорити, то думаємо про те, що потрібно вимагати справедливості. Проте мало хто з нас намагається шукати причину такого стану речей у власному ж ставленні до суспільства, людей, що тебе оточують, сім'ї й, нарешті, до Бога. Ми вперто спрямовуємо свої пошуки на винайдення нових і нових форм захисту свобод, звинувачуємо недосконале законодавство, людей, які нас оточують, закриваючи очі на самих себе. Кажуть, що прагне свободи лише раб, той, хто є вільним по суті, є вільним за будь-яких умов і за будь-яких обставин: «Воїстину те, що ви називаєте свободою, — найбільш міцний з цих ланцюгів, хоча ланки її близьша на сонці, засліплюючи вас.

Що, як не частинки самих себе, хотілось би вам скинути, щоб набути свободи?

...Якщо це – деспот, якого ви хотіли би скинути з престолу, погляньте, перш за все, чи зруйнований престол, споруджений у вашій душі.

Адже ж як може тиран владарювати над вільними і гордими, якщо нема в їх свободі тиранії і немає в їх гордості сорому?

Якщо це турбота, від якої ви б хотіли позбутися, то ця турбота швидше за все була вибрана вами, чим нав'язана вам.

Якщо це страх, якого ви б хотіли позбутися, то джерело цього страху – у вашому серці, а не в руках залякаючого». [2, с.262-263]

Справедливо кажуть – словом осудишся, словом – виправдаєшся. Незважаючи на це, ми часто не надаємо великого значення тому, що говоримо. Хоча споконвіків відомо, що слово має надзвичайно велику вагу і вплив. Недбало ставлячись до цього факту, ми закладаємо причину, яка в результаті обертається для нас, наприклад, цензурою на телебаченні, у пресі, манипулюванням інформацією з боку владних структур, одним словом, всім тим, що на практиці прийнято називати проблемою з свободою слова в суспільстві. А починається все, як на наш погляд, з самих нас, з наших стосунків на мікрорівні. Для прикладу: у нас чомусь є поширеним в достатньо великих масштабах явище непунктуальності, у такий спосіб, як на наш погляд, відбувається нехтування словом, яке ти давав, погоджуючись на зустріч, свободою іншої людини, у якої ти відверто крадеш час, змушуючи її чекати. Ще один приклад. Ми звикли чути і думати, що в суперечці народжується істина. Ця ілюзія настільки міцно і глибоко вкоренилася в нашій свідомості, що її мало хто піддає сумніву. Свобода ж і істина – нерозривні поняття, де істина – там свобода, де свобода – там і істина. Відомо, де істина, там немає боротьби. Вступаючи в суперечку, ти розпочинаєш боротьбу з думкою свого опонента, тим самим посягаючи на його особистісну свободу й водночас вказуючи на те, що ти не на стороні істини. З приводу цього Карл Юнг писав: «...ми чітко бачимо, як невпевненість в собі змушує фанатика перебільшувати істини, в які він сам не надто вірить, і навертати в свою віру інших, щоб прихильники доводили йому цінність і правоту його власних поглядів. Він не настільки задоволений багатством своїх пізнань, щоб тримати їх в собі; в глибині душі він відчуває, що відірваний від них, а потасмний страх залишився наодинці змушує виставляти свої думки і

тлумачення на показ при будь-якому зручному випадку, через те, що гнітючі сумніви відступають лише в той момент, коли йому вдається переконати в своїй правоті кого-небудь іншого». [3, с.140].

Врешті решт, багато хто стикався на практиці з тим фактом, що словом можна знищити людину або ж її воскресити. Прикладом глобального масштабу є Христос, що воскрешав саме словом. Однак, як часто ми не дємо собі звіту, який вплив справляє випущене нами слово відносно інших людей. Можна наводити ще багато прикладів того, що не так, причин багато, наслідок один – існуючий стан речей з свободою слова в нашему суспільстві. Метою нашої статті є спроба вказати на метод, що дасть можливість виходу з ситуації, що склалася. Метод, який за своєю суттю є універсальним для всіх часів і народів і, що найголовніше, вимагає застосування винятково на індивідуальному рівні. Цей метод був нами охарактеризований попередньо, суть його можна передати, перефразувавши слова Христа «Я є Шлях» – «Я є Метод». Саме він, як на наш погляд, є оптимальним в формуванні будь-якого суспільства, реформуванні не по формі, а по суті. Однак, думаємо, на цьому не варто ставити крапку в нашій роботі, адже наш метод, як і кожен з методів, вимагає опису механізму свого застосування, перш за все в умовах реального життя, на рівні кожного індивіда. Благо історія залишила нам безліч таких прикладів, однак серед них всіх ми вирішили обрати найбільш оптимальний стосовно теми нашої статті й ситуації в українському суспільстві. Отже таким прикладом є життя відомого англійського юриста, політика Томаса Мора.

Для більшості з нас це ім'я асоціюється із знаменою «Утопією», яку Томас Мор написав у 1516 році на противагу створеному в ту ж епоху «Володарю» Макіавеллі. Через призму цього твору, і, що найгірше, його трактування в руслі колишньої советської ідеології, ми переважно й сприймали особу Томаса Мора. Мало хто знайомий з його біографією, його життям, що дало б, наприклад, можливість дещо інакше, в реальнішому світлі поглянути на ідею його «Утопії».

Отже Томас Мор жив на початку нового часу, народившися в 1478 році і був страчений в 1535-му. Здо-

був як на той час непогану освіту, й став юристом. Вже у 24 роки почав викладати право й набув визнання серед лондонських торговців, вів справи найбільших морських компаній. У 1504 році його призначають віцепремістром, хранителем скарбів, спікером Палати общин. Він – канцлер герцогства Ланкастерського і розпоряджається левовою часткою багатства британської корони. У 1528 році він на вершині свого успіху, у нього троє заміжніх дочок, син Джон і прийомна донька Маргарита. 1529 рік стає вершиною його кар'єри, він отримує одну з головних посад в Британському королівстві – лорда-канцлера Генріха VIII. Фактично, він друга людина після короля. Жоден гуманіст не зробив настільки блискучої політичної кар'єри. При цьому він, як свідчать біографи, в житті був особою багатогранною – займався вивченням Біблії, філософії і богослов'я, захоплювався музикою, живописом [4, с. 40-64]. Ми не будемо детально зупинятись на всій біографії цього без сумніву непересічного політика, для нас є важливим, в контексті даної теми, лише один приклад з його біографії.

Отже в певний період свого життя король Генріх VIII вирішує розлучитись з своєю дружиною і одружитись на іншій. Як свідчить історія, формальних причин не було – були діти, було все решта, насправді мала місце не вельми хороша натура короля, його принципи. У той час католицька церква досить суверено ставилася до розлучень, абортів, за дозволом потрібно було звертатись до Папи Римського. А він, як свідчать історичні джерела, відмовив королю в цьому проханні, не бажаючи потакати забаганкам монарха. Томас Мор був католиком й на запитання короля щодо способу вирішення подібної проблеми, відповів, що у Священному писанні король і справді не знайде для здійснення свого наміру підстав. Однак Генріх VIII не погоджується ні з Папою Римським, ні з Томасом Мором, він скликає парламент, який проголосує короля главою церкви, тим самим даючи йому право на вседозволеність. Саме тому 16 травня 1532 року Томас Мор повертає королю печатки і починав жити у зліднях, адже у нього не було жодних заощаджень, він все роздавав біднякам. Він відмовився бути присутнім на коронації наступної жінки Генріха VIII королеви Анни Болени. І нова королева зненавиділа його. Ключовим

momentom став 1534 рік, коли всі громадяні Британії були зобов'язані своєю присягою дати згоду на діяння короля і королеви. Томас Мор був єдиною людиною у всій Англії, яка відмовилась присягнути. У всі віки вважалось – якщо всі «за», то хто ти такий, один, щоб іти віндерек, протистояти. Багато хто з нас стиковався з тим, як діє цей принцип на практиці. Як то кажуть з життя – коли група студентів вирішує втекти з пари, той, хто вирішить залишитись, ризикує відчути на собі дію зазначеного принципу. Наведений приклад, на наш погляд, ілюструє те, що мало хто у повсякденному житті зважає на факт свободи вибору, на той факт, що особистість є цілісністю, вона дорівнює державі, суспільству, матеріальному всесвіту, її охоронцем істини може бути лише особистість, а більшість може цілком помилитись. Синедріон засудив Христа але істина була не з більшістю. Були особистості, які розуміли – Бог у мені, я – в Богові і зі мною істина – й дерзали. Для нас тут важливий спосіб, в який це вони робили. Адже часто подібними речами спекулюють у нашему житті, використовуючи подібні принципи з метою задоволення в більшості своїх звичайних егоїстичних прагнень, самоутвердження, слави, уваги і т. д. Хоча Томаса Мора заточили в лондонську тюрму Тауер, він мовчав, не давав пояснення своєї поведінки, не хотів дати нагоди для винесення смертного вироку, він не прагне слави, слави навіть ціною життя. Своїм мовчанням він не дає зброї ворогам проти себе. Звинувачення, підлабузництво, тиск рідних не приносять успіху, він мовчав й виносив своє рішення перед Богом і своєю совістю. Лише після винесення остаточного вироку він в останній раз, як юрист, ясно і вичерпно довів незаконність акту про верховенство короля над церквою. На заперечення, що всі єпископи, всі університети і всі правознавці держави підписали цей акт, він відповів, що голос його совісті є для нього важливішим, ніж всі їх голоси: «Джерело людської свободи не може бути в суспільстві, джерело людської свободи – в дусі» [5, с. 99].

На наш погляд, приклад біографії Томаса Мора є яскравою ілюстрацією того, що означає свобода в слові, свобода від будь-яких авторитетів, ідей, ідеологій. Свобода, перш за все, внутрішня, продиктована не бажанням протесту, почуттям справедливості, са-

моутвердження, а виключно любов'ю. Як часто ми словами любові виправдовуємо звичайний конформізм – я ж їх люблю, от я їм і поступлюсь. Однак при цьому зраджуємо істину. Християнська ж любов – це готовність віддати життя, а не прагнення зберегти життя будь-якою ціною, обґруntовуючи, що це робиться для блага інших людей. Хтось з мудреців сказав, – не шукай справедливості у світі цьому, а будь сам справедливим. Проблема наша в тому, що ми в більшості випадків спрямовані лише назовні. Ми намагаємося змінити світ, оточуючих і аж ніяк не себе. Авторитетами, керуючись якими ми зраджуємо істині, є, перш за все, наші стереотипи, архетипи, наш егоцентризм. Додаючи це, ми з часом маємо можливість набути свободу в слові, прикладом якої був Томас Мор, який зумів залишитись вірним істині. Вважаємо, якщо кожен з нас, беручи за основу саме такий метод побудови відносин з оточуючим нас світом, зможе спричинитись до змін на глобальному рівні. На наш погляд, це лише єдиний можливий метод зміни ситуації на ліпше не за формулою, а по суті.

На завершення нашої роботи ми вирішили скористатись цитатою російського філософа В. Соловйова: «Таке завдання і життєвий зміст Християнства. Його здійсненням перемагається світове зло в трьох своїх видах. Вільною і свідомою діяльністю відродженого у Христі людства смертоносне дерево старої природи, якої корінь є гріх, ріст – хвороба і плід – смерть, повинно бути перетворено в безсмертне дерево нового життя, яке корениться в любові і братерстві, росте хрестом великої боротьби і приносить плід всезагального воскресіння.» [6, ст.89]

1. Біблія, Новий Заповіт. Під ред. І. Огієнка.- К. 1988.– С. 1401.

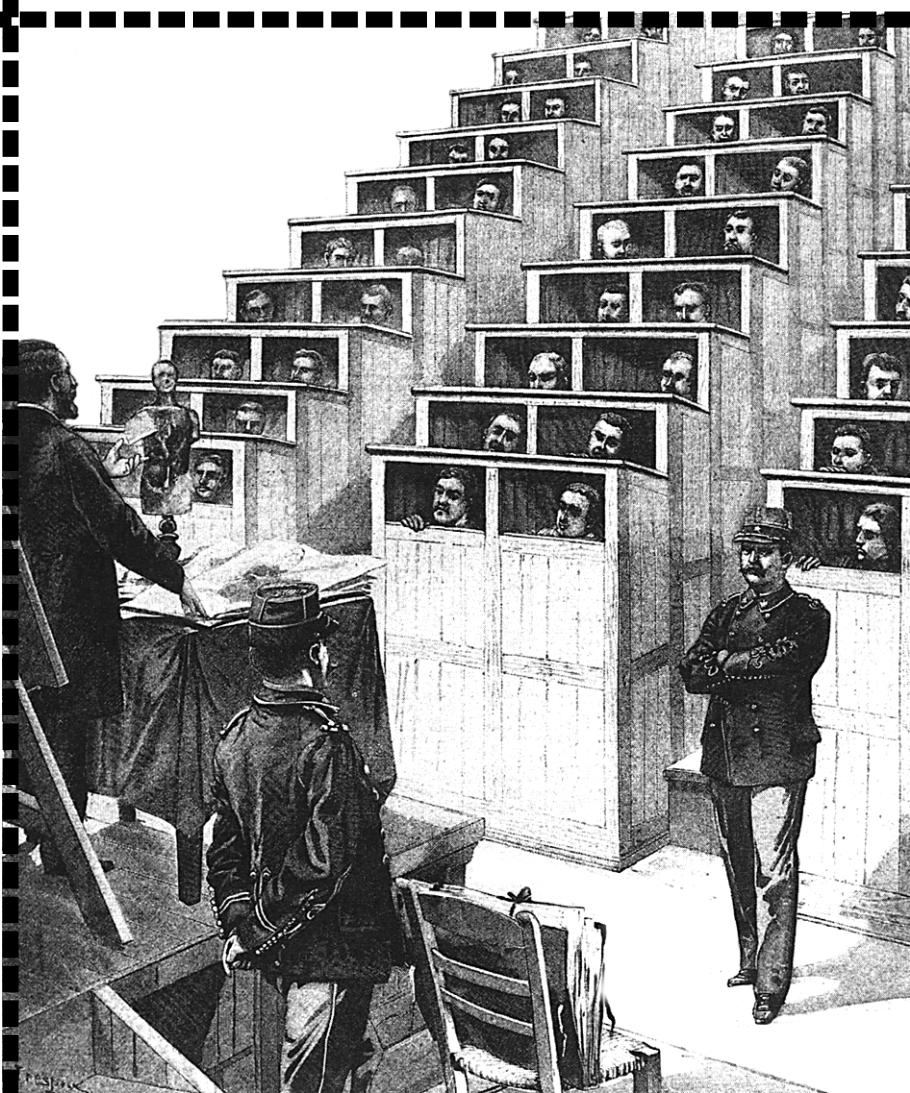
2. Джебран Дж.Х. Странник. Между Бездной и Небесами.– Сборник. Перев. с англ. и арабск.– М., 2003.– С. 262-263.

3. Кеплен, Марианна. На полпути к вершине. Пер. с англ. К. Семенов. – К., 2002. – С. 140.

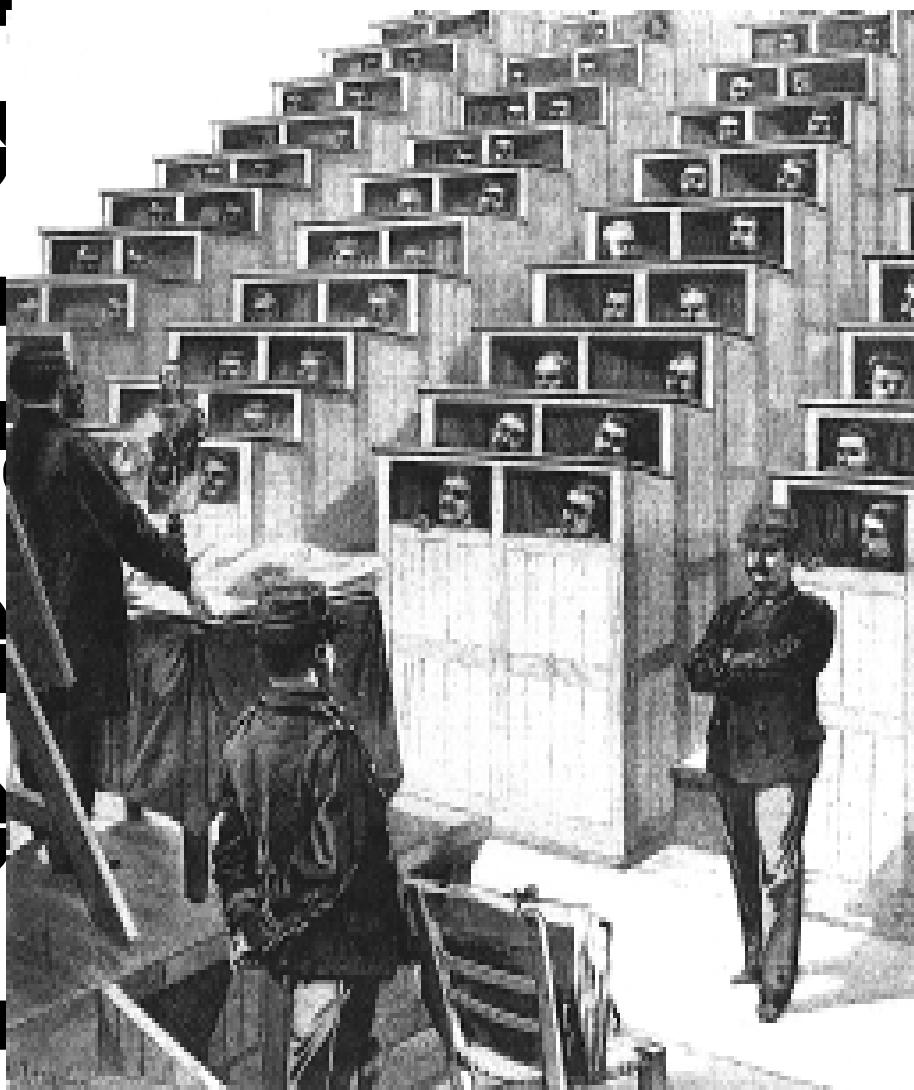
4. Андрій Йосафат Григорій Трух Життя святих: у 4-х т. – Торонто., 1958.– Т.3.– С. 40-64.

5. Бердяев Н. О рабстве и свободе человека. – М., 1993.– С. 99.

6. Соловьев В. Духовные основы жизни (1882-1884). – К., 2003. – С. 89.

ідеократія політичного маніпулювання

Советська модель політичного панування базувалася не тільки на технологіях тотального контролю над суспільством і навіть не стільки на мітологізації власної унікальності, скільки на ідеології нівелювання так званої «суспільної думки». Це буржуазне марновірство, як вони міркували, не повинно було перешкоджати «будівництву світлого комуністичного майбутнього», а тому советські ідеологи не займалися, як західні політичні технологи, формуванням цієї самої думки, але, на відміну від них, «створювали принципово нову людину», в ментальності якої загально-соціальні статусні характеристики та особливі, персоналістичні інтереси, так би мовити, виключали один одного, таким чином створюючи сприятливі підґрунтя для сліпого й мовчазного схвалення дій партії-народу. Суспільне, соціальне, публічне життя, тобто всі інші форми буття, окрім повсякденного відчуває власної необхідності, виключалися з повсякденної практики та підмінювалися феллінівськими свято-заспокоєнними маскуваннями, протягом яких «народ» сублімував в грандіозних шоу свою «вимиканість» з політичного процесу.

Оригінальним відкриттям останніх років стало те, що, виявляється, суспільну думку можна не тільки контролювати, але й конструювати, створюючи її такою, якою вона потрібна і для того, кому вона «взагалі» необхідна. І після всіх змін вона буде залишатися суспільною думкою, якою можна використати в цілком різноманітних цілях, причому свідомо та водночас несвідомо. Від повного заперечення це явище прийшло до самоусвідомлення своєї важливости-виявленості. Але саме тут виникає запитання: а що, власне, є ота «суспільна думка»? Що означає: маніпулювати? І головне: чи не призводить сама практика маніпулювання до технологічної відмови від самої ідеї суспільної думки? Тобто: якою мірою в сучасній Україні продовжують господарювати советські ідеологічні стандарти та практики придушення соціальності?

У цьому контексті необхідно зупинитися на тому розумінні влади, яку розробив М. Вебер: влада є волевим впливом, це певне нав'язування об'єкту волі единого суб'єкта. Тобто концептуальне сприйняття влади містить маніпулятивне поле, в межах котрого політичне панування досягається за допомогою прямого впливу домінуючих груп на підвладні всупереч їх ба-

зисним інтересам. Як домінуючі, так і підвладні групи вважають, що вони все роблять у повній відповідності не тільки зі своїми інтересами, але також з інтересами протилежної групи.

З іншого боку, сама практика маніпулювання припускає чітке, геометрично-вивірене розпорядження домінуючим класом необхідними ідеологічними ролями, функціями соціальної участі і формами включеності у політичне поле. Відсутність ідеократичної бази у підлеглих класів, зокрема, деінституціоналізація політичної присутності, виявляється причиною їх витіснення на маргіналії політичного процесу, що і створює умови для маніпулювання, точніше кажучи, для творення необхідного формату «суспільної думки», який у такому випадку виділяється роль «ідеологічних штор». Вихід за ці «штори» припускає, по-перше, відмову від повсякденного використання запропонованих інтерпретаційних практик і, по-друге, припускає створення альтернативної моделі визначення і опису даних політичних процесів і подій. Виникнення такої альтернативи неминуче призводить до політичного розколу, так як політично підвладні, діючи в межах пануючих класів, також, як і інші підлеглі, витісняються на край політичного життя, що діється в Україні протягом останніх двох років. Створення сучасною українською опозицією альтернативного політичного проекту призвело до появи іншої форми політичної участі, ніж та, що склалася після 1991 р. Паралельно діючі на внутрішній і зовнішній політичній арені «влада» і «опозиція» змогли репрезентувати дві несумісні моделі політичного «зашорювання», а головна проблема, що виникла перед простим філістером, укладається в неможливість «вибору», за яку саме із широю належить сховатися. Інша справа: а навіщо це взагалі робити?

З третього боку, саме по собі політичне маніпулювання не є чимось поганим або добрым. Оскільки воно постійно включається в систему політичного відтворення, точніше кажучи, виробництва стратегічно необхідних символічних ресурсів, якими слід вважати такі ідеологеми, як «національна ідея», «стратегії політичного розвитку», «воля народу», «конституція» та «конституційний лад», «суспільний лад», «права людини» і саме розуміння «держави» як універсалізуючого

ідеократичного явища, то подібні процеси забезпечують стабілізацію і прогностичність діяльності політичних акторів. Однак, слід зазначити, що сама по собі «стабілізація» може виступати і як конструююча «суспільну думку» ідеологема, що характерна для «демократичних» режимів, і як технологія елітарного панування, що в більшості випадків притаманна для тоталітарних і посттоталітарних держав. От чому говорити про монополізм вихідної ідеократичної схеми не має сенсу, тому що маніпулювання як таке можливе тільки в ситуації плуралістичної ідеологічної моделі. У протилежному випадку виникає феномен інформаційного замикання соціального простору, у межах якого альтернативні потоки паралельної інформації вже неможливі. Тобто «маніпулювання» завжди припускає і вибір інтелектуальної ситуації, і боротьбу за домінування. Звідси, до речі, виникає інший феномен – феномен «внутрішніх» чи «зовнішніх» ворогів: або це люди, соціальні групи, а то й класи, народи, які не поділяють «наших (демократичних, соціалістичних і т.ін.) принципів», або це просто «терористи», які хочуть «скинути законний конституційний лад», начебто існує інший, незаконний конституційний лад, що кимось пропонується в якості альтернативного проекту суспільного розвитку. Маніпулювання суспільною думкою, таким чином, виступає в ролі певної маркетингової стратегії, що розповсюджує домінуючу, державну ідеологію на ще не повністю контролювані ринки. Інтелектуальна і системна криза наступає саме тоді, коли ця ідеологія практично освоює відведеній їй ринок, – вона не залишає собі можливості для маневрування і саморозвитку. Втім, будь-яка держава, незалежно від своїх цілей, так чи інакше прагне до такого тотально-го домінування.

Які ж його технологічні особливості? Вочевидь, що базовим, класичним напрямом політичного маніпулювання залишається обмежування та «процідкування» запропонованих інформаційних струменів. Небажана для влади інформація про ту чи іншу подію частково / повністю обмежується чи / або подається у перекрученому вигляді. Часто відновити першоджерело неможливо. Саме ж «процідкування» завжди довготривале і спирається на жорстко розроблені фактори «недопуску» небажаної інформації. Такими фактора-

ми можуть виступати (переважно в українських умовах): виборчі інтереси, коли на виборах того чи іншого рівня необхідна перемога даного кандидата; інформаційні інтереси – коли потік «зайвої» інформації, що здатна порушити робочу конфігурацію взаємовідносин у полі влади, а також суттєво вплинути на сталість системи «влада-опозиція»; комерційні інтереси, в межах яких «владна позиція» надає можливість контролю за управлінськими засобами, але знання про механізми такого контролю неможливе для пересічного громадянина. До цього можна додати і те, що застосування тих чи інших форм маніпулювання є, по-перше, – для влади – ритуальною дією, своєрідним інститутом самозбереження, *sui generis* традиціоналістським актом, що має певний зв'язок з попередніми методами керування, а по-друге, – для того ж громадянина – певним академічним актом, більш суттєвим і цікавим для «науки», ніж для «життя». І в цьому виявляється певна позитивність маніпулятивного процесу: сам по собі він не має суттєвого значення, якщо не стосується повсякденних інтересів звичайного громадянина. Акт пропаганди у такому випадку стає невиправданим та безглуздим, він не супроводжується очікуваною реакцією, а проектується як один із паралельних потоків інформації. Проблема полягає якраз у тому, що сама проблема, яка здатна скоректувати необхідним чином суспільні очікування, може бути резонансною настільки, що постійно привертатиме до себе всебічну увагу, але водночас вона повинна зачіпати інтереси практично всіх представників даної спільноти. Такими інтересами можуть виступати: прибутки громадян, сплата за житлово-комунальні послуги, ціни на товари та послуги, вибори. Саме в ситуації виборів, коли більшість населення виявляється «вкинутою» в політичне поле, їй необхідно визначитися зі своїм наступним стандартом системних відношень «домінуючі-підлеглі». «Вкинутість» основної частини населення в політично активний інформаційний потік креатує системні вияви пропаганди, що є консервацією необхідного формату шуканого взаємозв'язку, де можлива поява паралельних інформаційних течій, але вихід за їх межі – принципово неможливий.

Громадянин, а точніше кажучи, ціла соціальна група, якщо не практично все населення, опиняється

як в ролі суб'єкта інформаційного ресурсу, так і об'єкта пропаганди. Практичне ототожнення репрезентованої інформації про подію з самою подією означає фактичне включення населення в поле політики, в котрому воно і перебуває у законсервованому, напівживому стані до наступних виборів.

Таким чином, у людей створюється деформоване в інтересах об'єкта влади знання про ті чи інші явища і, як наслідок, щодо проектується неадекватна поведінка. Враховуючи ж той момент, що безпосереднім об'єктом влади є «народ», то виходить, що знання, яке формується у людей, представляє собою абсолютну ілюзію стосовно них самих. До того ж можна стверджувати, що населення втрачає свою референтність щодо влади: воно не в змозі відділити власні, громадянські, інтереси від політичних, суто партійних і тому ультрасоціальних, так як більшість партій і блоків, що підживаються так званим «адміністративним ресурсом», намагаються перетягти на себе вкрай залатачу ковдру політичних симпатій. Як наслідок виникає таке явище, як політична дезорієнтація, що і стимулює політично активних агентів до проведення запекло-інформаційних кампаній, буденно зорієнтованих на одну ціль: формування необхідної думки про певну події і слушної реакції на її сприйняття. Для цього необхідно, з боку даного політичного актора, володіння або навіть опанування серйозними мас-медійними ресурсами, якими зараз є телебачення в середніх та великих містах і радіо, газети в малих населених пунктах і селах. Контроль над інформаційним потоком у цих медіа забезпечує певний рівень штучних перцептивних практик, на основі яких можлива подальша розробка необхідної теми.

Характерним прикладом такого роду маніпулювання є позиція провладних (як приватних, так і державних) українських медіа при висвітленні вересневих подій 2002 року. Так, канал ICTV, що належить В. Пінчуку, у своїх репортажах від 16 вересня практично не торкнувся теми вимог опозиції, головну свою увагу сконцентрувавши на трьох пунктах. Перший – це кількість мітингуючих, котрих, за словами телевізійників, було в Києві 25 тисяч, хоча, – вони постійно це підкреслювали, – планувалось залучити понад 200 тисяч осіб. Другий – твердження, що в країні відсут-

ня будь-яка соціальна, а тим більше, політична напруга. Третій – твердження, що мітинг перешкоджав руху автотранспорту в центрі міста.

Мінімум інформації про сам мітинг і максимум інформації про офіційну реакцію на цю подію змінюється 17 числа повним замовчуванням та ігноруванням нічних подій 17 вересня. Так, на думку тележурналіста Д. Кісельєва, основною політичною подією на той час стає відповідна реакція пропрезидентських фракцій – заява 5 фракцій про формування коаліційної більшості, що можливе тільки при взаємній домовленості. Хто саме і з ким мав намір домовлятися, було не зовсім ясно, але мова, мабуть, йшла про проурядову коаліцію, – думка ж опозиції відкидалася як щось непотрібне і таке, що не представляє практичного інтересу. Особлива увага, щоправда, приділялася позиції «НУ», котра, як припускав телеканал, повинна була приєднатися до наміченої більшості. Про опозицію же було сказано тільки те, що вона буде проводити нараду о 21.00 і планує пікетувати АП до того часу, поки Л. Кучма не покине свій пост.

І тільки після цього було повідомлено, що В.Медведчук зустрівся з опозиціонерами і отримав текст резолюції мітингу, в якому висувалося вимога відставки глави держави і звільнення затриманих. Сказано також, що висуваються і вимоги розглянути дії МВС, Міністру, Мінтранспорту і Держкомітету з питань телебачення і радіомовлення. Чому виникло це питання і чому саме лідери опозиції наполягають на його розгляді, – не пояснили. Не було пояснення й тому, що півдня, а саме – до моменту закінчення мітингу – державне телебачення не працювало, включаючи і приватні канали, що симпатизують діючому президенту.

Принциповими моментами в освітленні подій 16-17 вересня 2002 р. в даному випадку виступає намагання телеканалу, во-перше, поманіпулювати цифрами і оцінками чисельності присутніх на ньому, а по-друге, сковати частину інформації про саму подію. І справа тут не тільки і не стільки в пошуку необхідних, «зручних» інтерпретаційних практик, скільки в находженні потрібного семантичного простору, в якій і розміщуються події-смисли. У результаті виходить, що важливим виступає не сама подія як така, а фон, в межах котрого вона відбулась. Все демонструється так, начебто го-

ловним героєм «Гамлета» є не сам данський принц, а тінь його батька, причому мається на увазі тінь «взагалі», природне явище.

Дещо інший варіант маніпулювання-пропаганди демонструє телеканал «Інтер», який, власне 16 вересня зміг мимохід згадати, що в Закарпатті мітингували представники ПРП і «Нашої України» чисельністю 2 тис. осіб з наступним коментарем, що в акціях протесту не брали участі ні Яблуко, ні КПУ, ні СПУ. Основний інформаційний час був приділений зальцбурзькому візиту Президента України.

17 вересня «Подробності» подали докладну картину того, які акції політичної солідарності пройшли за кордоном. Так, за їх словами, в мітингах та пікетах взяло участь в середньому по 100 осіб. У віншингтонському мітингу біля пам'ятника Шевченку було 100 співчуваючих опозиції, переважно випадкові перехожі. Посольство України в Празі пікетувало 25 людей, 16 з яких — представники білоруських опозиційних сил. Суть же акції насправді полягала у протесті проти переслідувань журналістів в Білорусі. У Великій Британії мітингували 16 людей, в основному журналісти і правозахисні організації, в Чикаго — 15, Нью-Йорку — 6, Угорщині — 3 особи.

Такого роду репортажі повинні були продемонструвати, що насправді ніяких масових акцій протесту не проводилося, вони всі сплановані і проплачені (підтекст коментарів був очевидним), а тому все, що відбувається, — не інакше як плід уяви непокірних опозиціонерів, які не хочуть миритися зі своєю поразкою. Крім того, очевидно, що перевантаження інформаційних матеріалів повністю непотрібними і малозначимими фактами має переорієнтувати свідомість нерозуміючих і відсторонених глядачів на усвідомлення абсурдності того, що відбувається, тим самим стимулюючи і, відповідно, розвиваючи ефект «виключеності» обивателя з поля політики. В цьому випадку була відсутнія навіть можливість порівняти «бажане» (200 тис. демонстрантів) з «дійсним» (25 тис.), як намагалась зробити ICTV.

Крім того, 16 вересня в «Подробностях» докладно пояснили, чому кримські комуністи не взяли участі в демонстраціях протесту разом із соціалістами і Тимошенківцями. При цьому приводять аргументи,

авторами яких нібито є самі кримські комуністи: мітинг буде біля пам'ятника колишньому секретарю обкому КПУ М. Кириченко, «оскільки міська влада заборонила проводити мітинг на центральній площі Сімферополя». Тобто комуністи Криму мають бути і, звичайно, є законослухняними громадянами на відміну від симоненківців, котрі разом із СПУ, НУ і БЮТ незаконно мітингували не на «Чайці», де їм дозволили, а на Європейській площі. До цього додається і думка авторитетного кримського комуніста Кучеренко: «Це не та подія, з приводу якого ми повинні йти війною на владу» і «якщо влада заборонить комуністам проводити мітинг на центральній площі Сімферополя 7 листопада... тоді «будемо діяти по-іншому». І останнє: у кримських комуністів немає «особливих протиріч з вимогами соціалістів і представників партії «Батьківщина», що будуть звучати сьогодні в ході всеукраїнської акції протесту». Надавши в прямий ефір всі ці судження, Інтер привів і цифру сімферопольської акції — 500 учасників, що, знов-таки, повинно демонструвати відсутність протестуючих настроїв, розкол в опозиції і нездатність правих до серйозних дій. Тут виникає особливий підтекст: СДПУ(о), якій належить «Інтер», репрезентується як ліва партія.

Останній штрих, що виник на інтерівському телеекрані наступного дня: Симоненко закликав до повторного мітингу 24 числа і зажадав, щоб праві, а саме пропрезидентські фракції, осудили розгон наметового містечка. І все. Що дійсно відбулося, яким саме методом пройшов сам процес «згортання» не було сказано ні слова. Невеличкий мітинг відбувся, подія себе вичерпала і єдине, що залишилось — це соціальна деструкція, которую втілює в собі опозиційна «четвірка».

«Голос України», в свою чергу, концентрує власну увагу вже не на самому мітингу як такому, а на нічному розгоні наметового містечка, що, мабуть, пов'язано з технічними причинами — газета вийшла тільки 20 вересня і тому не могла оперативно відреагувати на поточні події. Основним лейтмотивом стає думка, що намети є «незаконною архітектурною формою» і тому не дивно, що їх знесли. Інша справа, що, на думку видання, людям, які мітингували цього разу, повезло більше, ніж рік тому. В чому ж саме — видання не уточнює. Очевидно, редактори, які не дуже симпати-

зують В. Медведчуку, підкresлювали, що останній навіріз відмовився виконувати вимоги протестантів, а в цей же час всі державні канали (в тій чи іншій формі) продублювали сюжет, відповідно до якого громадська організація «Молодь — надія України», пікетувала офіс партії «Батьківщина», вимагаючи повернути відпрацьовані 25 гривень за участь в акції. Природно, що Тимошенко заперечувала можливість підкупу учасників акції, бо прибували до столиці зі всієї України. Тоді незрозуміло, на кого був розрахований даний сюжет — якщо навіть допустити, що половина з тих, хто потрапив на Всеукраїнські збори підкуплені, то прямі витрати на проведення акції тільки в Києві і тільки за офіційними даними повинні скласти не менш 300 тис. гривень, по всій Україні — не менше 1,5 млн. грн. Це без видатків на транспорт, проживання і утримування всіх, хто приїхав з інших міст. Втім, на такий детальний аналіз з боку глядача сюжет не був розрахований — мова йде про необхідний ефект, якого, у свою чергу, не було. Тягучі офіційні, серійні інформаційні матеріали вже не можуть принести істотних плодів хоча б з того погляду, що дискредитаційних сюжетів на телебаченні і в газетах практично не було. Характерно, що «Голос України» наводить слова І. Чижка, який стверджує, що ситуацію з висвітленням останніх подій необхідно розглянути на засіданні комісії з журналістської етики. Яке ж відношення самого Чижка до дій його комітету, мітингуючих, влади (яку він сам представляє) і силових структур — також не зовсім зрозуміло.

Позицію «Голосу України» можна охарактеризувати як «таку, що прагне до советсько-інтелігентської об'єктивності», що полягає в збереженні видимого нейтралітету стосовно всіх акторів, але в той же час вона начебто намагається визначитися, кого ж саме підтримувати в конфліктній ситуації. У кінцевому результаті інформаційного огляду подій не було, основна увага концентрувалася на другорядних деталях, якими була підмінена сама подія.

У свою чергу, «Факти і коментарі» 16 вересня взагалі не надали жодного рядка по розглянутій темі, головною політичною подією тут виступає зальцбурзька поїздка українського Президента Л. Кучми. Тільки в середині наступного дня з'являється невелика стат-

тя, у якій журналісти цього видання намагаються осмислити події, що відбулися за день до того. Однак, це осмислення переважно концентрується навколо двох незначних, з точки зору інформаційної зацікавленості, пунктах: перший — чому на мітинг прийшло тільки 20 тисяч людей і чому «Наша Україна» брала участь у такому мітингу, що носив різко опозиційний, а тому деконструктивний характер, хоча, як вважалось, «НашоУкраїнці» ледве чи не зобов'язані були приєднатися до більшості, що посилено формувалася.

Було мимохід згадано і про те, що ніхто не зобов'язаний виконувати вимоги «протестантів». Які саме — також було не зовсім зрозуміло. Зі статті випливало, що вони — антипрезидентські. Ні про зміст вимог, ні про дійсну чисельність (яка, за оцінками учасників, досягла понад 100 тисяч тільки в одному Києві), ні про подробиці нічного розгону наметового містечка, особливо що стосується методів, застосованих МВС для цієї мети, а також про інформаційно-аналітичну стратегію найбільших телеканалів країни, не було сказано ні слова. Те ж стосується позиції газети «Світ», що вмістила в ці дні пару коротких заміток про те, що в Києві пройшов антипрезидентський мітинг, зібравши у своїх рядах набагато менше людей, ніж передбачалося заздалегідь.

Цікаву і, мабуть, найбільш оригінальну стратегію інформаційного бачення продемонстрував найбільш популярний телеканал України — «Студія 1+1». 16 вересня найдокладніша розповідь про те, що відбувається, концентрувалася навколо кількох постулатів. Перший — в акції брали участь 20 тисяч осіб, за даними міліції — 15 тисяч. Другий — комуністи склали 70% тих, хто прийшов на Європейську площа. Присутність «Нашої України» на мітингу розпіннювалася як сенсація, хоча, варто зазначити, виступ В. Ющенка був найбільш радикальним із усієї «четвірки». Третій — прохання протестуючих і керівників не допускати провокацій, про що, до речі, не вказав жоден телеканал. На цьому інформаційний потік вичерпував себе.

Наступного дня канал підкresлив, що намети, на думку опозиції, знесли жорстоко, але акції протесту будуть продовжені. При цьому приводиться версія МВС, відповідно до якої проти опозиціонерів порушена кримінальна справа по «мертвій» 279 статті — пере-

шкоджання руху міського транспорту, намети ж вилучені як речові докази. Багатьох людей побили, нардепів відтіснили від інших, але міліція стверджує, що ніякої бійки не було. Разом із тим затримано 64 особи, хоча, за даними опозиції, у «заручниках» тримали вдвічі більше людей.

Така оцінка може вважатися об'єктивною, хоча знову ж: тут фіксується відпрацьована чисельність мітингу, а також продовжується завзято замовчуватися текст резолюції і рішень, що були прийняті на Європейській площі. Яка ж справжня чисельність тих акцій по всій Україні – дотепер невідомо, це вже не має особливого значення: ідентичність інформаційного потоку, що концентрувався як на телекранах, так і на газетному папері, змушує припустити, що існують деякі першоджерела, що регламентують набір необхідних мітологем для допуску в етер. Такими першоджерелами, як ми зараз бачимо, можуть виступати так звані «темники», що розсилаються АП у вітчизняні медіа.

Аналізуючи вищесказане, можна виділити три базисних складових, за допомогою яких вітчизняні пропрезидентські ЗМІ впливають на суспільну свідомість. Перший – маніпуляція суспільною свідомістю шляхом жорсткого добору необхідного фактичного матеріалу. Другий – розробка необхідних інтерпретаційних практик, через «пропущення» яких виробляється необхідний PR-супровід фактичного матеріалу, тобто ці ЗМІ можуть, а то і зобов'язані виконувати не стільки інформаційно-аналітичні, скільки пропагандистські функції. Третій – вибір фактичного матеріалу обумовлений ідеологією сюжетів, що «скидаються» населенню. Фактично мова йде про перманентну передвиборну компанію (від президентської до парламентської), метою якої є «перемога» «потрібного кандидата». Зважаючи на те, що в країні існує тільки п'ять відносно рейтингових загальнонаціональних телеканалів, то така стратегія виявляється найбільш ефективною, з огляду на той факт, що телебачення є чи не єдиним масовим джерелом будь-якої інформації.

У цьому сенсі певний інтерес представляють дискурсивні практики, що панують в офіційних ЗМІ. Характерно, що вони буяють оптимістичними висловленнями а-ла «збереження громадянського миру», «створення фундаменту демократичного устрою»;

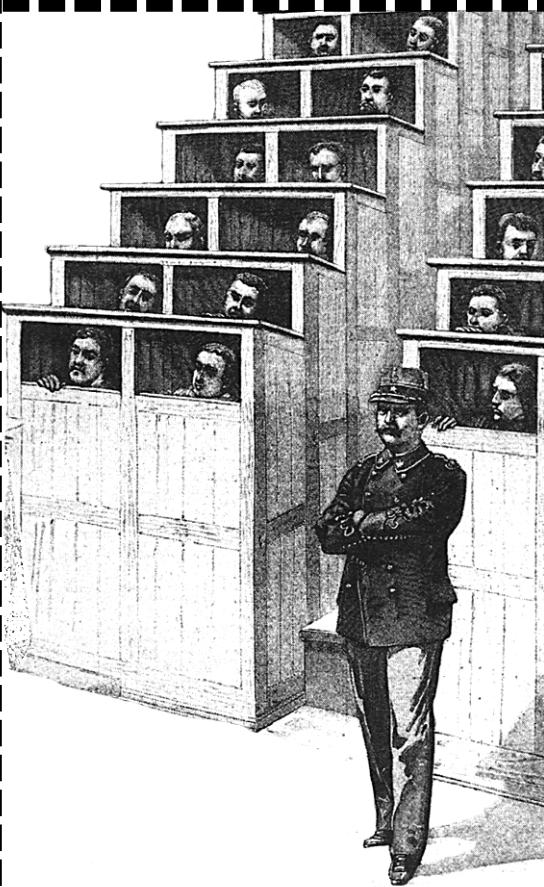
здається, Україна вже стала «ключовою державою в системі європейської і міжнародної безпеки», сюди ж можна включити «приборкання інфляційних процесів», «будівництво соціальної держави», «забезпечення рівних прав усім націям і мовам», «формування правової держави». Однак відсутні пояснення, відсутні які-небудь розробки з даної тематики, а з мови політичної еліти можна зробити висновок, що такі формулювання є формалізованими пропозиціями, а простіше кажучи, симулякрами, що «вкидаються» у «народ», але вони не несуть ніякого істотного значення нового навантаження. Зміст же тут полягає трохи в іншому: яким чином показати, нехай навіть видиме, але таке собі бажане благополуччя (правда, незрозуміло кого саме) і виправдати (без)перспективність обраної стратегії внутрішнього і зовнішньополітичного розвитку.

З іншого боку, подібна ситуація могла виникнути тільки в тому випадку, якщо б з'явився попит на такі підходи і на такі розробки. Деформація громадянського суспільства, відсутність впливових громадських організацій, «витиснутість» політичних партій на маргіналії політичного поля, бюрократизація процесів створення і прийняття політичних рішень, зрощування банківського, промислового і політичного капіталів, колосальний вплив так званих «фінансово-промислових груп» на прийняття політичних рішень – усе це фактори, що негативно впливають на стандартизацію політичної системи України й одночасно є факторами, формуючими громадську позицію.

Споживча орієнтація на такі послуги демонтує будь-які правові механізми, перетворюючи їх у звичайні піар-технології, коли всі політичні інституції стають механізмами досягнення економічних цілей. Це стало можливим і внаслідок того, що самі державні інституції продовжують виконувати ролі, які приділяються виключно громадським організаціям, а створення необхідного образу чи події, соціального портрета тих чи інших суспільних / політичних діячів необхідні тільки тому, що він, за допомогою цих технологій зможе здобути важелі економічного, політичного або / чи ідеократичного впливу.

Зараз навколо уряду й АП концентруються істотні інтелектуальні ресурси. Тому провідні українські аналітики, консультанти, експерти, гумані-

тарні технологи посилено «вписуються» в маніпулятивну систему, де виробництво політичної комунікації абсорбує простір раніше розробленої конвенціональної комунікації, коло якої «АП-уряд-громадянське суспільство-АП» замикається. Очевидним є і той факт, що без створення сфери публічної політики, де головну роль будуть відігравати недержавні і дійсно незалежні медіа, ні про яке подолання ситуації абсолютноного контролю не може йти і мови. Поки «суспільна свідомість» залишається в сфері інтересів держави, будучи продуктом політичного виробництва, маніпуляція цією свідомістю буде залишатися єдиним механізмом, що забезпечує легітимність прийняття будь-яких політичних рішень.

— 6

д е щ о

п р о

в а д и

— 6

— 6

— 6

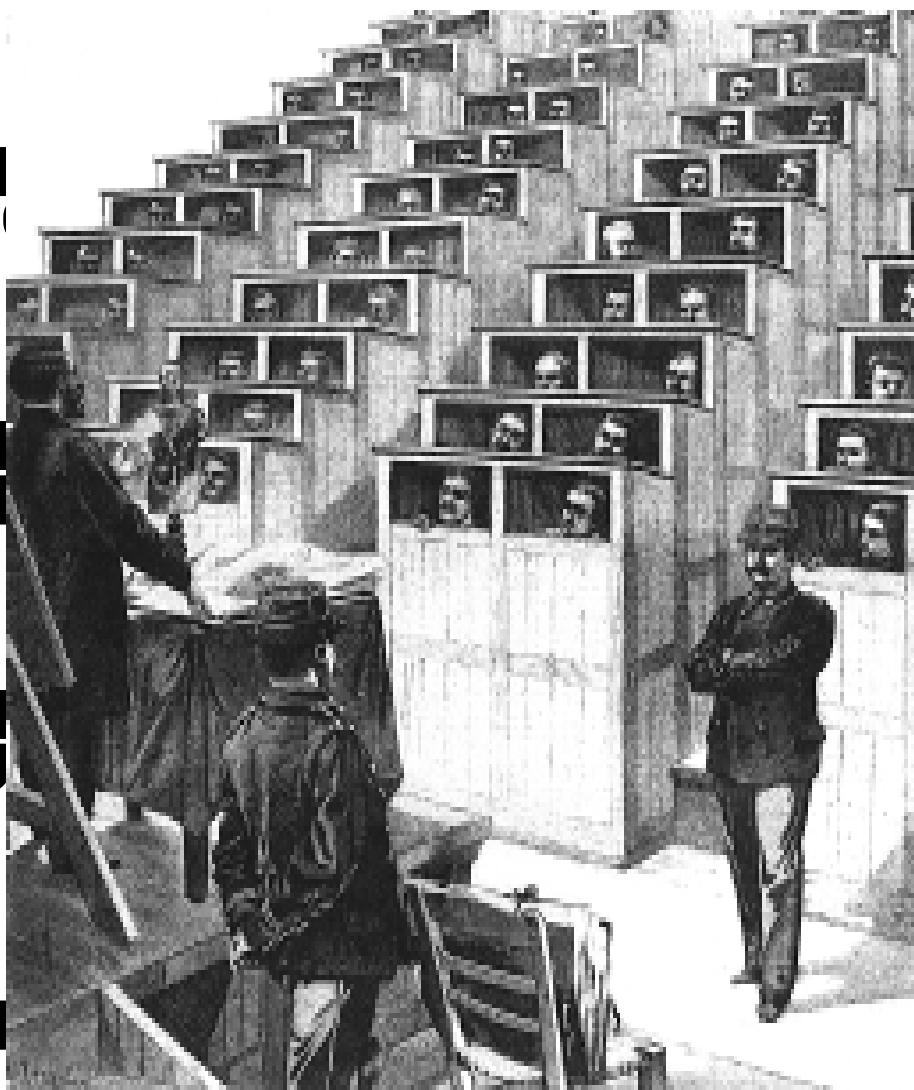
— 6

— 6

— 6

— 6

— 6

Поняття свободи слова останнім часом настільки масово осмислюється і обчислюється, що стає настільки рідним і близьким, як комунізм на цілому світі. Тобто всі знають що це, але мало хто розуміє — навіщо?

Цілком логічним було б припущення, що завдяки свободі слова я можу стверджувати будь-які речі. Що відповідають дійсності, звісно, але це вже етика. По суті, так випадає, що свободою слова є все те, що я хочу і можу сказати. Нібито й так. Та я не можу казати всім, що Бога не існує, що депутат злодій, що місцевий авторитет — лох, мудило, сотня інших евфемізмів і просто не шанована людина.

Щоби оперувати поняттям свободи слова, треба, передовсім, мати що сказати.

І так роздувається чергова мильна бульбашка для українця. Чергове Ельдорадо. Як завжди, ми чогось дуже-дуже прагнемо, воно нам конче необхідне, без тої речі неможливе життя як таке. Але коли ми це отримуємо, то не знаємо, що з тим робити. Прагнення до свободи слова у чистому виді, скажімо, максимум наближене до американського, в Україні на даний час не те, що неможливе, але й не потрібне. Впродовж тисячоліть українці та їхні предки боролись за незалежну державу. І що? Тепер все докрадається, гніє і відмирає.

Ми не заслужили її. Нам була дарована наша ж територія, і ми виявилися неготовими її прийняти. Коли б проголошення незалежності ми добилися десь в роках бодай 50-60-х, і змогли її втримати до сьогодні, — я практично впевнений, що Україна була б однією з найрозвинутіших держав бодай східної Європи. Інша справа, що тоді це було просто неможливим.

Нам необхідна тиранія. Нам потрібен наш Дуче. Бо, за великим рахунком, нації в нас немає. І не буде доти, доки ми не згуртуємося, доки не буде чіткої позиції щодо світу, внутрішнього розвитку, економічних процесів. А для цього демократія стає лише на заваді. Право селянина говорити своє «фе» певним ідеям шкодить цим ідеям, а мало би їх вдосконалювати. Якщо українська модель демократії є викривленим дзеркалом європейської, то я краще заглядатиму до диктаторської калабані.

Я щиро заздрю біларусам. У них ще немає власної держави. У них ще все попереду — переворот, хвиля національного піднесення, масовий патріотизм.

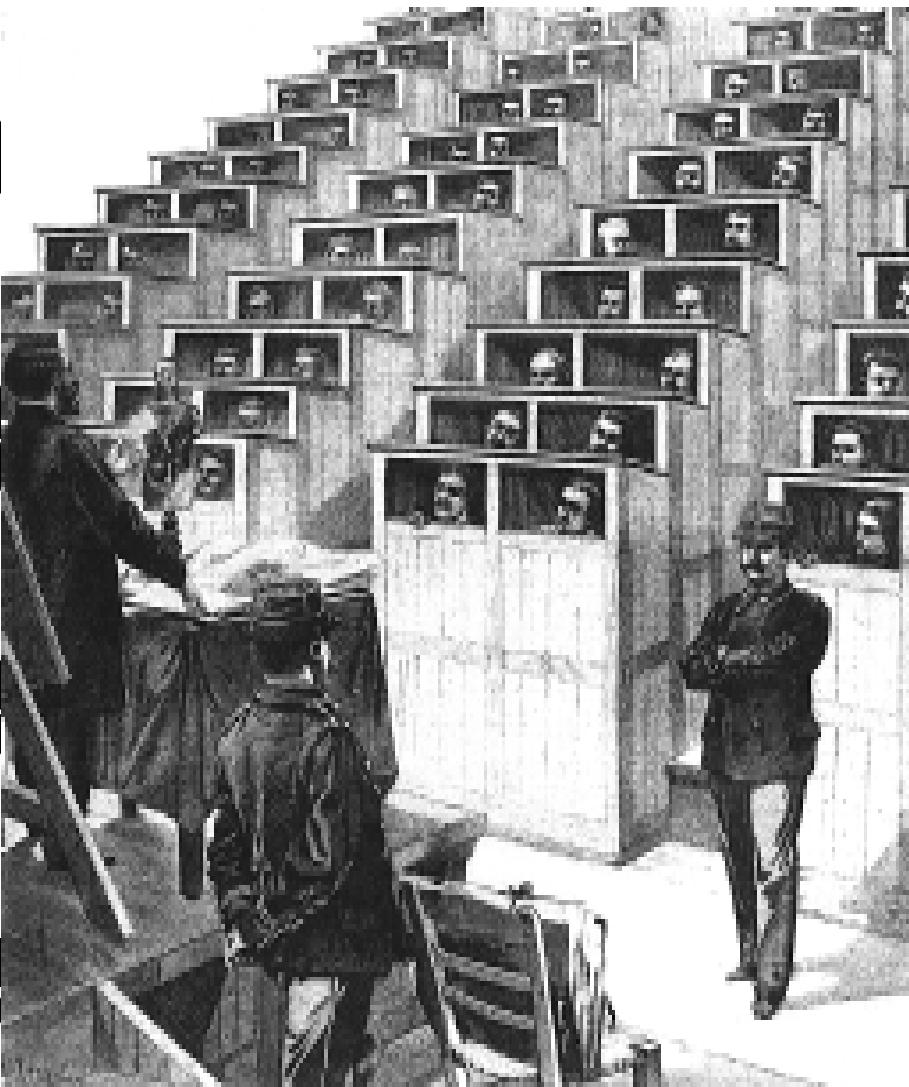
Україна це все вже мала, і той пінистий штормовий океан патріотизму звівся до брудної калюжі тих, хто зумів вкрасти. Пам'ятаєте, як Скрябін колись співав: «А ті, що завжди брешуть — живуть десь там, де за вікном океан...» Ми — країна втрачених можливостей.

Досить схожа річ із свободою слова. Те, чого ми так прагнемо впродовж десятиліть, виявиться за надто складною іграшкою для українця. Можливо, десь років за 15 ми будемо готові, але не зараз. Свобода слова — це кіндер-сюрприз для дворічного маляти. Ним можна і вдуситися.

Сьогодні той, хто не полемізує довкола проблем ЗМІ, їхніх вад, спонсорів і гнобителів — той вважається, як мінімум, диваком. Я б хотів поставити питання трохи, чи то пак кардинально, іншим чином. *Невже суперечки довкола того, про що можуть писати газети є важливішим від того, про що вони пишуть?* Та кількість бруду та непрофесіоналізму просто вражає. Країна жовтої або сільської преси. Право писати про великих і велике світу цього у наших умовах є просто здеградованим. У нас немає, по-перше, кому це писати, по-друге, тих інстанцій, що мають врегульовувати конфліктні ситуації і, врешті, по-третє, немає кому це читати.

Тому перед тим, як виголошувати грізні заяви і боротися за щось, треба чітко усвідомити, що потім з тим робити.

**свобода слова – свобода служу...
а різниці ніякогі !**

Треба бути або глухим, або зовсім не цікавитися тим, що відбувається навколо, щоб запитувати: «Які проблеми зі свободою слова в Україні?» Але ж запитують! І не лише люди, які не мають ніякого стосунку до справи, а навіть ті посадовці, які б мали піклуватися про ось ту ж таки нереальну чи неіснуючу свободу слова.

Проблем у Пані Свободи багато, та чомусь усе частіше виникає враження, що щобільше ми говоримо про них, то менший резонанс це викликає, і, звичайно, менше конкретних заходів для поліпшення ситуації спостерігається. А хто ж, справді, буде здійснювати ці заходи, якщо усі зайняті балачками про проблеми?

Ситуація вже давно перетнула межу простого замовчування, відсторонення, фільтрування інформації. Дійшло навіть до використання лише «правильних», «політично вивірених» повідомлень. Ми уже не дивуємося тому, що хтось наказує нашим ЗМІ, що і як (і про що!) писати. Слово «темники» давно не викликає ні в кому ні страху, ні образи, ні відчуття меншоварності. А варто було б замислитися: чому хтось наказує мені, що я маю знати, а чого ні? Чому мене контролюють, чому обмежують мое право на інформацію, до речі, задеклароване Конституцією України, Законами, Кодексами і т.д. і т.п. Де ж гарантія отієї відомої 34-ї статті?

Ta для мене, майбутнього журналіста, найприріше, найстрашніше навіть не це. Найгірше у тому, що мудрі журналісти, дивлячись і зважуючи стан справ зі свободою слова в Україні, намагаються не висовуватися, сидіти сумирно, бо ж кому хочеться повторити долю Гонгадзе чи Александрова? І те, що справи цих журналістів (та й не тільки цих) набули розголосу і підняли хвилю протестів, дали привід ще раз поговорити про свободу слова, нікого не змусить і не спонукає повторювати їх долю.

Геніальне запитання: чому у розвинених країнах журналіст – це професіонал, робота якого одна з найпрестижніших, звідки мас-медіа беруть таку повну, цікаву, актуальну і неординарну інформацію, чому там пресі довіряють, а у нас – ні? Та усе ж досить просто: як нам можуть довіряти наші ж співромадянини, якщо ми навіть самі собі не віримо, бо знаємо, що пишемо чи говоримо в ефірі – не правду! Журналісти в Ук-

раїні внутрішньо себе контролюють, намагаються не брати на себе жодної відповідальнosti, писати лише про те, що навряд чи розглядатиметься як загроза чиємось інтересам, навряд чи зачепить того, хто захоче (і хто реально здатен) обмежувати цю саму свободу слова. Від гріха подалі!!! А ще ліпше – близче до тих, хто керує процесом. Знову ж таки, цей самоконтроль призводить до виникнення бар'єру, перетнувши який навіть ті журналісти, які готові були боротися, щось доводити, відстоювати свої права говорити, повідомляти, вмивають руки, а часто (ніде правди діти!) змушені ще й самі писати ці «темники» для своїх колег (бо хтось же їх пише і досить таки професійно, якщо вони так чітко виконуються!)

Світова спільнота ніколи не зможе вважати Україну розвиненою державою, вільною і демократичною, доки у нас не сформується сильна, незалежна преса, що реально відстоює свободу слова не лише у тихому, безпечному редакційному колі. Добре висловлювати жаль з того приводу, що можна було б ось таку і таку тему розкрутити, ось про те і про те гарно написати, а ... не можна!

Ta і не у спільноті справа. Себе шкода. Просто жаль бере, коли дивишся на ті мізерні спроби зробити поняття «свобода слова в Україні» реальним. Мені здається, що самі журналісти, як би вони не намагалися, нічого не вдіють. А налякані станом справ, вони і робити нічого не будуть – жити хочеться. Доколи громадськість, чи принаймні її провідна частина, не захоче чогось змінити, не захоче мати доступ до правди, доти в Україні не буде поняття свободи слова, але залишиться ота майже анекdotична «свобода слуху» (з серії: «Ви, хлопці, пишіть-пишіть, мені це до лампочки – хочу реагую, хочу – ні!») А можливо, не варто так багато говорити про неіснуючу поняття?

Автори числа

Вікторія Бутенко, студентка кафедри політології Національного університету “Києво-Могилянська Академія”, асистент Програми правового захисту та освіти ЗМІ IREX U-Media (Київ, Україна).

Всеволод Гордієнко, директор приватної фірми Українська аналітична група «Праксі». Сфери діяльності: політична аналітика, соціологічні дослідження (Харків, Україна).

Рей М. Джонс (Ray M. Johns), професор економіки коледжу Гагерстен Ком'юніті м. Гагерстен (Меріленд), працює в Україні як стипендіат Програми наукових обмінів ім. сенатора Фулбрайта. У 1992-1993 роках за програмою ім. Фулбрайта працював у Сільськогосподарському університеті м. Нітра, Словаччина. Викладав в університеті Меріленд, коледжі Ашланд, в Огайо, університеті штату Пенсильванія та університеті Таусон у Балтиморі. Проходив стажування в Йельському університеті, де вивчав альтернативні методи успішного викладання.

Юлія Далека, студентка факультету журналістики ЛНУ ім. Івана Франка (Львів, Україна).

Ігор Жданов, директор політико-правових програм, Український центр економічних і полі-

тичних досліджень імені Олександра Разумкова (Київ, Україна).

Володимир Єшкілев, філософ, культуролог (Івано-Франківськ, Україна).

Ромко Ганджа, студент факультету журналістики ЛНУ ім. Івана Франка (Львів, Україна).

Олег Коляса, аспірант кафедри політології ЛНУ ім. Івана Франка (Львів, Україна).

Ольга Муха, магістр філософії, аспірантка кафедри історії та теорії культури ЛНУ ім. Івана Франка (Львів, Україна).

Лариса Новак, студентка історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка (Львів, Україна).

Андрій Рєпа, культуролог, аспірант національного Університету «Києво-Могилянська Академія». Досліджує сучасні проблеми соціології, філософії та історії літературознавства, (Київ, Україна).

Юрій Цетнар, координатор Львівської коаліції громадських організацій програми “Партнерство за прозоре суспільство” (Львів, Україна).